

LEIDSCH JAARBOEKJE.

P. J. MULDER & ZOON — LEIDEN.

1932

JAARBOEKJE.

JAARBOEKJE

VOOR
GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

1931-1932.

(VIER-EN-TWINTIGSTE DEEL)

LEIDEN — P. J. MULDER & ZOON

EEN WOORD VOORAF.

Het verheugt ons, dat wij het jaarboekje thans iets vroeger dan de laatste jaren het geval was kunnen laten verschijnen. Wij hopen, dat het wederom welgevallen moge vinden bij allen die onze stad en hare historie een goed hart toedragen. Aan onze oude en nieuwe medewerkers zoowel als aan onzen uitgever onzen hartelijken dank!

DE REDACTIE.

Juni 1932.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”.

Verslag over het jaar 1931.

Op 4 Mei van het afgelopen jaar trof de vereeniging een gevoelig verlies door het overlijden van den heer Le Poole, die gedurende 27 jaar het secretarissambt met de grootste toewijding heeft vervuld. Met hem is een man heengegaan die aan een warme liefde voor zijn vaderstad de energie paarde om met rusteloozen ijver te blijven strijden voor het behoud van Leidens oude schoonheid.

Slechts een enkele lezing kon dit jaar den leden worden geboden, op 25 Maart hield Mr. S. J. Fockema Andreae in de Lakenhal een voordracht over: „Oude Kaarten van Rijnland”.

Een excursie op 11 Juli, naar de collectie van Pannwitz, moest ter elfder ure wegens verhindering van de zijde van Mevrouw von Pannwitz worden afgezegd.

De bemoeiingen der vereeniging met Leidens stadsschoon bepaalden zich tot een verzoek aan het Gemeentebestuur om het ontsierende aanplakbord van den zijmuur van het waaggebouw te verwijderen, aan welk verzoek werd voldaan.

VIII

Ook verleende het Gemeentebestuur met ingang van 1931 een jaarlijksche subsidie ten behoeve van de uitgave van het Jaarboekje, waardoor dit in het vervolg weer geregeld elk jaar zal kunnen verschijnen.

De uitgave van de portefeuille met facsimile's van oude prenten en teekeningen op Leiden betrekking hebbende, waartoe de vereeniging door het in het vorig jaarverslag vermelde legaat Overvoorde in staat werd gesteld, was een groot succes. Een groot aantal exemplaren werd verkocht, zoowel aan leden als niet-leden.

Het aantal leden ging in 1931 sterk achteruit, ongetwijfeld een gevolg van de heerschende malaise. Moge een volgend jaar een verbetering in den economischen toestand zich ook in een vooruitgang van het aantal leden afspiegelen.

HET BESTUUR.

STATUTEN.

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Neaerlandsche Staatscourant* van Donderdag 5 April 1906 n°. 80.

VEREENIGING: Oud - Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud - Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens f 10.— of een bedrag in eens van minstens f 100.—.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens f 2.501) per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen geene contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werkengratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden gemeten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

1) Thans bepaald op f 4.—.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het afgeloopen vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen: een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het collegium van het Leidsch Studentenkorps. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrees op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorzieniegevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het ont-

bindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der ver-eeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de *ondertekeningen*)

Goedgek. bij Koninkl. besluit dd. 14 Maart 1906 n.º 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. VAN RAALTE,

Vereeniging „Oud-Leiden”.

Bestuur :

MR. D. VAN BLOM, *Voorzitter*.

MR. DR. J. W. VERBURGT, *Onder-Voorzitter*.

DR. W.C. BRAAT, *Secretaris*, Emmalaan 67, Oegstgeest.

E. W. WICHERS ROLLANDET, **Penningmeester**,
Koninginnelaan 6, Oegstgeest.

FELIX DRIESSEN.

G. F. E. KIERS.

DR. L. KNAPPERT.

A. KRANTZ.

AUG. L. REIMERINGER.

MR. J. J. VAN DER LIP.

MEJ. J. DE LOOS.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje:

DR. L. KNAPPERT, 'Voorzitter.

MEJ. MR. M. E. BLOK, *Secretaresse*.

W. J. J. C. BIJLEVELD.

MR. J. W. VERBURGT.

MR. S. J. FOCKEMA **ANDREÆ**.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden”.

J. Baak.	W. van Rossum du Chattel.
Mr. A. v. d. Sande Bakhuyzen.	Mr. H. M. A. Coebergh.
Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland.	Dames Coebergh.
Dr. A. Beets.	A. Coert.
D. Beuth.	B. Corts.
G. M. Bierman.	H. van Cranenburgh.
W. J. J. C. Bijleveld.	Mr. H. F. A. Donders.
Dr. T. Bijleveld.	J. A. A. Dool.
Dr. A. W. Bijvanck.	G. C. A. van Dorp.
J. C. A. Binnendijk.	Felix Driessen.
A. M. de Blauw.	Ir. G. L. Driessen.
Mej. M. E. Blok.	Dr. D. A. H. van Eck.
Mr. D. van Blom.	Dr. A. Eekhof.
H. W. Blöte.	Mevr. M. L. H. Eerdbeek- Claasen.
J, Th. Boelen.	Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga.
Mej. A. W. Böhl.	Mr. H. ten Cate Fennema.
J. E. Bollin.	H. Filippo W.Fzn.
Dr. M. P. Kingma Boltjes.	Mr. S. J. Fockema Andreæ.
Mej. A. Bosman.	P. J. Fontein.
Ir. A. G. Bosman.	W. Fontein.
W. C. Braat.	Mej. H. J. de Fremery.
Mr. P. E. Briët.	A. W. Frentzen.
Dr. J. Bruining.	Mr. E. J. Gelderman.
Burgersdijk en Niermans.	G. Gerlings.
B. Buurman.	Jhr. Mr. Dr. N. C. de Gijselaar.

A. v. d. Goot.	H. E. Stenfert Kroese.
Mevr. T. J. de Graaff-Klijnstra.	Dr. J. E. Kroon.
Mevr. Wed. A. M. Goudsmit—
Cohen.	Ir. J. A. van der Laan.
J. G. M. van Griethuysen.	Dr. C. S. Lechner.
J. J. Groen.	Mr. F. A. W. van der Lip.
Mej. A. E. Groll.	Mr. J. J. van der Lip.
Mr. F. D. L. Gunning.	Stud. Gezelsch. „Lugdunum
Batavorum”.
Mr. G. C. D. baron van
Hardenbroek.	J. H. A. Manders.
D. Hartevelt H. Cz.	J. P. Mulder.
G. C. Helbers.	Mevr. Wed. W. C. Mulder—
van Driel.
P. J. van Hoeken.	Dr. J. W. Muller.
Dr. J. van der Hoeve.	G. W. J. Neeb.
Mr. P. A. Pijnacker Hordijk.	Dr. H. M. van Nes.
Dr. J. Huizinga.	F. H. Nieuwenhuizen Segaar.
Dr. C. Snouck Hurgronje.	L. E. Nieuwenhuizen Segaar.
H. J. Jesse.	Gemeente Noordwijk.
Mevr. C. M. de Kanter-Heuff.	Mr. G. H. E. Nord Thomson.
Dr. R. A. Kern.	Mr. J. C. van Oven.
G. F. E. Kiers.	Mevr. Wed. J. Overvoorde—
Gordon.
J. Kloos.	G. H. Pel.
H. H. van der Kloot Meyburg.	C. Peltenburg.
Dr. L. Knappert.	Mej. A. G. Pitlo.
Mej. C. Korsse.	J. J. Planjer.
Mevr. Wed. S. H. Koster.	H. van Poelgeest.
A. de Koster Jr.	Mej. F. A. Le Poole.
A. Krantz.	Mevr. O. A. Le Poole-v. Beek.
Mevr. Wed. C. H. Krantz-v. Dijk.	G. Le Poole.
B. F. Krantz.	Mr. N. W. Posthumus.
Dr. L. P. Krantz.	

Dr. F. van Praag.	W. J. P. Suringar.
Ds. J. A. Prins.	Mr. H. A. Sypkens.
W. M. C. Regt.	Mr. Dr. I. van Hettinga
Jhr. C. C. Roëll.	Tromp.
E. W. Wichers Rollandet.	H. P. Veldhuyzen.
P. H. Romeyn.	Mr. Dr. J. W. Verburgt.
Dr. Ph. S. van Ronkel.	Dr. P. Vermeulen.
H. D. Sala.	Mej. A. J. Versprille.
W. Samson.	Mevr. Wed. Mr. W. v. d. Vlught-
J. F. X. Sanders.	Rauwenhoff.
W. A. A. J. baron Schimmel-	Dr. J. Ph. Vogel.
penninck van der Oije.	Mr. C. van Vollenhoven.
A. P. Schram de Jong.	Vereen. tot bevord. van het
Mej. Dr. C. Serrurier.	Vreemdelingenverkeer.
Jhr. P. M. van Baerd van	Mr. Egbert de Vries.
Sminia.	Dr. J. de Vries.
J. Irish Stephenson.	F. G. Waller.
Jhr. G. J. Stoop.	Mej. A. M. Weydung.
B. H. Stumpel.	W. F. Verhey van Wijk.
Mevr. Wed. Dr. L. J. Suringar-	R. de Wilde F.Gz.
Muntendam.	Dr. J. H. Zaaijer.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND.

KORTE KRONIEK.

1931.

- 1 Jan. Dr. IJ. van der Meulen benoemd tot conservator in de tandheelkunde aan de Leidsche Universiteit.
- 1 " De heer Ch. van Spall treedt af als directeur van de Leidsche Waterleiding Maatschappij.
- 2 " De heer F. G. Rosier, referendaris ter secretarie, viert zijn 50-jarigen gemeentediensd.
- 3 " De nieuwe groote Havenbrug wordt in gebruik genomen.
- 3 " Dr. A. In 't Veld wordt als schoolarts in Katwijk geïnstalleerd.
- 7 " Mr. A. N. L. Otten neemt afscheid als kantonrechter te Alphen.
- 12 " De heer J. H. de Jong wordt benoemd tot directeur van den gemeentelijken reinigings- en ontsmettingsdienst.
- 15 " De tooneelvereniging Litteris Sacrum ontvangt bij haar 75-jarig bestaan het praedicaat koninklijke.
- 15 " Overlijden van den heer Corn. van Meurs, 76 j., oud le veldwachter en gemeentebode van Voorschoten.

XIX

- 16 Jan. Dr. H. P. A. Muller, Ned. gezant te Praag, schenkt aan den Staat ter plaatsing in het Rijksmuseum van ethnographie te Leiden een zeer belangrijke collectie van 500 ethnographische voorwerpen uit het gebied tusschen de Zambesi en de Limpopo in Oost-Afrika.
- 19 „ Mr. Dr. J. W. Verburgt benoemd tot gemeentearchivaris.
- 19 „ De heer A. Coert benoemd tot directeur van het stedelijk museum „de Lakenhal”.
- 28 „ Prof. Dr. L. G. M. Baas Becking aanvaardt het hoogleeraarschap in de Plantkunde met een rede over „Gaja of leven en aarde”.
- 28 „ De vernieuwde Zijlpoortsbrug wordt voor het verkeer opengesteld.
- 1 Febr. Installatie van den heer V. Bloemkoper als voorganger bij de Ned. Israëlietische gemeente.
- 9 „ Overlijden van Dr. H. F. C. ten Kate, die aan de Leidsche musea veel schenkingen deed.
- 9 „ Opening van een tentoonstelling als eerste levensteeken van het Academisch Historisch Museum in de koepelkamer der Academie.

- 13 Febr. De heer W. F. Verhey van Wijk viert zijn 60-jarig jubileum aan de textielfabriek firma Gebr. van Wijk en Co.
- 13 „ 60-jarig jubileum van den heer P. J. Bruinenberg in dienst der N.V. Leidsche goud- en zilverhandel v.h. W. van Rossum du Chattel.
- 15 „ Overlijden van Dr. J. H. Wilterdink te 's Gravenhage, 74 j., oud-observator aan de **Sterrewacht** en oud-lector in de instrumentkunde aan de Rijksuniversiteit.
- 17 „ Mevrouw de Wed. Dr. R. Horst schenkt aan den Staat der Nederlanden ten behoeve van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie te Leiden de bibliotheek van haar man op zoölogisch gebied.
- 17 „ De heer J. H. Peeters 50 jaar in dienst bij de N.V. Leidsche Katoen Maatschappij.
- 22 „ Bevestiging en intrede van den heer J. van Noort in de Ned. Hervormde Kerk te Noordwijkerhout.
- 24 „ Overlijden van den heer R. H. Th. van Leeuwen, 65 jaar, van 1885-1929 **carillon**bespeler van het Stadhuis en **oud**-organist der Evangelische Luthersche gemeente.
- 1 Mrt. Inzegening door Mgr. J. D. J. Aengenent van het tehuis voor Kath. schoolvrije meisjes „het Graalhuis” a. d. Hooigracht.

- 4 Mrt. De heer P. van Leyden 50 jaar in dienst bij de stalhouderij der firma Wed. Corn. Dieben en Zn.
- 8 „ Overlijden van Ds. T. H. Woudstra, geref. predikant te Leiderdorp.
- 9 „ De heer C. J. Kortenbach schenkt 500 munten en penningen aan het Penningkabinet der Rijksuniversiteit.
- 10 „ Oprichting der vereeniging „Lucas van Leyden” tot steun van het Prentenkabinet der Rijksuniversiteit.
- 14 „ Overlijden van den oud-burgemeester der gemeente Katwijk, den heer J. H. de Waal Malefijt.
- 15 „ Op zijn verzoek wordt eervol ontslag verleend aan den heer G. J. M. Eenhuis als burgemeester van Lisse.
- 17 „ Mr. F. A. Helmstrijd treedt in functie als secretaris der gemeente Boskoop.
- 19 „ Overlijden van den heer H. J. Planjer, aannemer te Leiden.
- 20 „ Installatie van Dr. F. S. C. A. M. baron van Wijnbergen als burgemeester der gemeente Lisse.
- 21 „ Eervol ontslag wordt op zijn verzoek verleend aan Prof. Dr. P. N. van Kampen als hoogleeraar in de dierkunde.

- 29 Mrt. Herdenking van het 350-jarig bestaan der
Waalsche hervormde gemeente te Leiden.
- 31 „ Overlijden van den heer W. A. Wouterlood,
directeur van de N.V. Wouterlood P.Jzn.
fabriek van verduurzaamde levensmid-
delen „De Ster”.
- 1 April De heer B. J. Hoogenboom volgt zijn vader,
den heer J. Hoogenboom, op als gemeen-
te-secretaris van Ter Aar.
- 1 „ De heer H. Veendorp benoemd tot hor-
tulanus der Leidsche Universiteit.
- 5 „ Overlijden van Dr. Th. W. Himpe, 58 j.,
te ‘s Gravenhage, indertijd zeer bekend
Leidsch student.
- 12 „ Bevestiging en intrede van Ds. W. W.
Siddré in Ned. Herv. Kerk te Noordwijk
binnen.
- 12 „ Alle trams rijden door naar Oegstgeest.
- 13 „ Overrijden van den heer R. Nijk, gepen-
sionneerd Directeur van Gem. Bouw- en
Woningtoezicht, oud 71 jaar.
- 15 „ Afscheid van den heer Tierie bij de Mij.
tot bevordering van toonkunst.
- 17 „ Besloten wordt tot afbraak van het Groot-
Badhotel te Katwijk.
- 19 „ Afscheidsprek van Ds. G. van Dijk van
de Ned. Herv. gemeente te Lisse.

- 19 April Intrede van Ds. J. G. Streeder bij de Ned.
Herv. gemeen te te Leiderdorp.
- 22 „ Installatie van Mr. J. H. W. Nicolaï tot
kantonrechter te Alphen.
- 1 Mei Inwerkingtreden der Gemeentelijke Radio-
distributie.
- 4 „ Overlijden van den heer S. J. Le Poole
L.Gzn., oud 57 j., lid der firma J. en A.
Le Poole, secretaris der vereeniging Oud-
Leiden en lid van de commissie voor
de redactie van het jaarboekje.
- 5 „ Opening en ingebruikneming van het nieuwe
Ger. Kerkgebouw te Boskoop.
- 7 „ Bilderdijk herdenking in het Groot Audi-
torium.
- 13 „ De heer Meijer 50 jaar in dienst bij A. W.
Sijthoff's Uitgevers Maatschappij.
- 20 „ Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. C. de Boer
als hoogleeraar in de Romaansche taal-
en letterkunde met een redeover: „Drift
naar 't verleden in de Romaansche lin-
guïstiek”.
- 21 „ Onthulling van een plaquette van Dr.
Robert Jones in de Annakliniek voor
orthopaedie.
- 27 „ Bestrating van de Hoogewoerd met waal-
klinkers, tram- en rijverkeer gestagneerd.

XXIV

- 31 Mei Overlijden van Mr. Menno Rijke, oud 71 jaar.
- 3 Juni Ambtsaanvaarding van Prof. Dr. H. Boschma als hoogleeraar in de dierkunde met een rede over: „**Het** soortbegrip”.
- 5 „ Officieele opening van het Ned. Hist. Natuurwetenschappelijk museum in het voormalige Boerhaave Laboratorium.
- 5 „ Laatste college van Prof. Mr. G. André de la **Porte**, die op zijn verzoek eervol ontslag kreeg als hoogleeraar in het strafrecht, de strafvordering en het privaatrecht van Ned.-Indië.
- 13 „ Gouden jubileum der **Noord-Zuid-Holland-**sche Tramwegmaatschappij.
- 13 „ Opening der Leidsche jeugdherberg „**de Kwaak**” aan de Haarlemmervaart.
- 19 „ 50-jarig jubileum van den heer J. de Koning bij N.V. Leidsche broodfabriek.
- 29 „ Overlijden van den oud-burgemeester van Warmond, den heer A. J. Schölvínck, oud 60 jaar.
- 1 Juli Opening van den Leidschen Hout.
- 2 „ Bevestiging Ds. A. de Bondt tot predikant der Ger. Kerk en afscheid van Ds. H.J. Kouwenhoven.

XXV

- 2 Juli Oprichting van een afdeeling Leiden en omstreken der Vereeniging S.I.M.A.V.I. (steun in medische aangelegenheden voor Inheemschen).
- 4 „ 60-jarig bestaan der N.V. Drukkerij en Uitgevers Mij. v.h. L. v. Niftrik Hzn.
- 5 „ Overlijden van Ds. J. Wuite, 57 j.
- 7 „ Intrede van Ds. H. G. Brink te Nieuwveen.
- 9 „ de Heer G. F. Reijst 50 jaar apotheker te Leiden.
- 10 „ Overlijden van den heer E. J. Schoo, hoofd van den centralen dienst der Sted. Gas- en Electriciteitsfabrieken, 43 j.
- 14 „ Hartelijk afscheid van Mejuffrouw C. A. Fischer, lange jaren leerares aan de Mulo-school op de Breestraat.
- 15, 16, 17 Feesten ter eere van het 50-jarig bestaan
Juli der H.B.S. voor meisjes.
- 24 „ Overlijden van Prof. Mr. M. W. F. Treub.
- 25 „ De bliksem ingeslagen in de koekfabriek van de firma van der Steen, en in het ornament van den topgevel der Pieterskerk.
- 29 „ Installatie Mr. H. van Oordt als griffier bij het kantongerecht.
- 29 „ Inbedrijfstelling van het laagspannings-verdeelnet van „het Langeveld” te Noordwijk.

XXVI

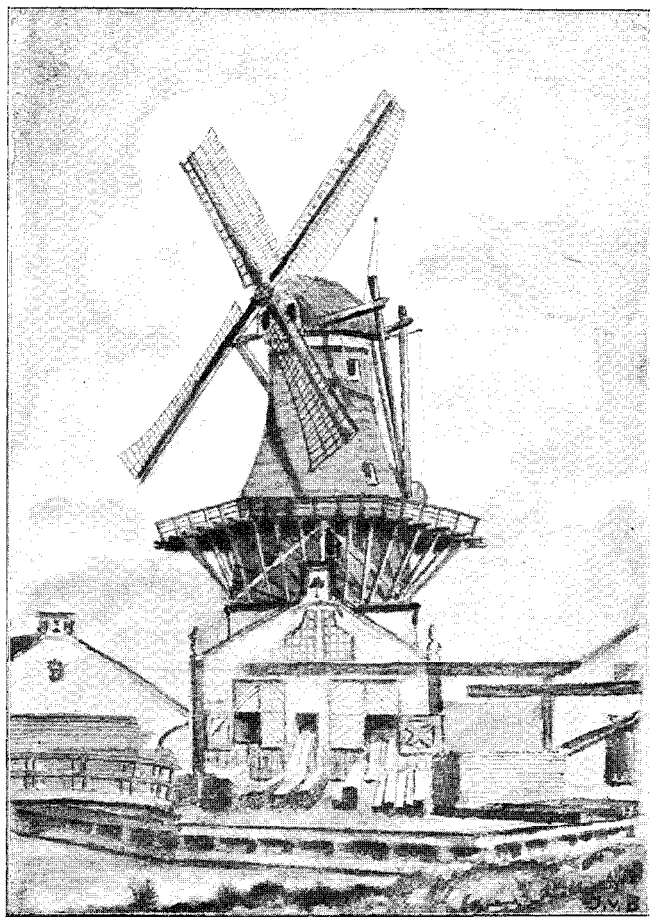
- 2 Aug. Afscheid van Ds. Mispelblom Beijer van de gemeente te Nieuwkoop.
- 6 „ Overlijden van Mr. J. J. Neuman de Loos, oud-griffier van het kantongerecht.
- 8 „ Overlijden van Dr. J. J. Neurdenburg, 80 j., te 's-Gravenhage, vroeger directeur der gasfabriek alhier.
- 22 „ Afscheidsreceptie van Dr. J. A. Schreuder.
- 23 „ Overlijden van den heer P. C. Uittenboogaard te 's-Gravenhage, 76 j., oud-directeur van het Telegraafkantoor te Leiden.
- 30 „ Afscheid van Ds. W. H. Walvaart van de gemeente te Zevenhoven.
- 31 „ Verlichting van het Plantsoen en gondelvaart, georganiseerd door de Vereeniging Koninginnedag.
- 1 Sept. Opheffing van den Tol aan het Zijlhek.
- 2 „ Mr. A. J. Romijn wordt benoemd tot Wet-houder.
- 6 „ Afscheid van Ds. H. W. H. van Andel uit Alphen.
- 6 „ Ingebruikneming van de gerestaureerde synagoge.
- 7-12 Sept. Orientalisten Congres.
- 10 Sept. De heer A. Kiel Sr. 50 jaar Zondagschool-onderwijzer.

XXVII

- 16 Sept. Overlijden te Utrecht van den heer W. A. van Lith, timmerman en aannemer.
- 17 „ Overlijden van Ir. W. Massink, oud-directeur der H.B.S., 69 j.
- 19 „ De hoeve **Callao** of „Konijnshol” is gesloopt.
- 21 „ De heer H. **Cornet** Sr. neemt afscheid na 47-jarigen dienst als ambtenaar aan de Universiteitsbibliotheek.
- 21 „ Eervol ontslag van Prof. Dr. S. G. de Vries, buitengewoon hoogleeraar in de middeleeuwsche handschriftkunde.
- 25 „ Ambtsaanvaarding Prof. Dr. J. Rahder als hoogleeraar in het Japansch met een rede over „Japanologische verkenningen”.
- 26 „ Opening van het kleuterhuis van de Leidsche Buitenschool te Katwijk a/Zee.
- 27 „ Intrede van Ds. G. Tichelaar te Lisse.
- 29 „ Overlijden te 's Gravenhage van den heer J. Graf, oud-agent van de Ned. Bank te Leiden.
- 1 Oct. Eervol ontslag op zijn verzoek aan den heer J. J. Vallentgoed als bibliotheek-beambte der Rijksuniversiteit.
- 2 „ Ambtsaanvaarding Prof. Mr. J. M. van Bemmelen als hoogleeraar in het strafrecht en de strafvordering met een rede over „De beteekenis van het strafrecht voor den normalen mensch”.

XXVIII

- 3 Oct. Optocht Oost-West.
- 7 „ Het standbeeld van Boerhaave verplaatst en weer opgesteld aan de Oegstgeesterlaan tegenover het nieuwe Ziekenhuis.
- 9 „ Ambtsaanvaarding Prof. Mr. H. A. Idema als hoogleeraar in het strafrecht en procesrecht van N.-I. met een rede: „Hoe spant gij den boog”.
- 9 „ Benoemd tot hoogheemraad van het hoogheemraadschap Rijnland de heer P. F. Noordam te Woubrugge.
- 10 „ De molen van Noordman gerestaureerd.
- 16 „ Ambtsaanvaarding Prof. Mr. B. M. Telders, tot buitengewoon hoogleeraar in het volkenrecht met een rede over: „De juridieke waardeering van den oorlog”.
- 18 „ Inwijding van het orgel der vereeniging voor Vrijz. hervormden in het Volkshuis.
- 18 „ Overlijden van Ds. H.J. Kouwenhoven Dzn., 68 j., te Amerongen, emeritus predikant der Ger. Kerk te Leiden.
- 25 „ Bevestiging en intrede van Ds. N. de Jong bij de Chr. Ger. Kerk te Rijnsburg.
- 30 „ Ambtsaanvaarding Prof. Dr. L. J. van Holk als hoogleeraar in de theologie met een rede over: „Dynamisch pluralisme”.
- 2 Nov. Ir. D. Boogerd benoemd tot adjunct-directeur van Gemeentewerken.

Molen „de Heesterboom”, firma D. D. Noordman.

XXIX

- 10 Nov. Ambtsaanvaarding van Dr. C. J. van der Klaauw als lector in de dierkunde met een rede over: „Plaats, omvang en beteekenis der morphologie in verband met het systeem der biologie”‘.
- 16 „ Prof. Dr. B. D. Eerdmans aanvaardt het lidmaatschap der Tweede Kamer.
- 25 „ Overlijden van den heer J. Schots Jbzn., 62 j., oud-directeur van de N.V. Distilleerderij „de Fransche Kroon” v.h. Hartevelt en Zoon.
- 25 „ Overlijden van Zuster S. G. Heidema, 37 j., oud-directrice van het Acad. Ziekenhuis.
- 26 „ Opening van den watertoren der drinkwaterleiding te Alkemade.
- 26 „ De heer F. H. Kerstens 50 jaar bij A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij.
- 29 „ Overlijden van den heer J. van der Heijden een der oudste Leidsche architecten.
- 3 Dec. Afscheid van den heer P. A. Th. van der Weijden als burgemeester der gemeente Nieuwkoop.
- 4 „ Installatie van het Leidsche Crisiscomite.
- 6 „ Overlijden te 's Gravenhage van den heer W. H. Hoogenstraaten, notaris te Voor- schoten.

XXX

15 Dec. Eeuwfeest van Sempre Crescendo.

29 „ 50-jarig bestaan der Gem. Kweekschool
voor onderwijzers en onderwijzeressen.

30 „ Opening van de Drinkwaterleiding „De
elf gemeenten” te Bodegraven.

31 „ Opheffing van den tol tusschen de beide
Katwijken.

IN MEMORIAM.

Dr. JAN HENDRIK WILTERDINK

29 Juni 1856 — 15 Februari 1931

Hoewel JAN HENDRIK WILTERDINK, aan wiens leven, 'werk en persoonlijkheid' de volgende regelen gewijd zijn, het grootste deel zijns levens te Leiden heeft doorgebracht, was hij toch geen Leidenaar van geboorte. Hij werd geboren den 20sten Juni 1856 als 2de zoon van D. J. WILTERDINK en CH. V. ROUSSEAU DU CROISSI te Deventer; zijn vader bezat aldaar een boekhandel en uitgeverszaak.

Nadat de jonge WILTERDINK het lager en gymnasiaal onderwijs in zijn vaderstad had genoten, kwam hij in 1875 naar Leiden, waar hij in dat jaar als student in de natuurwetenschappen aan de Universiteit werd ingeschreven. Den 22sten Juni 1877 legde hij „magna cum laude” het kandidaats-examen in de wis- en natuurkunde af; den 16den Maart 1878 volgde zijne benoeming tot 2de observator aan de Leidsche Sterrewacht. Drukke ambtsbezigheden en wellicht ook gebrek aan eerezucht op maatschappelijk gebied hebben gemaakt, dat hij zijn doctoraal examen nooit heeft afgelegd. Zijn astronomisch werk groeide echter in den loop der

jaren aan tot een zoo voortreffelijk en belangrijk geheel, dat hij in 1903 bevorderd werd tot doctor in de wis- en sterrekunde honoris causa, een hooge eer, die slechts bij hooge uitzondering aan iemand te beurt valt. Reeds in 1901 was WILTERDINK benoemd tot lector in de leer der sterrekundige instrumenten, uit welke betrekking hij in 1909 ontslag nam. Van af Maart 1910 bekleedde hij het ambt van 1ste observator aan de Sterrewacht en ten slotte in 1918, korten tijd, dat van waarnemend directeur, nadat Prof. Dr. E. F. VAN DE SANDE BAKHUYZEN overleden was en voordat Prof. Dr. W. DE SITTER het directeurschap had aanvaard. Het eind; van dit waarnemend directeurschap viel samen met zijn ontslag als ambtenaar aan de Sterrewacht en zijn vertrek uit Leiden. Na een kort verblijf te Deventer vestigde WILTERDINK zich in Den Haag, waar hij 15 Februari 1931 is overleden.

WILTERDINK's groote verdiensten liggen op het gebied der fundamenteele astronomie, d.w.z. de astronomie der nauwkeurige plaatsbepaling aan den hemel ¹⁾ en wel voornamelijk aan den technisch-praktischen, minder aan den theoretisch bespiegelenden kant van dit gebied en het is ook zeer verklaarbaar, dat WILTERDINK zich juist tot dit deel der astronomie aangetrokken voelde en het later met zooveel voorliefde heeft beoefend.

1) Vele bijzonderheden aangaande dit astronomisch werk dank ik aan de vriendelijkheid van den Heer J. Weeder, oud-observator aan de Leidsche Sterrewacht, te 's-Gravenhage.

Ten eerste was de physische astronomie in WILTERDINK's eersten tijd nog slechts in haar opkomst, was de tegenwoordige Leidsche Sterrewacht door haar stichter F. KAISER geheel voor de fundamenteele astronomie ingericht en was de directeur van toenmaals H. G. VAN DE SANDE BAKHUYZEN een astronoom uit de school van KAISER. Bovendien was het juist op het gebied der fundamenteele astronomie, dat WILTERDINK gelegenheid vond tot ontplooiing van zijne buitengewone gaven op technisch. en constructief gebied, dat hij zijn hart kon ophalen aan de studie en de verbetering der instrumenten, ten einde daarmee de hoogste nauwkeurigheid te bereiken, dat hij de kleine, maar zoo belangrijke kunstgrepen als spinragdraden in kijkers spannen, niveaux vullen, uurwerken regelen, enz. enz. zelf in praktijk kon brengen en anderen kon leeren.

WILTERDINK's eerste werk bestond in de deelname aan de nauwkeurige plaatsbepaling met den meridiaancirkel van ongeveer 80 heldere sterren, noordelijk van de declinatie $+ 80^{\circ}$. Hierbij kwam in 1880 de plaatsbepaling van 300 fundamentele sterren. Behalve deze waarnemingen aan den meridiaancirkel verrichtte WILTERDINK in die jaren aan den zesduimsrefractor plaatsbepalingen van kometen en kleine planeten en waarnemingen aangaande sterbedekkingen en de verduisteringen van de satellieten van Jupiter. In 1884 begon hij met de reductie van de waarnemingen betreffende de sterren der Leidsche zône ($+ 30^{\circ}$ tot $+ 35^{\circ}$)

van den Katalogus der Astronomische Gesellschaft (de nog ontbrekende waarnemingen ver-richtte hij ten deele zelf), welk groot werk hij in 1902 tot een goed einde bracht. In 1893 volvoerde WILTERDINK in opdracht der Nederlandsche regeering astronomisch-geodetisch werk bij Ubaghsberg in Limburg.

Ook voor de waarneming van zonsverduisteringen heeft WILTERDINK hoogst belangrijk werk geleverd. Ter voorbereiding van de waarnemingen der totale zonsverduistering den 10den Mei 1901 op Sumatra, deed hij in 1900 met Prof. NI JLAND een studiereis naar Amerika. De expeditie naar Sumatra in het volgend jaar, waaraan behalve WILTERDINK o.a. ook Prof. JULIUS en Prof. NIJLAND deelnamen, heeft echter tengevolge van de ongunstige weersomstandigheden weinig of geen wetenschappelijk resultaat opgeleverd.

In de latere jaren van zijne werkzaamheid aan de Leidsche Sterrewacht heeft WILTERDINK zich vooraamelijk met de astrophotographie bezig gehouden. In 1904 was namelijk de opstelling van den photographischen kijker gereed gekomen. Aan WILTERDINK werd de leiding der waarnemingen met dit instrument opgedragen en van nu af aan kon hij zich wijden aan de bepaling van paralaxen van vaste sterren, want hiervoor was de kijker in het bijzonder ingericht.

Tot eene publicatie van dergelijke waarnemingen is het echter niet meer gekomen, en wel om verschillende redenen. Eenige jaren waren met

het 'onderzoek van het instrument gemoeid en in deze en de volgende jaren begon WILTERDINK's gezondheid reeds achteruit te gaan, zoodat hij niet meer over zijn volle werkkraft beschikte en vooral niet meer tegen het vermoeiende nachtelijke observeeren was opgewassen. Toch nam hij in 1905 nog deel aan de expeditie ter waarneming van de zonsverduistering (30 Augustus) te Burgos in Spanje. Ook 'ditmaal was het wetenschappelijk resultaat van alle moeite en werk gering.

WILTERDINK's laatste verhandeling behelst een buitengewoon mooi onderzoek 'omtrent den reguleur van FOUCAULT, een werktuig, waarmee het drijfwerk van den astrophotographischen kijker geregeld werd. Door het aanbrengen van scherpzinnig bedachte verbeteringen gelukte het hem dit drijfwerk een viermaal grootere regelmatigheid te geven, dan ooit te voren was bereikt. Over deze verhandeling heeft, kort na het verschijnen, niemand minder dan LORENTZ zich in zeer waardevolle bewoordingen uitgelaten.

Tot zoover WILTERDINK's wetenschappelijk astronomisch werk. In het openbaar leven heeft hij zich weinig bewogen. Als verdienstelijk kenner der z.g. klassieke muziek (WAGNER inbegrepen) was hij echter vele jaren bestuurslid der Afdeeling Leiden van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, als uitnemend instrumentkundige is hij mede-oprichter en lid van het eerste bestuur der — in 1901 op initiatief van

Prof. KAMERLINGH ONNES opgerichte — Vereeniging tot Bevordering van de Opleiding tot Instrumentmaker geweest.

Het was op het gebied aer instrumentkunde, dat ik zelf — destijds assistent aan het Natuurkundig Laboratorium — ruim dertig jaar geleden voor het eerst met WILTERDINK in aanraking ben gekomen. En deze aanraking heeft zich langzamerhand, in den loop der jaren, ontwikkeld tot een vriendschap, die tot het eind van zijn leven heeft geduurd.

In de jaren, dat hij nog te Leiden in de Sterrewacht woonde, bezocht ik hem geregeld, bijna altijd om tevens zijn raad over instrumentkundige vraagstukken in te winnen en deze geregelde bezoeken heb ik later, toen hij in den Haag woonde, voortgezet tot kort voor zijn 'dood. Een zijner mooie karaktertrekken kwam dan telkens tot uiting: zijn groote hulpvaardigheid en bereidwilligheid om een jongeren vriend voor 'te lichten op een gebied, waar hij zelf verre de meerdere was. Moge WILTERDINK zich op het gebied der fundamenteele astronomie, hoe belangrijk zijn werk op dit gebied ook is geweest, al geen beroemden naam verworven hebben, in de theoretische zoowel als in de technisch-praktische instrumentkunde was hij inderdaad een meester.

Wellicht niemand was zoo doorkneed in de leer der astronomische instrumenten, vooral ook der uurwerken, zoo scherp in zijn kritiek, zoo vin-

dingrijk in het bedenken van verbeteringen en met dankbaarheid denk ik aan het zéér vele, wat ik op dit gebied van hem heb geleerd en aan alles wat de Leidsche instrumentmakersopleiding, vooral in de eerste jaren van haar bestaan, aan zijne raadgevingen te danken heeft 'gehad.

WILTERDINK was een buitengewoon veelzijdig man, veelzijdig van kennis, veelzijdig in zijne belangstelling. Uit het voorgaande is reeds gebleken, dat hij de practisch-technische zijde der fundamenteele astronomie volkomen beheerschte en dat hij in de kennis der astronomische instrumentkunde zijns gelijke niet had. Maar bovendien was hij goed thuis in de electrotechniek en in de leer der draadlooze telegraphie, in de klassieke muziek, in de Latijnsche letterkunde, Horatius kende hij zelfs zeer goed; in de Duitsche en Fransche literatuur en cultuurgeschiedenis, vooral in die der Middeleeuwen, was hij geen vreemdeling.

Het is, dunkt mij, niet te ontkennen, dat aan WILTERDINK en aan zijn werk niet die waardeering is te beurt gevallen, waarop zijne ongewone gaven en de belangrijkheid van zijn werk aanspraak hadden. De reden hiervan is voor een groot deel in de persoon van WILTERDINK zelf te zoeken. Ten eerste viel het schrijven, het samenvatten en formuleeren van zijne gedachten, om deze daarna op duidelijke wijze op het papier te brengen, hem moeilijk. Hij had veel meer kunnen publiceeren dan hij gedaan heeft; herhaaldelijk heb ik hem

daartoe aangespoord, maar nimmer met succes. Ten tweede: WILTERDINK had een moeilijk karakter, moeilijk voor anderen, moeilijk ook voor zichzelf. Hij kon niet „goed met menschen omgaan”, zooals men dit noemt. Zijn op- en aanmerkingen, zijn kritiek op personen en toestanden kleepte hij dikwijls in een vorm, die voor anderen grievend en ‘kwetsend was, zonder dat hij dit aldus bedoelde. Vandaar, dat zijn vriendenkring altijd klein is geweest. Maar deze weinige vrienden, die de moeilijkheden van zijn karakter kenden, zij wisten, dat deze moeilijkheden haren oorsprong vonden in de hooge, dikwijls te hooge eischen, die WILTERDINK aan anderen, maar niet minder aan zich zelf stelde. Hij had een sterk rechtvaardigheidsgevoel, hij kwam op met de kracht der overtuiging — zonder aanziens des persoons — voor wat hij rechtvaardig en goed achtte, hij bestreed met kracht, wat hij slecht of minderwaardig vond, hij had een door en door trouwhartig en rechtschapen karakter. Met weemoed zien wij terug op het leven van dezen eenzamen man, die het huiselijk geluk met vrouw en kinderen niet heeft gekend, die alleen door het leven is gegaan en die zijn eenige voldoening moest zoeken in zijne studie en in de dikwijls niet voldoende tot uiting komende — waardeering voor zijn werk.

Hij ruste in vrede.

30 Maart 1932.

C. A. CROMMELIN.

† R. TH. VAN LEEUWEN.

Stadsbeiaardier.

„Dan mocht de beiaard spelen
Van al uw torentransen,
Dan mocht de grijsheid kweelen,
Dan mocht de jonkheid dansen.

(Uit de Rubens-Cantate
van Peter Benoit).

De functie van stadsbeiaardier zou een historische functie genoemd kunnen worden.

Eeuwen lang toch is deze betrekking een der weinige relaties geweest, die het stadsbestuur op muzikaal gebied gehad heeft.

...Gehad heeft, . . . want, de noodlottige brand heeft ook hieraan een einde gemaakt.

En, als we aan Van Leeuwen terugdenken, dan denken we wel allereerst aan z'n beiaard, en het mooie dat ook dáármee verloren ging.

We denken terug aan de vroolijke, twinkkelende klokketonen, die hij zoo jubelend over onze veste kon doen schallen.

In gedachten zien we hem, met z'n robuste figuur, zitten voor z'n klokke-klavier, de Meimaand inluidend den avond van den laatsten April-dag.

Het was, wanneer we voor het geopende venster die klokketonen opvingen, of de Meimaand met al

z'n beloften van het nieuwe leven, nu wel komen moest.

We hadden het over een historische functie.

Dit was 't voorzeker!

Niemand minder dan de in de muzikale wereld bekende Cornelis Schuyt (die in z'n jeugd op kosten van het Leidsche Stadsbestuur een studiereis naar Italië had kunnen maken) was „gehouden alle „veertien dagen zowel de heele als halve uren „te versteecken daarinne hem Geryt Claesz van „Byweck in alles sal helpen ende dienen, daarop „stellende een gemeen liedeken of psalm gelyc hy „'tzelve so tot zijner eeren als ter eeren van de „stadt ende ten opsichte des tyts bequaemste zal „vinden ende de aert van de musycke de zwaert „van toere ende faccoord van de clocken zal con-
nen lyden”.

Zoo luidt een historisch stuk, geteekend door J. van Hout van 29 Januari 1599.

We kunnen 't ons voorstellen dat het Van Leeuwen, die sedert 1885 klokkenist was, veel gekost heeft, op 1 Aug. 1929 gepensionneerd te moeten worden, — doordat z'n instrument hem op deze wijze ontvallen was.

Behalve klokkenist was hij, der traditie getrouw, ook organist.

Na eenige jaren te Warmoad in de Ned. Herv. Kerk die functie vervuld te hebben, heeft hij ongeveer 45 jaar de Luthersche gemeente te Leiden gediend.

Ook dáár deed hij zich als een verdienstelijk en knap musicus kennen: 'n musicus wiens voor-
spelen en harmonisatie m'annelijk en gespiend
klonken en zich kenmerkten door frischheid van
opvatting. Merkwaardigerwijs heeft hij ook dáár
een voorganger gehad, die in dit verband ook
gememoreerd mag worden.

Een goede honderd jaar geleden was daar een
man aangesteld, die tevens relatie's op muzikaal
gebied had met.. . . de universiteit.

Dr. W. N. du Rieu toch meldt, dat in het begin
van de 19e eeuw C. F. Ruppe, Musicus Academiae
was, een term voor den kapelmeester van de
Universiteit. Den 30sten Mei 1816 werd hij zelfs tot
lector benoemd.

Ook deze banden zijn — verbroken.

Mogelijk dat in de toekomst vrouwe Minerva
ook Caecilia weer binnen haar poorten haalt en
daarmee weer tot de erkenning komt dat een
harmonische ontwikkeling toch feitelijk heel moei-
lijk buiten „vrouwe Musica” kan omgaan.

Hopelijk krijgt óók van Leeuwen, ná den nieu-
wen Stadhuisbouw, een opvolger.

Daarmee zal een eeuwenoude traditie voor onze
goede stad Leiden in eere blijven, een traditie die
van Leeuwen een reeks van jaren met kennis van
zaken en groote plichtsbetrachting heeft helpen
voortzetten.

Leiden, 12 April 1932.

LEO MENS.

J. H. DE WAAL MALEFIJT. †

Jan Hendrik de Waal Malefijt werd den 31sten Januari 1852 te Overveen, gemeente Bloemendaal, geboren. Na zijn schooljaren was hij werkzaam op de gemeentesecretarie zijner geboorteplaats. Toen hij daar de noodige kennis van de gemeenteadministratie had verkregen, heeft hij getracht eene betrekking als gemeentesecretaris te bekomen. Zijne pogingen daartoe bleven zonder resultaat, ook al omdat iemand, behoorende tot de politieke richting van den nog jongen candidaat, destijds sporadisch werd begeerd. Op zeer jeugdigen leeftijd reeds in het bezit van groote arbeidslust en -kracht, meende hij in het niet slagen zijner sollicitaties een aanwijzing te moeten zien, dat in andere richting zijn werkkring moest worden gezocht. Spoedig werd hij deelgenoot in een zeepfabriek te Zeist. De a.s. groote politicus vond echter in dit werk geen voldoening. De vele vrije tijd, waarover hij hier beschikte, werd door hem besteed tot het verkrijgen van algemeene ontwikkeling en het zich inwerken in het politieke leven. In Zeist trok hij dan ook weldra alle aandacht van zijne geestverwanten, zoodat in 1884 zijne verkiezing tot lid van den gemeenteraad volgde en hij in 1887 als zoodanig werd herkozen.

Drie jaren daarna volgde zijne benoeming tot Burgemeester der gemeenten Westbroek en Achtienhoven, waardoor hij, het was onder het Ministerie Lohman, weder op het oude pad terugkwam. Niettegenstaande zijn principe om zich geheel aan zijn taak te geven, bood het Burgemeestersambt hem toch voldoende tijd om voor de beginselen zijner partij door het houden van tallooze lezingen propaganda te maken, waardoor hij in de politieke wereld aller aandacht trok.

In 1892 werd hij gekozen tot lid van de Prov. Staten van Utrecht voor het kiesdistrict Breukelen, welk mandaat hij in 1895 bestendigd zag. Bij de verkiezingen voor leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd hij in 1897 voor hetzelfde district als zoodanig gekozen en werd zijn mandaat in 1901 en 1905 verlengd.

Inmiddels was hij in 1902 benoemd tot lid van het College van Bijstand, bedoeld bij art. 35 der Woningwet en volgde in 1903 zijne benoeming tot lid van de Gedeputeerde Staten der Provincie Utrecht, tengevolge waarvan hij het ambt van Burgemeester moest neerleggen en zich in de hoofdstad der Provincie vestigde.

Daarop volgde zijn benoeming in 1905 tot curator der Indische Bestuursacademie te 's-Gravenhage.

Van 16 Augustus 1909 tot 29 Augustus 1913 had hij zitting in het Ministerie Heemskerk, waar hem de portefeuille van Koloniën werd toevertrouwd.

Verder was hij vele jaren lang directeur der Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerd-

den Grondslag en gedurende eenige jaren President-Directeur, eveneens was hij lid van het Bestuur der Vereeniging tot Chr. verpleging van krankzinnigen.

Den 16den October 1914 volgde zijn benoeming tot Burgemeester van Katwijk. Velen hadden een jeugdiger magistraat verwacht „die de plaats zou „innemen van een man, die meer dan 40 jaren de „teugels van het bewind over de gemeente Katwijk „had gevoerd, op eene wijze, die hem in alle op- „zichten tot eere strekte. Katwijk had veel aan „hem te ‘danken, want onder zijne leiding is het „geworden, wat het is”, alzoo de heer D. Ouwehand Azn., loco-Burgemeester, in de op 2 November 1914 gehouden raadsvergadering, waarin de heer de Waal Malefijt als Burgemeester werd geïnstalleerd.

De nieuwe Burgemeester ontveinsde zich geenszins de bezwaren, die er aan de omstandigheden waren verbonden, nu hij moest optreden als Burgemeester in eene gemeente, die zeker de gevolgen van den wereldoorlog zou moeten gevoelen.

Zeër spoedig had hij zich ingewerkt in het Bestuur zijner gemeente, wat niet te verwonderen was, gezien de loopbaan, welke hij achter zich had, alsmede zijn stelregel om de ‘dagtaak steeds vroeg ter hand te nemen. Reeds te 7 uur, zoowel des zomers als des winters, zat hij in zijn werkkamer aan zijn bureau om kennis te nemen van de sedert den vorigen dag ingekomen stukken, die tijdens de mobilisatie- en distributiejaren groot in aantal

waren. Bij zijn komst ten gemeentehuize werden deze dan onmiddellijk doorgegeven naar den secretaris of de secretarie. Vanaf den eersten tot den laatsten werkdag van de vervulling van zijn ambt, had ik het groote voorrecht 'dagelijks eerst als hoofd-commies en sedert 8 April 1920 als gemeentesecretaris met hem te mogen werken en vond ik gelegenheid de groote liefde en toewijding, welke hij voor zijn ambt gevoelde, te kunnen bewonderen.

Een belangrijk werk was hem door zijn voorganger nagelaten, n.l. dat der vaartverbetering Katwijk-IJmuiden, waardoor het mogelijk zou zijn, dat de visschersvaartuigen der Katwijksche reederijen nà afloop der trawl- en haringvisserij binnendoor naar Katwijk aan Zee zouden kunnen varen om de noodige reparaties te ondergaan en te worden klaargemaakt voor de haring- of trawlvisserij, iets wat anders in IJmuiden plaats had. Bovendien zouden daardoor in Katwijk een of meer scheepswerven reden van bestaan krijgen. Het 'bouwen van nieuwe schepen zou dan ook in Katwijk mogelijk zijn. Een groot belang stond hierbij op het spel, niet alleen voor de reeders, maar mede voor de geheele gemeente, daar nieuwe takken van nijverheid, waarin velen 'werk zouden vinden, konden ontstaan, nieuwe bronnen voor welvaart zouden worden aangeboord.

Wel zijn onder het bestuur van Burgemeester de Waal Malefijt de belemmeringen, die de vaart bood, uit den weg geruimd; het vaarwater tusschen IJmuiden en Leiden werd, voor zoover deze niet

aanwezig was, op voldoende diepte gebracht en bij vernieuwing van bruggen werden deze op de vereischte doorvaartwijdte gebracht en kwamen de voor de berghaven te Katwijk, welke ontworpen was aan de Oostzijde van het Prins Hendrik Kanaal, benoodigde gronden door aankoop, onteigening en ruiling in het bezit der gemeente. Tot het graven der haven kwam het niet, evenmin als tot vernieuwing der (bruggen te Katwijk a/d Rijn. De geraamde kosten waren in de oorlogsjaren zoo enorm gestegen, dat het voor een gemeente met weinig kapitaalkrachtige ingezetenen onmogelijk was daaraan te denken.

In 1927 kort voor zijn aftreden als burgemeester werd het besluit genomen tot het maken van een nieuwe brug bij de Turfmarkt te Katwijk a/d Rijn, ter vervanging van de oude brug bij de Roskam, die voor het drukker verkeer te land gevaarlijk was geworden.

Door deze nieuwe brug, die onder den Burgemeester Mr. Schokking werd gebouwd, kunnen de loggers thans Katwijk aan Zee bereiken en worden zij daar nagezien en voor de volgende visscherij in orde gebracht. Dit werk kan dus door Katwijksche werkkrachten onder het oog der reeders worden verricht. Groote werkzaamheden, waarvoor een scheepswerf noodig is, moeten natuurlijk nog leders plaats hebben.

Met betrekking tot de vaartverbetering en berghaven kan nog worden medegedeeld, dat in 1919 door de Reederij-Vereeniging „Vuurbaak” te Kat-

wijk a/Zee, waarvan bijna alle Katwíjksche reeders lid zijn, werd medegedeeld, dat zij een zeehaven voor Katwijk stelde boven de ontworpen berg-haven. Een door den ingenieur W. B. van Goor te Bloemendaal, op kosten van de vereeniging ontworpen plan met een kostenbegrooting van plm. tien millioen gulden, werd ingezonden. De haven was geprojecteerd op woeste duingronden ten Noorden van het uitwateringskanaal en kreeg ten Oosten van Rijnland's stoomgemaal verbinding met evengenoemd kanaal. Hoewel het dagelijksch bestuur zich niet ontveinsde, dat deze haven voor de gemeente bijna als een onbereikbaar ideaal moest worden gehouden, ook al zouden Leiden en de achtergelegen bloeiende gemeenten langs den Ouden Rijn tot deze medewerken, 'heeft zij zich gewend tot het Bestuur van evengenoemde stad. Tegen alle verwachting in verklaarden de toenmalige Burgemeester en Wethouders in eene conferentie, dat hun gemeente bij een zeehaven weinig belang had en zij ook nimmer vernamen, dat de ingezetenen ten deze een andere meening hadden. Toen bovendien de reederijvereeniging geen toezegging kon geven, dat zij hare leden de verplichting zou opleggen van de haven gebruik te maken en deze zich zouden verbinden een vaste som jaarlijks als havengeld voor hunne schepen te storten, moest worden verwacht, dat het plan niet tot uitvoering zou komen. Rijk en Provincie zouden nimmer te vinden zijn tot het verleenen van subsidie voor een haven, waarvan de onmiddellijk belanghebbenden

XLIX

— niet alleen de reeders — maar ook Leiden en andere gemeenten in de Rijnstreek niets voor de totstandkoming over hadden. Burgemeester de Waal Malefijt heeft de houding van Leiden bejammerd.

Verder stond de bevordering van de volksgezondheid op zijn programma en werd de Katwijksche Bouwvereniging gesticht, waarvan hij eerevoorzitter was en steeds hare bestuurs- en algemeene vergaderingen bijwoonde, waarin van zijne adviezen altijd een dankbaar gebruik werd gemaakt.

Bij dit alles vond hij nog gelegenheid zitting te nemen in de Eerste Kamer der Staten Generaal, tot wier lid hij in 1917 werd gekozen en wat hij tot 1924 bleef.

Na een 12½-jarigen diensttijd meende de Burgemeester, die inmiddels den leeftijd van 75 jaren had bereikt, zijn Ambt te moeten neerleggen en hoopte hij als rustend burger te Katwijk op zijn welbesteede loopbaan nog eenigen tijd te mogen terugzien.

In de op 29 April 1927 gehouden raadsvergadering mocht de loco-burgemeester, de heer R. Ouweland, er aan herinneren, dat niettegenstaande den uitgebroken wereldoorlog het werk van den Burgemeester minstens was verdubbeld en de verantwoordelijkheid niet minder, de Heer de Waal Malefijt er zich had doorgeslagen op een wijze, boven allen lof verheven, terwijl zijn ijver en werklust onbeperkt waren gebleven. Als bewijs daar-

voor noemde spreker het feit, dat de Burgemeester gedurende den tijd, dat hij aan het hoofd der gemeente stond, nooit een vergadering van den Raad of van het dagelijksch bestuur had verzuimd, ja zelfs al dien tijd geen vacantie had genomen.

De heer Ouwehand wees er verder op, dat de ijverige Burgemeester zich had doen kennen als iemand, wien niets ontging en die medeleefde met alles wat in de gemeente gebeurde, maar ook, dat hij zich vanaf het eerste oogenblik had doen kennen als een zuinig financier, van wiens beheer bij zijn aftreden nog de vruchten worden geplukt. De enkele rijke oorlogsjaren, die ook in deze gemeente een soort schijnwelvaart in het leven riepen, deden hem de oogen niet sluiten voor de reactie, die noodwendig moest volgen, wat mede de oorzaak is, dat onze gemeente, die in financieele draagkracht nadien zoo is achteruit gegaan, toch nog met een sluitende begrooting kan komen.

De Burgemeester, daarop voor de laatste maal als Voorzitter het woord nemende, herinnerde dan aan de moeilijke dagen van zijn bestuur, hoe alles na het uitbreken van den wereldoorlog als met een soort verdooving werd geslagen: visscherij, tuinbouw, bouwbedrijven, winkelstand, alles leed. Het rustige Katwijk was eensklaps in een garnizoensplaats herschapen en tevens een toevluchtsoord voor Belgische vluchtelingen geworden. Als een dreigende donderwolk hing het gevaar, dat ook ons land in den vreeselijken oorlog zou worden betrokken boven het hoofd. Moeilijke jaren moest de ge-

meente doormaken, zoowel op economisch gebied als met betrekking tot de gemeentelijke huishouding. Nieuwe wetten en regeeringsmaatregelen, die vaak de gemeente tot groote uitgaven verplichtten, zonder dat daarvoor de middelen tot dekking worden aangewezen, deden de moeilijkheden toenemen. Intusschen, al hebben al die moeilijkheden de taak van het gemeentebestuur aanmerkelijk verzaamd, zij hebben er niet toe geleid, dat aan de ontwikkeling der gemeente in het geheel geen aandacht kon worden geschonken of alle verbeteringen moesten worden nagelaten. Ziet daar het beeld, dat de aftredende Burgemeester bij het neerleggen van zijn Ambt van de gemeente in den afgelopen tijd gaf. De samenstelling van den Raad onderging in den loop dier jaren groote verandering. Slechts drie leden, die bij zijne installatie tegenwoordig waren, maakten nog deel uit van het college bij zijn aftreding.

Op den middag van den dag, waarop hij van den raad afscheid nam, had de huldiging plaats van den jubileerenden en tevens scheidenden Burgemeester. Bij die gelegenheid werd hem bij monde van Ds. 1. Voorsteeg, Ned. Herv. predikant te Katwijk aan Zee, na een gloedvolle rede, waarin ook deze van zijn groote werkkraft en toewijding gewaagde, namens een comité uit de burgerij, zijn door den kunstschilder Zoetelief Tromp geschilderd portret aangeboden. Aan deze huldiging werd toen door welhaast de geheele burgerij deelgenomen. Dit portret werd na zijn verscheiden door de familie

aan de gemeente aangeboden en door deze aanvaard. Het zal in het nieuwe raadhuis aan den oud-burgemeester blijven herinneren.

Bijna vier jaren mocht hij nog van de rust genieten. Menigmaal heb ik het genoeg gesmaakt hem na zijn aftreden te kunnen bezoeken en kon ik constateeren, dat hij nog steeds met de gemeente en al het wereldgebeuren medeleefde en moest zijn helderheid van geest worden bewonderd.

Langzamerhand werden echter zijne krachten minder en viel het loopen hem gaandeweg moeilijker, zoodat hij zich niet meer buiten zijn woning ophield. Bovendien werd zijn gezicht slechter en moest hij kort voor zijn overlijden nog eene oogoperatie in het Leidsche Diaconessenhuis ondergaan, die volkomen slaagde, zoodat hij door een bril weer goed kon zien, wat voor hem, die altijd veel las, een groote zegen was en waarvoor hij zijne dankbaarheid en blijdschap openbaarde. Warme vriendschap heb ik steeds van hem mogen ondervinden en niet het minst sedert zijn aftreden als Burgemeester.

In het begin van 1931 werd hij lijdende aan een lichte ongesteldheid, die oorzaak was, dat hij het ziekbed niet meer verliet en in den vroegen morgen van den 14den Maart 1931 den laatstenadem uitblies.

Bij zijne ter aarde bestelling bleek, welk een plaats hij onder de groote mannen van Nederland innam. De kist werd door leden van het gemeentepersoneel van Katwijk uit het sterfhuis in den rouwwagen gedragen. Bij de begraafplaats aan-

gekomen droegen de leden der A.R. Kiesvereeniging „Nederland en Oranje” en van de A.R. Propagandaclub „Groen van Prinsterer” te Katwijk a/d Rijn het stoffelijk hulsel naar de groeve der vertee-ring. Ds. H. Meijering, Geref. predikant te Katwijk a/d. Rijn, die reeds in het sterfhuis een lijkdienst had geleid, sprak woorden van troost tot de kinderen, die een vader moesten uitdragen, een vader die had gewerkt, gestreden en gebeden, zooals er weinigen zijn. De ‘tweede spreker was Zijne Excellentie A. W. F. Idenburg, oud Gouverneur-Generaal van Ned. Indië. Deze sprak als vriend, als vertegenwoordiger van het Directorium van de Vrije Universiteit, namens het Centraal Comité der A.R. Partij en namens de A.R. Tweede Kamerfractie, wier voorzitter destijds in het buitenland vertoefde. Ook deze spreker getuigde van de toewijding van den overledene tot alles, wat hij deed en van zijn groote kennis van Indië en zijne liefde tot de zending. Deze groote liefde voor zending zoowel als voor onderwijs is hem steeds bijgebleven. In September 1931 toen zijn oogen al zeer slecht waren, kreeg spreker van hem nog een langen brief over onderwijszaken op Soemba. Zijn leven uit God, zoo zeide de Heer Idenburg terecht, verklaart zijn kracht tot al zijn ambten. Zij die sceptisch stonden tegenover zijn optreden als Minister konden later toch niet ontveinzen, dat zijn arbeid vruchtbaar is geweest. Als resultaat van zijn Ministerieele leven en zijn lidmaatschap van de Eerste Kamer der Staten-Generaal noemde spreker de wettelijke

vaststelling van de financieele onafhankelijkheid van Ned.-Indië. Hij neemt, aldus de heer Pdenburg, in de rij der Nederlandsche Ministers een eervolle plaats in. De volgende spreker was Mr. Dr. J. Schokking, die zeide een meer dan formeel woord te spreken jegens den „verdienstelijken oud-burgemeester”, dien hij zelf nog jong kamerlid, reeds op het Binnenhof ontmoette. Ook deze herinnering aan Zijn Ministerschap, dat hij als geslaagd noemde. Hij was, aldus de Heer Schokking, aantrekkelijk in zijn ijver, eenvoud en persoon, ook als Burgemeester. Aan hem mag dank worden gebracht voor zijn werk als zoodanig, anderen kunnen daarop voortbouwen. Zijn gedachtenis blijft in Katwijk in hooge eere. Als laatste spreker trad naar voren Ds. M. van Grieken, Ned. Herv. predikant te Rotterdam, voorzitter voor de Ver. van Chr. Nat. Oaderwijs, in wier hoofdcommissie de ontslapene vele jaren heeft zitting gehad. Deze herinnerde aan zijn werk als zoodanig. De Minister van Koloniën, van wiens departement de vlag half stok hing, was door ambtsbezigheden verhinderd tegenwoordig te zijn.

Uit het zeer beknopt overzicht van zijne levensgeschiedenis moge blijken, dat met den heer de Waal Malefijt een groot man is heen gegaan, waarmede niet te veel wordt gezegd,

J. W. KOBUS.

Maart 1932.

S, J. LE POOLE L.Gzn.

S. J. LE POOLE LGzn.

Nu ik mij nederzet voor het schrijven van een herinnering aan den betreurden mede-redacteur van ons jaarboekje, zie ik hem zoo duidelijk vóór mij, zooals ik hem lange jaren heb gekend, wanneer ik hem opzocht in zijn deftig kantoor aan de Garenmarkt en met hem sprak over de oude schoonheid onzer stad, wier enkele bedreiging reeds hem van <droefheid en ergernis vervulde. De liefde voor Leiden zat hem in het bloed, want hij behoorde immers tot een oud Leidsch geslacht van fabrikanten, dat woning had in het statige huis aan de Garenmarkt naast de fabriek. Hij kende de stads-geschiedenis, en dankbaar herinner ik mij zijne mededeelingen over de Ramp van 1807.

Hij was geboren te Leiden 9 October 1873 als zoon van L. G. Le Poole en C. D. M. de Vriese, ging eerst op de welbekende school van Japikse aan de Aalmarkt, was daarna leerling der Hoogere Burgerschool en bezocht eindelijk de weefscholen te Crefeld en te Bradford. Aldus wel onderlegd, werd hij in 1896 firmant in de firma J. en A. Le Poole, waarvan de oprichting van 1680 dag-teekent. Hij gaf zich met hart en ziel aan de fabriek, had het druk met zijn werk en daarom tijd voor

nog meer. Zoo is hij van 1900-1929 lid geweest van den Kerkeraad der Doopsgezinde gemeente en sedert 1908, na het overlijden zijns vaders, secretaris-boekhouder. Wie hem in die functie hebben gekend, weten van zijne toewijding en nauwkeurigheid te verhalen. Lange jaren, van 1908 tot 1931, was bij regent van het Bethlehem-hofje aan de Noordzijde van de Langegracht bij de Korte Heerengracht, de stichting van Gerrit Frankensz. van Hoogmade ten gunste van de Waterlandsche doopsgezinden ,anno 1630.

Dat Le Poole sympathie zou hebben voor alles wat de geschiedenis en de schoonheid zijner geliefde stad betrof, kan men gemakkelijk denken. Van 1905 tot 1931 is hij secretaris geweest van de Vereniging Oud-Leyden, en uit dankbare herinnering kan ik getuigen van al het werk, dat hij in **die** functie zoo voorbeeldig heeft verricht. In 1912 trad hij toe tot de redactie van ons jaarboekje, waarin ook af en toe werk van zijne hand verschenen is, b.v. over het Leidsch fabriekswezen in het laatst der 18e eeuw (**jaarg. 1911**), vooral ook zijne uitgave van het Dagboek van een Leidenaar uit den **jare** 1747 (**jaarg. 1913** vlgg.). Met welk eene gulheid (en eenigen heimelijken trots) hij op enkele samenkomsten van Oud Leyden historieprenten uit zijne verzameling vertoonde, herinneren zich de ouderen onder ons.

Staat hij aldus vóór ons in zijn bezig leven, het liefste herinneren wij ons den trouwen vriend, gelijk wij met weemoed het smartelijk verlies, de

LVII

droevige leegte gedenken, welke zijne echtgenooten en twee zonen door zijnen dood leden. Den 8sten Juni 1911 immers was hij gehuwd met mejuffrouw O. A. van Beek, die hem thans met hare beide jongens overleeft. Le Poole scheidde, na lang lijden, den 4den Mei 1931 uit dit leven, diep betreurd door de velen die hem hadden leeren kennen, achten en liefhebben.

L. K.

Mr. MENNO RIJKE.

Geboren Leidenaar, is Mr. Rijke te 's-Gravenhage, waar hij zijne laatste levensjaren het ambt van Kantonrechter bekleedde, op 31 Mei 1931 op 71-jarigen leeftijd overleden.

60 jaren aaneen was hij inwoner van Leiden, waar hij het gymnasium bezocht en aan de Universiteit zijne juridische opleiding ontving. Na zijne promotie in 1884 vestigde hij zich hier ter stede als repetitor voor het Nederlandsch privaatrecht, en met buitengewoon succes heeft hij die vaak afmattende werkzaamheid verricht. Het aantal kandidaten in de rechtswetenschap die zijne voorlichting en medewerking voor het bereiken van het einddoel hunner studie aan de Universiteit zochten, nam dermate toe dat hij dikwerf werkdagen van een half etmaal repetitie-uren had. Zonder twijfel had hij dit in de eerste plaats aan zijne groote rechtskennis en de duidelijke en puntige wijze, waarop hij de rechtsstof behandelde, te danken, maar door luimige opmerkingen, soms wel door wat gewaagde scherts wist hij tevens de kern van zijn betoog te onderstrepen, wat aandacht en geheugen van zijn leerling bevorderde. Tot de vorming van menig toekomstig jurist op privaat-

rechtelijk gebied heeft hij door zijn Leidschen arbeid gedurende ongeveer 35 jaren bijgedragen.

Het is daarna anders gegaan dan Mr. Rijke zelf het zich had voorgesteld en allicht aanvankelijk ook had gewenscht. Om zich van zijn druk werk als repetitor los te maken, verhuisde hij op 60-jarigen leeftijd naar den Haag teneinde daar van eene werkzame rust te kunnen genieten. Eene benoeming tot plaatsvervangend Kantonrechter aldaar was hem welkom; die functie schonk hem, den man wiens langjarige werkzaamheid in de studeerkamer hem nooit van het werkelijke leven vervreemd had, de gelegenheid om zijne gaven als bekwaam jurist in dienst van de rechtspraak te stellen zonder voortdurend met de talloze beslommeringen van het ambt zelf bezet te zijn. Onvoorziene omstandigheden hebben hem kort daarop den overgang tot het ambt zelf doen ambieeren, en in stede van werkzame rust zijn zoo zijne laatste acht levensjaren weer een tijdvak van hernieuwden drukken arbeid geworden.

Zijne beslissingen als Kantonrechter gaven steeds blijk van zijne grondige rechtskennis en van zijn doorzicht in de verhoudingen van het practische leven. Hij bleef tot kort vóór zijn dood geheel opgewassen tegen de omvangrijke taak welke het veelzijdige ambt oplegde; de gevolgen van een onvermijdelijk operatief ingrijpen heeft hij niet te boven kunnen komen. Een veelzijdig ontwikkeld man is met hem heengegaan.

Zijne steeds groote belangstelling in de Leidsche Universiteit is ook na zijn dood gebleken door zijn

uitersten wil, waarbij hij, onder voorbehoud van enkele tijdelijke beschikkingen, zijn vermogen te haren nutte heeft vermaakt en aan hare bibliotheek het recht toekende om uit zijne vooral op juridisch gebied rijke boekerij de werken uit te kiezen welke zij nog niet bezat.

E. C. W.

A. J. SCHÖLVINCK.

August Joseph Schölvinnck werd 4 November 1870 te Amsterdam geboren, alwaar hij de lagere school bezocht om zijn verdere studies aan het St. Willebrordcollege te Katwijk a.d. Rijn te voltooien.

Oorspronkelijk was hij voorbestemd voor den handel. Na eenigen tijd in het buitenland verblijf te hebben gehouden en wel in Londen, Havre en Hamburg keerde hij naar Amsterdam terug, alwaar hij bij de Algemeene Maatschappij voor Levensverzekering en 'Lijfrente een werkring vond. Lang zou hij hier echter niet blijven. Zich meer tot het ambtelijk leven aangetrokken gevoelende, ging hij over in de Gemeente Administratie en weldra zien wij hem dan ook op de Secretarie der voormalige gemeente Sloten, waar hij zich verder bekwaamde onder leiding van den Burgemeester, den Heer Groskamp en den tegenwoordigen Secretaris van Amsterdam, den Heer J. J. Roovers.

Maar ook deze positie voldeed den heer Schölvinnck nog niet, zijn doel was zelf aan het hoofd eener gemeente te komen. In 1907 zag hij zijn wenschen vervuld, toen hij onder het ministerie

de Meester benoemd werd tot burgemeester van Warmond.

Wie Warmond voor ruim 22 jaren niet gekend heeft zal niet begrijpen, dat burgemeester Schölvinc genoodzaakt was zich te Leiden te vestigen omdat in Warmond geen geschikte woning beschikbaar was, en het duurde tot 1920, voordat hij zeer tot genoegen van zijn gemeentenaren naar Warmond kon verhuizen, welke plaats hij ook na zijn aftreden niet meer wilde verlaten.

Burgemeester Schölvinc heeft zijn geheele persoonlijkheid aan de gemeente Warmond gegeven. Niets was hem te veel om den welstand van de inwoners te doen toenemen, de bloembollencultuur werd tijdens zijn bestuur verder uitgebreid, Padox richtte de groote timmerfabriek op, maar vooral heeft hij veel gedaan voor de bevordering van watersport en vreemdelingenverkeer. Het kleine rustige dorpje is mede door zijn toedoen een watersportplaats geworden zooals Nederland geen tweede kan aanwijzen, en de drukte, die in den zomer doch vooral in de vacantes in Warmond heerscht, bewijst hoe goed hij beseft heeft welk een bron van inkomsten het bezoek van vreemdelingen voor een gemeente kan hebben.

Geen wonder dan ook dat de Kon. Roei-, Zeilen en Motorbootsportvereniging „De Kaag” den man aan wien de watersport zooveel te danken had tot eere-voorzitter harer vereeniging benoemde, hierdoor den band tusschen Burgemeester Schölvinc en de watersport nog hechter bevestigend.

LXIII

Ook aan de moderniseering en verfraaiing van het dorp heeft hij zijn beste krachten gewijd, rioleering, gas, electriciteit en waterleiding kwamen onder zijn bestuur tot stand. De Heerenweg werd bestraat en de woningbouwvereniging „Warmunda” opgericht, waardoor het woningvraagstuk in Warmond opgelost kon worden..

Zijn grootste zorg was vooral gewijd aan de gemeente financiën, door een zuinig beheer is het hem dan ook gelukt de financieele positie der gemeente te versterken.

Eerlijk tegenover zich zelf en tegenover anderen zocht hij steeds het goede, in alles hulp biedende waar hij kon, terwijl hij zichzelf en zijn belangen steeds achter stelde bij die van zijn gemeente.

Zonder zich op den voorgrond te plaatsen wist hij toch een vaste lijn in zijn bestuur te leggen. En wij, die gedurende vele jaren hem (mochten bijstaan in zijn verantwoordelijk ambt, zullen altijd terug denken aan den hoffelijken en vriendelijken man onder wiens leiding en door wiens voorbeeld wij allen onze beste krachten aan den bloei van Warmond konden wijden.

En zoo naderde de tijd dat burgemeester Schölvincck meende het bestuur aan jongere krachten te moeten toevertrouwen. Op 1 Januari 1930 verkreeg hij op zijn daartoe gedaan verzoek eervol ontslag en met spijt zag Warmond zijn burgemeester heen gaan. De spontane en grootsche huldiging, die hem door de burgerij bij zijn afscheid werd bereid, was een afspiegeling van de liefde en waar-

LXIV

deering van allen voor den Heer Schölvinck. Slechts noode zag men hem, die hun belangen zoo vele jaren zoo voorbeeldig diende, zijn ambt neerleggen.

De hem zoo van harte toegewenschte rust mocht hij echter niet lang genieten, zijn ziekte, die aanvankelijk een slepend aanzien had, verergerde spoedig en reeds was men op het ergste voorbereid. Groote droefheid heerschte dan ook toen op 29 Juni 1931 de tijding van zijn overlijden 'door ons dorp ging.

De belangstelling, die de familie Schölvinck bij zijn begrafenis van de zijde der inwoners onderzond, zal haar zeker een troost en steun geweest zijn in deze 'droeve dagen.

Wij allen houden zijn nagedachtenis in groote eere.

ALB. OUDSHOORN.

DS. J. WUITE.

1874-1931.

Op 5 Juli '31 overleed te Haarlem Ds. Wuite, waar hij — na bekomen emeritaat als predikant te Bovenknijpe — de laatste maanden zijns levens doorbracht in Spaar en Hout. Na een rouwdienst in de Doopsgezinde kerk te Leiden, onder deelneming van velen, werd hij op de begraafplaats Rhijnhof ter ruste gelegd.

„Met hem is heengegaan een der zuiverste en „eerbiedwaardigste Evangelieverkondigers der „Doopsgezinde Broederschap”.

„Zijne gedachtenis — het beeld van zijne bemin- „nelijke persoonlijkheid kan slechts zegenen die „hem van nabij hebben gekend”.

Zóó getuigde van hem Ds. A. H. Drooge, die in het Doopsgezinde Jaarboekje 1932, waarvan de overledene jaren lang redacteur was, hem uitvoerig herdacht.

In het Leidsche Jaarboekje moge dit ook geschieden, daar hij van 1912 tot 1925 te Leiden is werkzaam geweest, na van 1898-1904 te Stadskanaal, van 1904-1912 te Drachten de Doopsgezinde gemeenten te hebben gediend. Met hart en ziel was hij predikant geworden na een degelijke opleiding te Heerenveen en Leeuwarden en als student te Amsterdam genoten te hebben. Met succes legde hij in 1898 het proponentsexamen af.

Was het ouderlijk huis hem 'dierbaar, ook in de kringen van schoolmakers en studiegenooten mocht men hem graag, evenals hij later onder zijn collega's zeer gewaardeerd werd. Geen wonder! Zijn vriendelijke verschijning, degelijk karakter, opgewektheid des gemoeds en hartelijke belangstelling was aantrekkelijk voor ontwikkelden en eenvoudigen, terwijl zijn kennis op wetenschappelijk en ander gebied, die hij in alle bescheidenheid deed blijken, velen ten goede kwam zoowel in zijne gesprekken of voordrachten in kleiner en grooter kringen als in 't geen hij te berde bracht in de Zondagsbode, waarvan hij redacteur was of het reeds genoemde Jaarboekje, dat hij tot kort voor zijn dood verzorgde.

Zijne beschouwingen, oordeelingen uitgedrukt in vaak keurige taal, openbaarden zijne ernstige geloofsovertuiging, die hij in vrijzinnig-godsdienstig christelijken geest beleed en wekken wilde in anderen.

Wie hem bij zijn godsdienstprediking getrouw volgden, werden niet door groote woorden overweldigd, maar geboeid door de vroomheid van zijn persoonlijkheid, de zelf- en menschenkennis, die hij bezat, de hooge waarde van zijn geloof in het evangelie van Christus.

Zijne prediking was klaar, bracht tot nadenken, wekte bemoediging, vertroosting 'door de wijze, waarop hij in allen eenvoud het godsdienstig-christelijk leven wekte, dat tot zegen is in huisgezin en samenleving.

Voor en in zijne gemeenten was hij een ijverig pastor, gesteund door zijne hartelijke echtgenooten, die in alles met hem medeleefde naar hare krachten. Hij was nauwgezet in al zijn arbeid, echter viel het hem zwaar toen opkomende hardhoorigheid tot doofheid leidde, die dikwijls belemmerend was in grooter gezelschap.

Vandaar dat de aanneming van een beroep naar Bovenknijpe (1925) hem aannemelijk voorkwam. Hij heeft er nog enkele jaren gewerkt onder hartelijke belangstelling, totdat een opkomende krankheid hem noodzaakte een tijdlang verpleging te zoeken in het Diaconessenhuis alhier. Toen er geen kans op herstel bleek te zijn, besloot hij zijn ontslag als predikant aan te vragen.

Dit ging hem zéér aan het hart en wie hem in zijne gemeenten — ook te Leiden — gekend hadden, vernamen het met zeer groote deelneming. Op zijn ziekbed, dat maanden duurde, leed hij veel, maar met groot geduld en zelfverloochening vervuld, heeft hij 't gedragen ten einde toe. Zijn blijmoedig geloof verliet hem niet, hij was als bij zijn leven ook in de smart een voorbeeld van echten Christenzin en eenswillendheid met God voor velen, die hem bezochten.

Allen, die hem hebben gekend — ook hier te Leiden — zullen met groote dankbaarheid hem in gedachtenis houden als Voorganger zijner gemeente, als mensch, als christen en als vriend.

J. A. P.

IN MEMORIAM W. MASSINK, c.i.

Te dezer stede overleed op den 17den September een man, wiens werkzaamheid voor de gevorderde jeugd van Leiden van groote beteekenis is geweest, de oud-directeur der gemeentelijke hoogere burgerschool.

Willem Massink werd den 18den Juni 1862 te Zutphen geboren. Zijn vader Albertus Massink had daar een handelszaak in granen, doch deze overleed reeds toen zijn zoon Willem pas twee jaar en vier maanden oud was. Zijn moeder, van haarzelf Gezina Makkink geheeten, zette de zaak op buitengewoon energieke wijze voort, terwijl zij met toegewijde liefde de opvoeding van haar zoon ter hand nam. Haar zeer verstandige leiding heeft den grondslag gelegd van de bijzondere eigenschappen, die later haar zoon Willem zouden sieren.

Terwijl Willem de lagere school bezocht, die hij zoo goed kon verwerken, dat hij een jaar kon uitsparen, kreeg hij toch nog onderwijs bij moeder thuis van Meester Weylhuizen, meer met de bedoeling om het gemis aan mannelijke leiding eenigszins te vergoeden. Zoo kon hij dan in 1874 het toelatingsexamen afleggen voor de Hoogere Burgerschool te Zutphen, waarvan toen Dr. D. G. Cramer directeur was. De jonge Massink kon het onderwijs

goed volgen, zoodat ook deze school geregeld doorloopen werd, en Massink in 1879 bij de Eindexamencommissie, die toen te Nijmegen haar zittingen hield, het einddiploma kon verwerven. Gedurende zijn H.B.S.-tijd had zijn moeder ervoor gezorgd, dat hij van draaier Nijkamp les kreeg in het vervaardigen van allerlei voorwerpen.

Na het eindexamen was W. Massink bestemd voor den tabakshandel. Daartoe verbleef hij eerst te Arnhem ter practische bekwaming, en daarna ter verdere opleiding te Amsterdam. Hij vond echter in de tabak niet die bevrediging, waarop zijn wetenschappelijke aanleg aanspraak maakte. De zucht naar kennis dreef hem naar de Polytechnische School te Delft, waar hij reeds na een succesvolle studie op 28 Juni 1884 het diploma voor civiel ingenieur mocht verwerven.

Reeds op den eersten October van datzelfde jaar trad Massink in functie als assistent voor de sterrekunde aan de Rijks-Universiteit te dezer stede. In deze periode trad hij op 21 Augustus 1885 in het huwelijk met Hendrika Uiterwijk, die hem op 28 September 1886 een zoon schonk.

Massink voelde echter meer voor het onderwijs dan voor de sterrekunde, en zoo trad hij op 15 Mei 1888 in functie als leeraar in de wiskunde aan de Hoogere Burgerschool en aan de Burgeravondschool te Gorinchem. Aan deze laatste school vervulde hij het directoraat van 1 September 1894 tot 21 Maart 1895.

Op 25 Maart volgde zijn loopbaan aan de Ge-

meentelijke Hoogere Burgerschool met 5-j. Cursus te Leiden. Zijn werkzaamheden aldaar kenmerkten zich door volkomen toewijding aan de hem opgelegde taak. Daarbij paarde hij ernst en strenge plichtsbetrachting aan groote rechtvaardigheid en goedmoedigheid. Zijn lessen in de wiskunde werden met groot didactisch talent gegeven. Zijn buitengewoon geheugen omtrent de praestaties zijner leerlingen is spreekwoordelijk geworden. Massink onderscheidde zich dermate door zijn buitengewone eigenschappen, dat de Raad dezer gemeente geen moeilijke keus had, toen zijn verlangen zich uitstrekte naar het directoraat der school, nadat zijn ambtsvoorganger Dr. J. L. Andreae aan het einde van den cursus 1913-'14 eervol ontslag aangevraagd had.

De jaren van Massink's directoraat waren jaren van buitengewonen bloei voor de Leidsche H.B.S. Zijn welwillende, doch toch waardige houding tegenover de leeraren en zijn heldere kijk op het karakter van zijn leerlingen maakten hem tot een directeur tegen wien een ieder met achting opzag. Met gepaste gestrengheid en strikte rechtvaardigheid hield hij de teugels in handen, hoewel zijn gezondheid hem dikwijls moeilijke oogenblikken bezorgde. Toen hij echter voelde, dat hij de noodige veerkracht ging missen, achtte hij den tijd gekomen om de leiding der school aan jongere krachten over te laten. Op 27 Februari 1923 nam hij afscheid van de school; op de meest hartelijke wijze werd hij daarbij achtereenvolgens toegesproken door Dr. G.

H. Coops, inspecteur van het Middelbaar Onderwijs; Mr. van der Lip als Wethouder van Onderwijs; Prof. Huizinga als voorzitter van de Commissie van Toezicht; Dr. Rutten namens de leeraren ; verder namens de leerlingen, en namens de bedienden, terwijl ten slotte zijn opvolger de rij der sprekers sloot.

In zijn rustperiode hield hij nog contact met het onderwijs als deskundige bij de eindexamens, waarbij hij vooral met de Gemeentelijke Hoogere Burgerschool te Haarlem nieuwe vriendschapsbanden sloot. Helaas echter belette ook hier zijn gezondheidstoestand die functie verder uit te oefenen. Zijn hartlijden bond hem ten slotte aan zijn bed, totdat hij na een hevig lijden van ongeveer $3\frac{1}{2}$ maand op den 17den September 1931 in het Diaconessenhuis overleed. We hadden hem zoo gaarne gedurende zijn rustperiode een betere gezondheid gegund.

J. C. S.

Ds. H. J. KOUWENHOVEN,
geboren 25 December 1862 te Delft,
ontslapen 18 October 1931 te Amerongen.

In de kerkeradskamer der Gereformeerde kerk zien op het achtbaar consistorie neer de getrouwe afbeeldingen van onderscheidene, voormalige diennaren des Woords. De laatste is van Ds. Kouwenhoven. Uit 't oogpunt van lichtbeeldkunst een juweel. Zulk een scherpe, en gelijkende foto zag ik nimmer. Ge ziet er naar, en hij ziet U aan, en ge kunt er maar niet goed inkomen, dat hij niet meer is in het land der levenden. Zóó was hij precies. Die stoere kop, dat breede brein, die levendige blik, die forsche neus, die besliste lippen, die deftige baard, die kloeke figuur, die eenvoudige, onberispelijke dos van kleed. Me dunkt: een figuur van een man van Oud-Holland in de gouden eeuw.

In Delft bezocht de knappe scholier het Gymnasium, verrichtte zijn theologische studie aan de Theol. school te Kampen, en was reeds op 21-jarigen leeftijd candidaat in de Heilige Godeleerdheid. De veel belovende jongeman heeft eerst gestaan (en mèèr dan gestaan) in Schoonebeek, vervolgens in Zaamslag, in Voorschoten, in Groningen, ten slotte in Leiden, waar hij zijn intrede deed in No-

vember 1899, om in April 1930, na vijf en veertig jaren met eere de kerken gediend te hebben, zich als emeritus in Oegstgeest te vestigen.

Voor al op den kansel was hij in zijn kracht, en naar zijn lust. Hij was meer conservatief, dan voortstrevend, met aanhalingen van moderne dichters hield hij zich niet op, van modewoordjes, die blinken, en verzinken, was hij niet gediend, voor geen mode, op welk terrein ook, heeft deze „issu de Calvin” ooit de forsche knie gebogen, geen franje, maar ook geen rafel ontsierde dezen man; maar welsprekend was hij boven mate, zonder twijfel onder de Gereformeerden een der beste kanselredenaars, en zijn groote gaven van verstand, en hart heeft hij uitnemend dienstbaar gemaakt aan het wondere ambt, met name aan de bediening van het Goddelijk Woord. Daar in bijzonder is hij geweest een rijk begenadigde, en ook veel gezegende. Alle schoon zal eeuwig bloeien, maar het is toch jammer, dat er èn in de wereld, èn in de kerk zoo veel heerlijk schijnt, hetwelk over, en weer niet wordt gekend, en genoten. Zoo ben ik zeker, dat ook de wereldsche mensch, indien uitwisseling van schoonheid kon geschieden, te gast was gegaan aan de welsprekendheid van dezen eerwaarde.

Neen, ik ben geen aanhanger van het „Van de dooden niets dan goeds”, schijnbaar onherstelbaar mislukte overzetting van het „De mortuis nil nisi bene”. Wel over de dooden spreken op goede wijs, naar goeden trant. Ds. Kouwenhoven was geen engel. Hij had zijn gebreken, en fouten. Hij was

conservatief, en ik prijs dat. Zonder de „bewarende” elementen in de samenleving zouden we mischien bij tal van ruïnes neerzitten, onze harpen, bengelend aan de wilgen. Maar zijn prijslijke behoudzucht werd wel eens schuwheid voor het nieuwe. En, soepel, en toegeeflijk als hij was in de kleine dingen, waarin de kleine menschen zich zoo belachelijk grootsch kunnen aanstellen, was hij in de groote dingen, of in wat hem groot voorkwam, onverzettelijk, en dat was al weer prijslijk, maar zijn onverzettelijkheid strookte bij wijlen aan hardnekkigheid. Neen, een engel was hij niet. Want hij was echt vroom. En echt vroom was ‘hij, omdat hij geloofde in Jezus Christus. En Die kwam voor de zondaars, niet voor de „rechtvaardigen”.

Maar dit doet niets af aan den zoeten plicht, om anderen, en mij zelf in herinnering, of tot kennisneming te (brengen van de schoone gave, die in Ds. Kouwenhoven ons gewerd. Nog zien we dien sterken man, hoewel vergrijsd, veerkrachtig vlug, nooit langzaam, nimmer hollend, langs Leidens straten gaan. Nog hooren wij zijn stem schallen, die soms zich matigde, en zoo lieflijk klonk, wanneer hij echt Evangelisch vertroostte den arme van geest, den dorstige naar de gerechtigheid, nog hooren wij zijn stem donderen, wanneer hij het woord ophief tegen den geest der eeuw, nog zien wij het sober, maar weidsch gebaar, waarmede hij af en toe zijn heerlijk gebouwde zinnen vergezelde, nog, als we even indenken, ondergaan we de nationale, vrome bezieling, die deze vurige

vaderlander, 'deze trouwe paladijn, en geharnaste verdediger van het Huis van Oranje, op den 3en October in de kerk, of op de openbare vergaderingen van de Oranjevereening wist te ontsteken in oud en jong.

Zóó was hij, vredig, vriendelijk, bescheiden, maar ge moest afblijven van Gods Woord, en ge moest afblijven van het huis van Oranje. Anders!

„Op vrede tuk in 't hart,
In 't strijdperk onvervaard”.

Alle menschen hebben beteekenis voor anderen. Maar mannen als Ds. Kouwenhoven hebben gróóte beteekenis gehad. Beminlijk, en door het ouderwets-groote gezin veel beminde huisvader, veel liefhebbende, en veel geliefde echtgenoot, meer de studeerkamer, en de huiskamer zoekend, dan de markt in 't leven, maar nooit weigerend, of aarzelend, wanneer hij ook daar geroepen werd, toon aangevende medeoprichter van de Chr. Hoogere Burgerschool hier, laat hij ook zóó een lichtend spoor achter. Zijn vrouw, zoo plotseling geworden weduwe, (voor 't oog gezond op reis, om daar te preken, ontsliep haar man Zondagmorgen in Amerongen) zijn kinderen hier, en in den vreemde, de Gereformeerde kerk, allen, die hem kenden, en waardeerden, zien 'dankbaar terug op het vruchtbare leven van dezen oprechte van hart, en reine van wandel.

Zulke rotsvaste figuren, voorbeelden, en bronnen van oud-Hollandsche volkskracht, moeten blijven

LXXVI

leven in onze herinnering, te krachtiger naarmate de *décadentie*, ook in nationalen zin, toeneemt, en ontzielt.

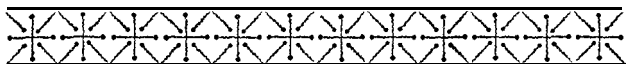
Hij droeg het lint van de orde van Oranje-Nassau. Hij droeg het met eere. 't Stònd op die breede borst.

Maar wat boven alles gaat: Hij is in Jezus ontslapen. Toen 't op sterven aanging, heeft hij den koning der verschrikking overmooht, zeggend: „Ik geef het alles over aan den Heere Jezus”.

Want wie zich zóó overgeeft, triumfeert volslagen.

Zijn ziel in 't eeuwig leven
Verwacht den jongsten dag.

H. THOMAS.

Het leven en de geschriften van den Stadsarchitect SALOMON VAN DER PAAUW

(1794-1869).

II.

ZIJNE GESCHRIFTEN. ¹⁾

De inhoud van elk zijner in het Leidsch archief aanwezige geschriften, die zich zoowel op topografisch en technisch-, als op historisch en genealogisch gebied bewegen, zal hieronder in uiterst beknopte vorm worden weergegeven.

1. **Plaatselijke** beschrijving der Stad Leyden in den tegenwoordigen tijd (1845, h.s. 43 blz.) ²⁾

Deze beschrijving omvat een volledige opsomming van alle straten, stegen, grachten, bruggen, hofjes, kerken, enz., voorts de namen der 40

¹⁾ Hoofdstuk I „Zijn leven” is opgenomen in het **Leidsch Jaarboekje** 1931.

²⁾ Cat. Bibl. no. 1161,

omliggende dorpen, die met Leiden „een bestendig handelsverkeer onderhouden”, de 8 stadspoorten met aansluitende land- en waterwegen, alsmede de namen der „rivieren, welke in en buiten Leiden stroomen en in den regel drinkbaar water bevatten”. (Vóór de droogmaking der Haarlemmermeer liepen de uiterste waterstanden in de stad veel verder uiteen dan tegenwoordig en was daardoor de gelegenheid tot waterverversching en daarmede de hoedanigheid van het grachtwater veel gunstiger dan thans.)

Daarna volgt de verdeeling der stad in:

- a. bonnen, welker aantal, oorspronkelijk 6, tengevolge der uitbreidingen in de 14de en 17de eeuw is toegenomen tot 27.
- b. buurten. In de 17de eeuw waren er 156 buurten elk met eigen naam; in 1845 nog 84 genummerde buurten.
- c. wijken. De wijkverdeeling van 1845 heeft zich voor de binnenstad tot heden gehandhaafd.
- d. sectiën. Deze verdeeling was ingesteld ten behoeve van het kadaster en liep parallel aan de wijkindeeling.
- e. quartieren. Voor een systematische armenbe-deeling van het Huiszittenhuis en andere gestichten was de stad verdeeld in 12 quartieren. De stadsdoktoren en chirurgijns zagen hun werkkring afgebakend door een verdeeling der stad in 4 quartieren.

2. Alfabetische Naamlijst van alle Straten, Stegen, Grachten, Bruggen, Pleinen, enz. binnen de stad Leyden, **zoowel** van vroegere oorsprong als van den tegenwoordigen tijd, opgezameld en uit onderscheide legale stukken bijeengevoegd (h. s. z. j. 150 blz.) ¹⁾

Deze lijst omvat:

- a. Alfabetische opgave van alle straten, stegen, gebouwen, bruggen, veeren op aangrenzende dorpen, enz.
- b. id. der „**poorten**”, d.w.z. de nauwe toegangen tot hofjes en krotwoningen. In v. d. P.'s tijd waren er ongeveer 150 poorten, thans omstreeks 30.
- c. id. der „**bonnen**”. (Zie onder no. 1).
- d. id. der „wijken”. (id.).
- e. id. der 17 molens, welke omstreeks 1670 op de stadswallen stonden en waarvan er tijdens v. d. P. nog 5 aanwezig waren. Van deze werden „de Bul” en „de Joffer” omstreeks 1840 en „de Oranjeboom” in 1904 gesloopt; alleen „de Valk” en „de Stier” zijn nog behouden.
- f. id. der 48 brouwerijen met plaatsaanduiding.
3. Verzameling van aantekeningen betreffende de publieke werken der stad Leyden, uit de originele stukken opgemaakt en getrokken. (1851, h. s.) ²⁾

Deze verzameling bestaat uit niet minder dan 1160 chronologisch gerangschikte aantekeningen

¹⁾ Cat. Bibl. no. 1233.

²⁾ Cat. Bibl. no. 3312.

in hoofdzaak betreffende de publieke werken dezer stad, doch ook tal van andere belangrijke gebeurtenissen vermeldende, welke zich gedurende het tijdvak **1121-1809** alhier hebben afgespeeld; een uitvoerig alphabetisch register vergemakkelijkt het naslaan.

De verzameling geeft een duidelijk beeld van den oorsprong, de ontwikkeling en uitvoering van de openbare werken, waarnaast worden vermeld de tijdstippen, waarop keuren werden uitgevaardigd, privileges verleend, heerlijke rechten aangekocht en dgl. Al deze gegevens verschaffen een volledig overzicht van de ontwikkeling der stad.

Enkele wellicht minder algemeen bekende **voor-**vallen en besluiten mogen hier vermeld worden.

1440.

Duurte der levensmiddelen, het brood **5**-voudig in prijs gestegen. Om werk aan de behoeftigen **te** bezorgen, is de weg gelegd langs het **Rapenburg** van de Heerensteeg tot den Rijn.

Augustus 1663.

Is binnen deze stad een collecte gehouden voor het loskopen der Christenslaven te Algiers, welke heeft opgebracht *f* 4174.—.

Juli 1664.

Is besloten om 3 à 400 pektonnen aan te koopen, „teneinde bij den voortgang van de Pest tot verzuivering van de **Luch** te worden verbrandt”.

Januari 1673.

Om de onkosten van de gunstig afgelopen Belegering te vinden, worden bij de notabele **inge-**

zetenen vrijwillige giften gevraagd, die *f* 32.400.— opleverden. De minste was *f* 200.— en de hoogste *f* 1260.—.

Februari 1699.

Openbare collecte in de stad voor de Piemonteesche vluchtelingen (Gereformeerde) heeft opgebracht *f* 7276.— en in de dorpen *f* 5256.—, tezamen *f* 12532.—.

December 1704.

Is aan Jacob van Rijndorp toegestaan om op een erf op de Oude Vest aan de Comanclaessteeg een Schouwburg te bouwen om daarin te spelen 'deftige en onaanstootelijke Treur- en Blijspelen tegen betaling van 300 gulden 's jaars voor de Armen.

1723.

Is besloten om de posterij, die in 1666 door Nicolaas Clignet hier was aangelegd en nu vacant was, voor stadsprofijt te houden, waartoe de 4 Burgemeesteren als Postmeester worden gecommiteerd.

1731.

Is vergund aan het Armkinderhuis het uitsluitend Recht om alle biljetten van verkooping te doen aanplakken en daarvoor te genieten een stuiver voor elk biljet.

1737.

Is besloten dat de Regenten der respectieve Godshuizen hunne Geallimenterden moeten kleden met Manufacturen hier ter stede gefabriceerd. En worden al de leden des Regering en hunne Ministers verzocht, ten einde aan de anderen van

de Burgerij een goed voorbeeld te geven, om zich zelve, hunne kinderen en bedienden te kleden met stoffen hier ter stede gemaakt en ter Halle gebragt.

4. Verhaal van de middelen tot verversching van het water in de grachten der stad Leyden, gedurende een reeks van bijna 250 jaren. (Gedrukt in 1828 bij L. Herdingh en Zn. ter Stadsdrukkerij te Leiden, 162 blz.) ¹⁾

Het „verhaal” beschrijft het ontstaan der stad en de ontwikkeling der lakenindustrie en vermeldt de oudste keuren (1403) inzake het reinhouden der wateren. In 1591 kwam het eerste door Jan van Hout ontworpen ververschingsplan tot stand, dat de wijk tusschen Oude Vest, Mare en Oude Rijn omvatte, welk stadsdeel bemalen werd door een ros- of paardenmolen, geplaatst op de Voldersgracht. Dit stelsel trof doel en werd omstreeks 1600 ook toegepast voor het Zuidelijk stadsdeel tusschen Langebrug en Rapenburg. Voorts werden schotten in de singels geplaatst om het buitenwater te noodzaken door de vuile stadsgrachten te stroomen, terwijl door het bewallen en geregeld uitbaggen dezer grachten een redelijke zuivering kon worden gehandhaafd.

Tengevolge der toenemende bevolking en zich uitbreidende industrie, verergerde de toestand echter tegen het midden der 17de eeuw; ook de herhaalde pestepidemieën van dezen tijd noopten

¹⁾ Cat. Bibl. no. 3482.

tot andere maatregelen. In 1644 kwam een nieuw plan tot uitvoering, waarbij de stad werd bemalen door 2 molens in het Zuiden en 1 molen in het Noorden, terwijl tal van verdeelwerken de waterbeweging in de stad in bepaalde richtingen leidden; niettemin bleef de toestand onbevredigend.

In 1672 noopte dreigend gevaar van beleg tot vernietiging van vele dezer kunstwerken en hoewel enkele molens en schotten ook in de 18de eeuw nog werden hersteld en opnieuw in bedrijf gebracht, is dit ververschingsstelsel toch nimmer meer volledig in toepassing gekomen. In 1799 werd de molen aan de Boschhuizer wetering afgebroken en in 1804 verdween ook de molen aan de Slaaghslaot. Geleidelijk waren ook alle schotten, sluizen en keeringen in singels en grachten opgeruimd, zoodat er tegen het begin der 19de eeuw niets meer restte van de werken, die sinds 1591 voor de waterverversching der stad waren in het leven geroepen.

5. Plan tot verversching van het water in de grachten der stad Leyden. (**h.s.** met 12 bijlagen, Februari 1827). ¹⁾

De schrijver somt allereerst de oorzaken op van de vervuiling der stadsgrachten (loozing van 6000 rioolmondningen, waarvan vele boven den waterstand, inwerpen van huisvuil en afval, dat in ontbinding overgaat, aanvoer uit talrijke fabrieken, baggeren op ongeschikte tijdstippen en spuien in

¹⁾ Cat. Bibl. no. 3481.

Katwijk „dat eene zeer geringe trekkingveroorzaakt, waardoor kroos en andere stoffen van buiten in de stad worden aangevoerd en aldaar bezinken en verrotten”) en meent, ook lettende op de vergeefsche uitwerking sinds eeuwen van vele keuren en verordeningen, dat „dit euvel niet kan worden voorgekomen”. De vraag is dus alleen op welke wijze het water kan worden ververscht en de stank verdreven.

v. d. P. stelt voor de (meest vervuilde grachten, d. z. de Middelste-, Uiterste-, Volders- en Marendorpsche Achtergracht te dempen, voorts de reeds in 1671 bestaande verbodsbepaling om des zomers in de grachten te baggeren, te vernieuwen en ten slotte het singelwater af te sluiten van het buiten- en binnenwater, waardoor één groote boezem of vergaarkom wordt gevormd, waarin het water door windmolens, des zomers door paardenmolens, 2 tot 3 voet hoog met schoon water kan worden opgezet. Worden daarna de keeringen en schotten geopend, dan zal het reine water zich met groote snelheid in de grachten storten, het vuile water uitwerpen en den bodem uitschuren. Met het oog op de aanzienlijke kosten (bij windstilte zouden 32 tot 36 paarden worden gevorderd) stelde de ontwerper voor voorloopig gebruik te maken van de natuurlijke opstuwingen, welke destijds (vóór het droogmaken van de Haarlemmermeer) veel hooger en veelvuldiger waren dan in lateren tijd. Ook zouden voorloopig alleen de beide Zuidelijke singels tot één boezem kunnen worden vereenigd.

Dit plan van v. d. P. kwam slechts gedeeltelijk tot uitvoering. De Voldersgracht en de Achtergracht werden immers eerst in 1861 gedempt: het baggeren in de stadswateren tusschen 15 Mei en 15 September werd opnieuw strafbaar gesteld. In de singelwateren vóór de Rijnsburger en Koepoortten werden schotten geplaatst om den hoofdstroom van het op- en afwaaiende buitenwater door de stad te leiden, doch overigens bleef alles bij het oude. Ook nog omstreeks 1830 werden waterkeringen in den Witten Singel geplaatst, doch geleidelijk bleef de bediening achterwege en geraakte ook dit stelsel in verval. De opduikende plannen tot droogmaking van de Haarlemmermeer, die van overwegenden invloed zouden zijn op Leiden's waterstaatkundigen toestand, waren niet vreemd aan dezen loop van zaken.

Een 12-tal belangrijke bijlagen, grootendeels van geschiedkundigen aard en betrekking hebbende op vroegere besluiten en toestanden, vergezellen dit geschrift, alsmede eenige nota's ¹⁾ en rapporten uit de jaren 1859 tot 1861, toen dit onderwerp andermaal aan de orde werd gesteld. v. d. P. komt daarin terug op zijn reeds in 1827 aangegeven denkbeeld tot het vormen van een thans door stoomwerktuigen te vullen spuiboezem, waarvan de aanlegkosten op $\pm f$ 80.000.— werden begroot. Het naderend

¹⁾ o.a. Cat. Bibl. no. 3483. „Memorie van toelichting op het voorstel voor de waterverversching der stadsgrachten”.

aftreden van den stadsarchitect zal wel reden geweest zijn, dat op dit rapport geen nadere beschikking werd genomen.

6. Peilkaart van de hoogtestand des waters op Rijnlands boezem, opgemaakt uit de **dagelijksche** waarnemingen aan de Peilschaal bij de Wittepoort der stad Leyden. ¹⁾

De waarnemingen, door grafische voorstellingen toegelicht, strekken zich uit over het tijdperk 1810 t/m 1860; in een aanhangsel zijn ook de uitkomsten over de jaren 1861 t/m 1868 vermeld.

Zeër duidelijk blijkt o.a. daaruit de invloed van het droogmaken der Haarlemmermeer op de uiterste waterstanden. Vóór 1848 bedroeg de hoogste stand in de stad 10 duim boven AP en de laagste 47 duim beneden AP, gevende een verschil van 57 duim, d.i. 1.54 M.

Na 1848 was de hoogste stand 4 duim beneden AP en de laagste 34 duim beneden AP, derhalve een verschil van slechts 30 duim, d.i. 0.80 M., ²⁾ waaruit volgt, dat de beteugeling van den grooten plas de stroombeweging door de stad belangrijk geschaad en dus de vervuiling verergerd heeft.

¹⁾ Cat. Bibl. no. 8981.

²⁾ Thans door versterking der stoomgemalen en andere maatregelen teruggebracht tot ongeveer 0.40 M.

7. Stukken betreffende het droogmaken van de Haarlemmermeer van de originele bescheiden overgenomen. (h.s. zonder jaartal) ¹⁾

De verzameling bestaat uit onder volgende 6 stukken.

a. „Memorie door den landmeter van Rijnland „aan de Staatscommissie gericht en door dat College „opgezonden 10 September 1837”.

De landmeter A. Hanegraaff somt de noodlottige gevolgen op voor Leiden voortvloeiende uit de droogmaking. Wegens de verkleining van Rijnland's boezem zal het stadspeil in winter en herfst stijgen, weshalve straten en kelders zullen onderloopen, vochtigheid en ziekten zullen ontstaan. Zomers daarentegen zal om dezelfde reden het peil dalen, waarvan hinder voor de scheepvaart, belemmerde rioollozing en verontreiniging het gevolg zullen zijn.

b. „Memorie door den Stadsarchitect opge maakt en 'door het Stadsbestuur ingezonden aan de Staatscommissie 21 September 1837”.

v. d. P. onderstreept de bezwaren van den landmeter en berekent de toekomstige verhooging van het boezempeil op 66 duim, de verlaging op niet minder dan 4 voet, bij welken waterstand grachten zullen droog vallen, alle scheepvaart moet ophouden en het water in hooge mate zal vervuilen.

Klaarblijkelijk heeft v. d. P. in deze Memorie, opkomende voor Leiden's belangen, zijn doel voor-

¹⁾ Cat. Bibl. no. 9257.

bijgestreefd en den invloed der stoomgemalen eenerzijds, der beschikbare inlaatmiddelen anderzijds, (welke trouwens destijds nog niet in bijzonderheden waren ontworpen), volkomen onderschat. Hierboven werd aangetoond, dat het beteugelen van de Haarlemmermeer de uiterste waterstanden in de stad juist naar elkaar toe heeft gedrongen.

c. „Aanteekening van de hoogte der gemetselde wallen binnen de stad Leyden”. (h.s. 10 blz.)

De hoogten der grachtwallen op een 250-tal plaatsen worden vermeld; deze bewogen zich tusschen 3 vt. 1 dm. boven AP en 1 vt. 1 dm. beneden AP.

d. „Lijst van dieptepeilingen in grachten en cingelwateren”. (h.s. 16 blz.)

Deze lijst bevat den uitslag van bijna 400 peilingen gedaan in de jaren 1824 en 1836. De grootste ‘diepte, n.l. 16 voet werd aangetroffen in den Rijn vóór de Kennewegsteeg, de geringste ‘diepte 2 voet in de Rinnenvestgracht langs den Maresingel.

e. „Rapport d.d. October 1837 van de Staats-„commissie inzake het maken van een eindontwerp „van de droogmaking met begrooting van kosten”. (h.s. 54 blz.)

In hoofdzaak onderzoekt de Commissie op welke wijze kan worden tegemoet gekomen aan de door Rijnland en Leiden tegen vorige plannen geopperde bezwaren, in het bijzonder wat de loozing van den verkleinden boezem betreft. Zij stelt voor het bouwen van 3 krachtige stoomgemalen te Katwijk, Spaarndam en Halfweg; daarentegen zouden de

schepraderen en vijzels, noodig voor het droogmaken van den polder, bewogen worden door 78 windmolens, verdeeld over 37 molengangen. Alleen als reserve bij windstilte, reparaties en dgl. zouden 3 stoommachines, elk van 40 PK moeten invallen. Het eindbedrag der gespecificeerde begrooting beliep *f* 8.355.157.—.

f. „Kon. Besluit van 22 Maart 1839 betreffende de vaststelling van de bedijking en droogmaking van de Haarlemmermeer en van het daartoe aangaan eener leening van 8 millioen gulden tegen vijf ten honderd”.

8. Eerste plan om aan het einde van den Zijldijk een **Rij-** en **Jaagweg** te leggen naar de **droog-**gemaakte Haarlemmermeerpolder (h.s. 40 blz. en 11 bijlagen, 31 Augustus 1853). ¹⁾

Doel van het ontwerp was den bewoners van den sinds kort ingedijkten polder een korten **ver-**bindingsweg, **zoowel** te land als te water, met Leiden te verschaffen, hetgeen aan den bloei dezer stad stellig ten goede zoude komen; Leiden zou aldus **de** markt en stapelplaats van de Meer **wor-**den. Daartoe moest het bestaande jaagpad van de Spanjaardsbrug tot het eindpunt der **Zijl**, destijds een „boerenlandweg, die zelden bereden wordt”, worden verbreed en noordwaarts verlengd langs de oostzijde van het Kagereiland tot de ringvaart, waarover een brug zoude worden geslagen. Deze

¹⁾ Cat. Bibl. no. 6499.

weg, zoowel rij- als jaagweg, zou totaal 12 ellen breed worden, n.l. 2 ellen voor een „verheven” jaagpad en kade, 5 ellen voor een rijweg en 5 ellen voor een beplanting met houtgewas.

De kosten van het plan waren „gecierd” op *f* 63.500.—; bij heffing van een matig tolgeld werden de inkomsten geraamd op *f* 1183.—, te weinig voor aflossing, rente en onderhoud, „doch daarheen is de speculatie ook niet gericht”.

De bijlagen bevatten détails van het plan en stellen de voordeelen in een nader licht.

De aanmerkingen op dit plan door de „Meercommissie” gemaakt (2 November 1853) ontbreken helaas in den bundel, die echter wél het verweerschrift van v. d. P. op deze critiek bevat. Terwijl deze Raadscommissie de voorkeur geeft aan een meer westelijk tracé met gebruikmaking van den bestaanden rijksweg over Sassenheim, houdt de ontwerper aan de door hem aangegeven richting vast; hij wijst echter tevens op een andere oplossing in meer oostelijke richting over Oude-Wetering, welk denkbeeld inderdaad later gedeeltelijk is verwezenlijkt.

9. Tweede plan voorgedragen tot het maken van een **Rij-** en Jaagpad met een Kanaal van den **Zijldijk** naar den Haarlemmermeerpolder (h.s. 17 bijlagen). ¹⁾

Naar aanleiding van een in April 1854 door den

¹⁾ Cat. Bibl. no. 6500.

burgemeester van Alkemade ingediend ontwerp voor een rijweg van Leiden naar de Meer, gaande door de dorpen Oude Ade, Rijk- en Nieuwe Wetering, welk plan in hoofdzaak ten goede zoude komen aan genoemde dorpen, doch de belangen van Leiden zelf en die der scheepvaart geheel miskende, wijzigde v. d. P. zijn eerste plan in dien zin, dat het tracé van den rij- tevens jaagweg in plaats van over de eilanden in de Kagerplassen, meer oostelijk door de verschillende polders zoude loopen met gebruikmaking van bestaande tot kanaal te verbreden slooten. Niet alleen Leiden, doch ook den Haag en andere bezuiden Leiden gelegen steden zouden door deze rechtstreeksche gemeenschap met de ringvaart, derhalve ook met het (destijds nog niet afgedamde) Y worden gebaat.

Met dit nieuwe, door tal van bijlagen toegelichte plan, begroot op f 115.000.—, kon de daarvoor benoemde Raadscommissie zich zeer wel vereenigen, doch de uitvoering werd belemmerd door den tegenstand der gemeentebesturen, die niet bereid bleken de tot stand koming van den op hun grondgebied ontworpen weg te bevorderen. Ook Gedeputeerden moesten in 1857 te kennen geven dat het hun niet gelukt was de vereischte eenstemmigheid te bereiken, weshalve Leiden althans voorloop& van zijn voornemen moest afzien.

Het zou nog tot 1867 duren, dat met de gemeente Alkemade een definitieve overeenkomst kon worden gesloten, krachtens welke de tot stand koming van een rijweg van Leiden naar de Meer

was verzekerd. ¹⁾ Daarbij moest Leiden tal van verplichtingen aanvaarden, die aanvankelijk weinig knellend, op den duur finantieel uiterst bezwarend bleken, met name wat betreft de instandhouding en het onderhoud van den weg langs de Zijl. De opening van den spoorweg door de Meer in 1912 had trouwens de beteekenis van dezen verbindingsweg met den meerpolder reeds ingrijpend gewijzigd, weshalve de gemeente Leiden pogingen in het werk stelde om zich van hare verplichtingen los te maken. Dit geschiedde eerst in 1931 bij overeenkomst met Gedeputeerden, waarbij weg, water en kunstwerken onder bepaalde voorwaarden door de provincie werden overgenomen. ²⁾

10. Plan tot vergrooting van het Academisch **Nosocomium**, (1851, h.s. 21 blz. met 8 bijlagen, w.o. 6 teekeningen). ³⁾

Op 6 Mei 1850 besloot Leiden's Raad om het sinds 1817 aan de Oude Vest gelegen Nosocomium (thans gemeentelijke Kweekschool) van het Rijk over te nemen en in te richten tot Stedelijk Ziekenhuis (voorheen gevestigd in het Caeciliagasthuis), waarin tevens ten behoeve van het door de hoogleeraren te geven Klinisch onderwijs afzonderlijke ziekenzalen zouden worden ingericht. Als tegemoetkoming in de kosten van inrichting en verple-

¹⁾ Raadsbesluit van 19 December 1867.

²⁾ id. van 6 Juli 1931.

³⁾ Cat. Bibl. no. 4320.

ging der voor dit onderwijs op te nemen lijdens zou de stad jaarlijks een som van f 7000.— van het Rijk ontvangen.

Op grond dezer tweeledige bestemming ontwierp v. d. P. een Academisch naast een Stedelijk Ziekenhuis. Het eerste zoude komen in het bestaande Nosocomium en bevatten de lokalen voor het onderwijs, de operatiezalen, het „kraamhuis”, de externe patiënten en het personeel; daarnaast in het aan te koopen en te sloopen bouwblok tusschen Nosocomium en Lijsbethsteeg zou het Stedelijk Ziekenhuis verrijzen voor de stadszieken en de huishoudelijke behoeften. Beide inrichtingen zouden gemeenschappelijk worden beheerd en gebruikt, waardoor een uniforme en goedkoope administratie en behandeling werden gewaarborgd.

Kennisneming van dit project is belangrijk in verband met de toenmaals aan ziekenhuizen gestelde primitieve eischen.

De operatiezalen zijn zoodanig van dubbele deuren en ramen benevens gevulde plafonds voorzien, dat „het geschreeuw en gegil daar buiten bijna niet hoorbaar zal zijn”. Vloeren in lokalen en gangen worden belegd met klinkers of tegels ter wille der zindelijkheid, geluiddemping en minder brandgevaar. Alle zalen bevatten „reukelooze secreten, die schier bestendige waterspoeling hebben”. In het waschhuis zijn tevens de heete baden ondergebracht; in de keuken wordt gekookt, „zoowel door stoom als vuur”. De bestaande pomp op de binnenplaats zal het drinkwater leveren. De ziekenzalen

hebben vaste ijzeren ramen, waarin één of twee ruiten „mobiel” zijn gemaakt voor de luchtverversing, enz.

Dit plan verwierf de goedkeuring der geneeskundige faculteit en werd in 1857 publiek besteed, nadat reeds in 1853 de definitieve overeenkomst met het Rijk inzake ziekenhuisbouw tot stand was gekomen. Evenwel viel de uitslag der besteding geducht tegen. Hoewel het ontwerp daarna aanzienlijk werd besnoeid en de faculteit op uitvoering bleef aandringen, wijzigde zich allengs het gevoelen van den Raad en trachtte deze tot ontbinding der in 1853 aangegane overeenkomst te geraken, hetgeen na langdurige onderhandelingen eerst in 1866 gelukte en ten slotte leidde tot de voltooiing door het Rijk in 1873 van een geheel zelfstandig Academisch Ziekenhuis langs den Morschsingel, waarin ook de stadszieken tegen een bepaalde vergoeding zouden kunnen worden verpleegd.

- II. Gebouwen en gronden bestemd voor de **Kazerneering** en exercitiën van het Garnizoen te Leyden in 1855. (h.s. toegelicht door 29 **teekeningen** en andere bescheiden). ¹⁾

Tot 1860 was de zorg voor den bouw en het onderhoud der door het Rijk noodig geachte militaire gebouwen en inrichtingen opgedragen aan het stadsbestuur; zoowel als maatregel van bescherming als tot bevordering der winkelnering, werd

¹⁾ Cat. Bibl. no. 1453.

het aanwezig zijn van een talrijk garnizoen van overwegend belang geacht, waarvoor men zich gaarne geldelijke offers getroostte. Een groot deel van zijn tijd en werkkraft heeft de stadsarchitect daarom moeten geven aan het bouwen, vernieuwen en onderhouden van militaire inrichtingen, waarvan de hierboven genoemde lijst een volledige specificatie bevat. Deze bestonden in 1855 uit:

- a. De Doelenkazerne gescheiden van den Academischen tuin door de Driehoepelsteeg (thans Paterstraatje) en van den Wittensingel door de stedelijke boomkweekkerij (blad 1 t/m 9).
- b. De Kazerne aan de Wittepoort (blad 10 t/m 13).
- c. De Kazerne aan de Morschpoort (blad 14 t/m 20).
- d. Het voormalig Catharinagasthuis, gedeeltelijk dienende voor militaire magazijnen; op een ander deel stonden in 1855 reeds de Stadsgehoorzaal, de Waalsche Kerk en de Stadsapotheek. Ter plaatse van de tegenwoordige meisjesschool waren de kantoren der stedelijke accijnzen, terwijl zich aan de Aalmarkt bevonden een „fabriekhal” en het „Industriecollege”, alwaar les in practische scheikunde werd gegeven (bladen 22-23).
- e. De militaire Infirmierie aan de Groenhazen-gracht, welke in 1875 werd verplaatst naar een terrein buiten de Morschpoort (bladen 24 t/m 26).
- f. Het exercitieveld aan de Ruïne (blad 27).
Langs het Steenshuur van Garenmarkt tot Koepoortsgracht liep destijds een breede open-

bare weg; aan de 3 andere zijden was de Ruïne omgeven door een sloot, die in 1863 werd gedempt.

- g. Het exercitieveld onder Wassenaar (blad 28). Vermoedelijk lag dit terrein ter hoogte van de tegenwoordige Maaldrift.
- h. Het exercitieveld buiten de Rijnsburgerpoort (blad 29).

Dit land, het tegenwoordige Schuttersveld, besloeg destijds alleen het door boezemwater omsloten terrein achter den singel en Stationsweg, doch nog niet het later gedraineerde polderterrein aan den Maredijk.

In October 1860 had de definitieve afstand van alle kazernegebouwen c.a. aan het Rijk plaats, waarna deze tak van gemeentezorg voor goed was opgeheven; van dien afstand waren alleen uitgesloten de beide kruittorens aan den Vestwal, alsmede de lokaliteiten in het voormalige Catharinagasthuis, welke alle aan de Gemeente bleven.

12. **Aanteekeningen** van den **Jaarlijkschen** opbrengst der Accijnzen binnen de stad Leyden, **200** bij Verpachting als bij Collecte of Atmodiatie, van 1576 tot 1748, toen die verpachting der belastingen algemeen is afgeschaft (1850). ¹⁾

Voorheen geschiedde de inning der accijnzen, d.z. de belastingen op levensmiddelen en andere artikelen door openbare verpachting of verhuring

¹⁾ Cat. Bibl. no. 3091.

aan den meestbiedende, die tot zekerheid van betaling een „borgspraak” van een of meer solide personen moest stellen. Bij onvoldoende inschrijving werd de pacht opgehouden en de accijns door een bepaald persoon namens en ten behoeve van de stad opgehaald, hetgeen invordering bij collecte werd genoemd.

Omtrent andere accijnzen, die alleen betaald werden door de leden van een bepaald gilde of corporatie, trad men in onderhandeling met het bestuur daarvan, dat de machtiging verkreeg om tot de invordering over te gaan tegen betaling eener vaste jaarlijksche som aan de stad; dit was de invordering bij atmodiatie. In 1576 vond de eerste organisatie der accijnsheffing plaats; in 1748 werd de verpachting ten gevolge van ernstige verwikkelingen afgeschaft.

Behalve den eigenlijken pachtsom had de pachter vele uitgaven aan kosten van invordering, vertering, armlastigen, fooien, enz. hetgeen onwillekeurig moest leiden tot een stelsel van groote inhaligheid, grove misbruiken en ontevredenheid bij de burgerij.

In 1576 werd accijns geheven van ondervolgende 13 artikelen: wijn, bier, koorn, brandewijn, zout, wijnkraan (uitgetapte wijnen), gebruik der waag, halgeld der lakens, visscherij, markten, boelhuizen, puin en vleesch; in 1748 waren bovendien belast olie, zeep, azijn, lakens, fluweel, run, turf, ooftmaat, manufacturen, enz. Van elk dezer artikelen wordt de jaarlijksche opbrengst gedurende het tijdvak 1576-1748 vermeld, terwijl menige belangrijke bij-

zonderheid omtrent de wijze van heffing daarvan wordt medegedeeld. Nog werd evenals in vele andere steden een „aftogtsregt” geheven van personen, die de stad voor goed verlieten, na gedurende minder dan 5 jaren alhier te hebben gewoond. Deze boete bedroeg *f* 5.— en had ten doel het heen en weer trekken door het land tegen te gaan.

13. **Aanteekeningen** van de **Jaarlijksche** bedrag der Verpachting van de **Accijnzen** binnen de stad Leyden van 1576 tot 1748 **uit** de originele stukken opgemaakt (h.s. vermoedelijk 1850). ¹⁾

Deze aanteekeningen bevatten een verzamelstaat der gegevens genoemd sub. 12 en vermelden dus de totale opbrengsten der accijnzen gedurende het tijdvak 1576-1748, waaruit tevens een duidelijk beeld van den groei en het verval der stad kan worden afgeleid.

Het hoogste totaalbedrag (ong. *f* 202.000.—) werd opgebracht in 1670, toen Leiden het toppunt van bloei en welvaart had bereikt, daarna daalt dit maximum schielijk, in 1674 tot *f* 143.000.—, in 1678 tot *f* 125.000.— en in 1705 tot een minimum van *f* 91.000.—. Vervolgens stijgt de opbrengst weer geleidelijk, vooral die der boelhuizen, bewijs dat een groot deel der burgerij de stad verliet, na tevoren huis en inboedel openbaar te hebben verkocht.

In het laatste belastingjaar (1748) bedroeg de

¹⁾ Cat. Bibl. no. 3090.

totaalopbrengst nog *f* 151.000.—, waarvan de accijnzen der boelhuizen het leeuwenaandeel tot zich trokken, n.l. *f* 96.000.—.

14. Stand van de landbouwproducten aangevoerd op de Wekelijksche Markten met de Marktprijzen, alsmede de waarde derzelven berekend naar de gemiddelde Marktprijzen aanvangende met 1851 (h.s. 1861). ¹⁾

Vermeld worden de grootten der wekelijksche aanvoeren, de hoogste-, laagste- en gemiddelde prijzen, alsmede de totale waarde der gedurende de jaren 1851 t/m 1860 ter markt aangevoerde artikelen, zoowel landbouwproducten als vee.

De resultaten zijn samengevat in een overzichtelijken staat, waaruit o.a. blijkt, dat de totale waarde dezer artikelen in 1851 bedroeg *f* 1.705.000.— en in 1860 *f* 3.842.000.—, een vermeerdering van ruim 100 %, hetgeen heenwijst op een krachtigen bloei der stad in het midden der vorige eeuw.

15. Geschiedenis van de stad Leyden en hare inwoners. (h.s. in 4 **deelen**, 1250 blz.) ²⁾

Vermoedelijk is v. d. P. met dit werk aangevangen onmiddellijk na zijne pensionneering in 1862. De voorrede werd geschreven na de voltooiing van het 3de deel, dat gaat tot het jaar 1648; in het 4e

¹⁾ Cat. Bibl. no. 5686.

²⁾ Cat. Bibl. no. 1160.

deel van slechts 157 bladzijden, kwam de schrijver niet *verder* dan het jaar 1675; toen overviel hem de dood.

Het zeer uitvoerig voorwoord is kenschetsend voor het eenvoudige bescheiden karakter van den schrijver en diens eigenaardigen schrijftrant, enkele fragmenten 'daaruit mogen hier volgen:

„Altijd bijzonder ingenomen met de geschiedenis van ons Vaderland (bij al de uitbreiding van ons onderwijs helaas te weinig aan het opkomend geslacht geleerd) kan het geen bevreemding wekken dat ik bij het vestigen van mijn bestendig verblijf in Leyden, mijne belangstelling op de geschiedenis van de stad en hare inwoners overdroeg, aangeemoedigd door het reeds spoedig ontdekken van voor mij toen nog vreemde voorwerpen en onbekende feiten”.

„Ik moest nog andere bronnen zoeken en was zoo gelukkig die spoedig te vinden. Eerstlijk in mijne gedurende 50 jaren bekleede betrekking van stedelijk architect, welke mij overal riep, waar men binnen de stad den grond roerde en huizen afbrak. Bij zulke werken ontdekte ik dikwijls sporen van oude gebouwen, ook losse voorwerpen kennelijk van zeer ouden oorsprong. Ten andere in het Stedelijk Archief, waarin mij den toegang door de Regeering werd verleend”.

„Toen drong zich als van zelve het denkbeeld op om al deze snippers zamen te vatten in een regelmatige geschiedenis als het eenige middel om het verloren gaan voor te komen. Dat was trouwens

eene taak, welke ikzelve moest ondernemen, voor mij niet zonder bezwaar, waarover ik moest heen-stappen; zietdaar de oorsprong dezer geschiedenis”.

„Of aan deze geschiedenis een publieke uitgave zal ten deel vallen, is niet alleen zeer te betwijfelen, maar veeleer is het tegendeel te wachten. De onder-vinding leert teveel dat de smaak van het lezend publiek te ver van geschiedkundige werken verwijderd is om te gelooven dat iemand die aanmerkelijke onkosten aan zulk een uitgave verbonden zal wagen. Daar dit ook niet mijn oorspronkelijk doel is geweest, kan dit voor mij geen teleurstelling wezen”.

„Welk lot deze arbeid na mijn overlijden zal ten deel vallen, is voor mij duister, ik moet dit aan den tijd overlaten, welligt geeft deze later een gunstige wending”.

„Terwijl ik dit voorwoord ter neder schrijf, ben ik reeds tot aan den tijd der Munsterschen vrede gekomen en hoop, zoover leeftijd en gezondheid zulks toelaten, voort te gaan en mijn werk te vol-tooyen, waarbij ik niet schroom te verklaren dat de beoefening van Leyden's geschiedenis mij altijd een zeer nuttige en aangename uitspanning is geweest. Heb ik een ander daarin niet kunnen doen deelen, ik heb dan althans voor mijzelve niet vruchteloos gearbeid”.

Omtrent de geschiedkundige waarde van dit werk acht steller dezes zich onbevoegd een oordeel uit te spreken. Het valt op dat prof. Blok in de eerste voorrede tot zijne „Geschiedenis eener Holland-

sche stad" (1883) bij de opsomming der schrijvers, die de historie van Leiden te boek stelden, den naam van v. d. P. niet noemt, hoewel hij ongetwijfeld diens werk moet hebben gekend. In de voorrede tot het 4de deel (1918) zegt hij echter: „Ook de bekwame maar dilettantisch werkende stadsarchitect v. d. P. heeft omstreeks 1860 dergelijke plannen gekoesterd, hetgeen blijkt uit zijn in handschrift gebleven werk en zijne talrijke aantekeningen en studies over allerlei onderwerpen uit Leiden's geschiedenis, waaruit voor zijn eigen tijd wel zaken van belang zijn op te teekenen”.

Ook Schotel en Rammelman Elsevier zwijgen in de voorrede van de door hen in 1871 aangevangen, doch weldra gestaakte uitgave van de „Geschiedenis en Beschrijving van Leiden” over het werk van den in 1869 overleden stadsarchitect; wel wijzen zij daarin o.a. op de „belangrijke verzamelingen van v. d. P., welke onontbeerlijk zijn voor hen, die een juiste historie van Leiden willen geven”.

Ongetwijfeld is v. d. P.'s „Geschiedenis van Leyden” als een zuiver autodidactisch werk te beschouwen; alle bouwstoffen verzamelde hij zelf en voegde ze stuk voor stuk bijeen. Voor een meer wetenschappelijke methode van opbouwen stonden hem noch voorbeelden noch gegevens ten dienste. Vandaar dat zijn verhaal meer het licht doet vallen op tal van door hem zelf opgespoorde, vaak zeer belangrijke, doch op zich zelf staande feiten en voorvallen dan op het algemeen onderlinge verband

tusschen deze gebeurtenissen en op de groote lijnen, langs welke Leiden's ontwikkeling zich heeft uitgestippeld.

De vraag mag daarom worden gesteld of prof. Blok's werk, hetwelk v. d. P.'s studie geheel over het hoofd ziet, niet nog in waarde zoude hebben gewonnen, indien zoo menig door v. d. P. ontdekt belangrijk historisch feit daarin ware vermeld.

Hoe dit zij, niemand zal zijn eerbied kunnen onthouden aan den zeldzamen ijver en de groote werkkraft van dezen man, die reeds op hoogen leeftijd gekomen, dit standaardwerk, vreemd aan eigen werkkring en studie ter hand nam, doch het helaas niet heeft kunnen voltooien.

16. Register van de Privilegien, **Octrooyen** en andere Charters achtereenvolgens aan de stad Leyden aangekomen, alsmede de zoodanige, waarmede dezelve stad, de Burg of het Burggraafschap in eenige betrekking voorkomen (h.s. 100 blz. 1848). ¹⁾

Als bronnenmateriaal noemt de schrijver de authentieke gegevens uit het stedelijk archief, het „dienstbouc der stad Leyden” van Jan van Hout (1602), de bekende werken van Orlers, S. van Leeuwen en van Mieris, alsmede van Mr. J. Meerman „Verhaal van de belegering en verovering der stad Leyden door hertog Jan van Beyeren” (1804).

Het werk vangt aan met een opsomming der verschillende namen, waaronder Leiden sinds zijn oor-

¹⁾ Cat. Bibl. no. 53.

sprong bekend is, beginnende met Leithen in 866 en eindigende met Leyden in 1266, waartusschen 17 andere min of meer gelijkkluidende benamingen voorkomen.

Daarna volgt een chronologisch overzicht der verzamelde bouwstoffen, te beginnen met „het huis te Britten tijdens Christus geboorte onder Keizer Augustinus gebouwd, 200 jaren daarna onder Keizer Antonius, omdat het bouwvallig was, herbouwd. In 1520, 1552 en 1562 ontbloot geweest”. (van Leeuwen, blz. 456-458) en eindigende met „6 Mey 1758, De Staten van Holland geven octrooy tot het omdijken en droogmaken van den Damhouderspolder onder Stompwijk”. (Handvesten blz. 750).

In het geheel worden ongeveer 540 octrooien, privilegiën en bijzondere gebeurtenissen vermeld, waardoor een merkwaardige bijdrage tot Leiden's geschiedenis wordt geleverd, zij het ook dat menig vermeld feit vermoedelijk thans niet meer als historisch vaststaande zal worden beschouwd.

17. Verzameling van Octroyen, Privilegien en andere legale stukken betreffende de Haarlemmermeer en de overige Vroonwateren der Stad Leyden (h.s. 206 blz. z.i.) ¹⁾

Het manuscript vermeldt chronologisch totaal 58 octrooien en privilegiën, welke gedurende het tijdvak 1392 tot 1772 met betrekking tot de wateren rondom Leiden zijn verleend.

¹⁾ Cat. Bibl. no. 9234.

De eerste beschikking bevat een brief van 3 December 1392 van hertog Albert, waarbij „de pacht van ‘t Vroon gelegen tusschen Haarlem en Leiden noch twintig Jaren ten gunste van Vrankens Dirk Paeszoon wordt verlengd”, de laatste vermeldt een door Gecommitteerde Kaden op 22 Juli 1772 genomen Resolutie ten aanzien van een door Aalsmeer gedaan verzoek in zake het verder be- teugelen van de Haarlemmermeer.

Voor een onderzoek naar de rechten, welke de stad Leiden over de Vroonwateren bevoegd was uit te oefenen, is kennisneming dezer verzameling van overwegend belang. Eenige der voornaamste oorkonden mogen hieronder worden genoemd:

21 April 1433.

De Hertog van Bourgonje vergunt aan die van Leyden de Vroonvisscherijen in Erfpacht.

30 Waart 1483.

De brieven der Vroonvisscherijen aan de stad Leyden bevestigd en vrijheid aan dezelve gegeven om die hinder of schade daaraan toebrengen, te vangen en te straffen, mits de geldboeten slechts half te genieten.

31 December 1583.

Door den Prins van Oranje, de Ridderschap, Edelen en Gedeputeerden van Holland, representerende de Staten van ‘t Land, aan de stad Leyden verkogt het Vroon tusschen Haarlem en Leyden, de Bottingen, de Thijns van de Vennipe enz.

15 Augustus 1617.

Ontwerp tot het Droogmaken van de Leydsche

en Haarlemmermeeren en verdrag daartoe dienende.

14 November 1662.

Resolutie genomen bij de Groote Vroedschap der stad Leyden om op het aankomen van ieder Veertig van 'deze stad, voor het 'doen van den Eed, in die kwaliteit voor te lezen, van niet te resolveeren in het bedijken van de Leydsche en naastaangelegen Meeren.

18 Juli 1676.

Door Commissarissen te doen examineeren of iets en wat te doen tot betemmingen van het Haarlemmermeer.

7 Mei 1766.

Voorziening tegen de verdere aanwas der Haarlemmermeer.

28 Augustus 1771.

Memorie van professor D. van de Wijnperse omtrent het beteugelen van de Haarlemmermeer.

18. Genealogie van de burggraven van Leyden en hunne wapens. (h.s. z.j.) ¹⁾

Zeer uitvoerig wordt de geschiedenis van den Burg en van de burggrafelijke families geschetst, waarbij de schrijver, in navolging van den historicus uit de 18de eeuw Cornelis van Alkemade, den oorsprong dezer veste tot den Romeinschen tijd terugbrengt; de feitelijke geschiedenis van den burg begint echter eerst met de belegering en vernieling in 1203 door de troepen uit Kennemer-

¹⁾ Cat. Bibl. no. 2293.

land, gevolgd door de vlucht van gravin Ada en haren gemaal den graaf van Loon, waarna het burgkasteleinschap door graaf Willem 1 aan Jacob Alewijnsz. wordt opgedragen. Diens dochter Christina huwde omstreeks 1241 met Dirk van Kuyk, waardoor het burggraafschap van de familie Alewijns overging op het geslacht van Kuyk en daarin verbleef tot 1339, toen Philips van Wassenaar, zoon van Dirk van Wassenaar en Bertha van Kuyk, den burg van graaf Willem in leen ontving. Philips' zoon Dirk van Wassenaar werd in 1356 van het burggraafschap vervallen verklaard, doch in 1358 als zoodanig hersteld, zij het ook onder afstand van verschillende rechten en inkomsten.

In 1428 werden de rechten van den toenmaligen burggraaf Philips van Wassenaar andermaal gevoelig beknot ten gevolge van diens verloren strijd tegen hertog Jan van Beieren, waarbij de Burg na een beleg van 2 maanden zich aan den hertog moest overgeven; tegelijkertijd werden de bevoegdheden der stedelijke regeering belangrijk uitgebreid.

Door het huwelijk van Maria, dochter van Johan van Wassenaar, in 1525 met Jacques, prins de Ligne, ging het burggraafschap over in de familie der Lignes uit Henegouwen, welk geslacht in den komenden vrijheidsoorlog de zijde van den Spaanschen Koning koos, weshalve de Staten beslag legden op de rijke bezittingen der burggraven, welk beslag eerst werd opgeheven bij het sluiten van het 12-jarig bestand.

Niettemin besloot de prins de Ligne zich geleidelijk van zijne bezittingen in Nederland te ontdoen en verkocht daarom in 1615 de heerlijkheid Oegstgeest, later ook de heerlijkheid Leiderdorp aan de Stad Leyden. Diens kleinzoon Claude Lamoral de Ligne verkocht de nog overgebleven goederen, o.a. ook het burggraafschap met daaraan verbonden rechten, in 1651 eveneens aan de Stad, waarmede aan het sinds eeuwen bestaande persoonlijke burggraafschap voor goed een einde was gekomen.

Ondervolgende bijlagen verduidelijken deze geschiedenis der burggraven.

- a. Een geslachtsregister bevat de geboorte-, huwelijks- en sterfjaren en de voornaamste gebeurtenissen uit de levens van 27 kasteleins en burggraven.
- b. Een volglijst geeft een chronologische samenvatting van de gegevens sub a.
- c. en d. Bevatten beschrijvingen en 46 afbeeldingen van de wapenschilden en zegels der burggraven en aanverwante families.
- e. Geeft een volledige opsomming van de uitgebreide bezittingen der heeren van Wassenaar in deze gewesten omstreeks 1523; deze lijst van landerijen, heerlijkheden, rechten van tolheffing, visscherij, gruite, bottinge, zwanendrift, enz. beslaat niet minder dan 8 bladzijden manuscript.
- f. Bevat een gespecificeerde opsomming, doch zonder nadere toelichting, van alle charters,

brieven, oorkonden, rekeningen, enz. voorheen in het bezit van het huis van Wassenaar.

- g. Vermeldt het protest dd. 21 September 1615 van Ernst graaf zu der Marck (kleinzoon van Johan, graaf van der Marck, echtgenoot van Margaretha van Wassenaar, jongere zuster van Maria van Wassenaar, echtgenoot van Jacques, prins de Ligne, zie hiervoor) tegen den voorgenomen verkoop in 1615 van tal van voorheen aan het huis Wassenaar toebehoorende goederen en heerlijkheden door den toenmaligen burggraaf Lamoral de Ligne, kleinzoon van bovengenoemden Jacques. Door dezen verkoop immers werd de terugkeer dezer bezittingen in handen van het geslacht van Wassenaar voor goed buitengesloten. Zooals uit het verdere verloop is gebleken, bleef dit protest zonder gevolgen.

19. Catalogus van Oudheden en **Bijzonderheden** betreffende het beleg en ontzet der stad **Leyden** in het jaar 1574, welke bij gelegenheid der viering van het vijfde halve eeuwfeest op het Raadhuis zijn tentoongesteld geweest. ¹⁾ (1824).

De vrees, dat zoo menige belangwekkende herinnering aan het beleg verloren kon gaan, deed v. d. P. besluiten een uiterst nauwkeurige beschrijving van alle tentoongestelde voorwerpen samen

¹⁾ Cat. Bibl. no. 694.

te stellen. „Hoe weinig”, aldus de voorrede, „zal wellicht na verloop van ettelijke jaren van dit „alles nog bestaan en hoe gering zal mogelijk het „getal dier voorwerpen wezen, welke men op een „volgend jubelfeest zal kunnen aanbieden”.

De Catalogus telt 152 nummers en bestaat uit ondervolgende hoofdstukken:

- a. Manuscript, o.a. betrekking hebbende op ordonnantiën, resolutiën en notificaties, getrokken uit de 2 Afleesingh Boeken loopende van 24 April 1570 tot 9 September 1578, voorts op tijdens het beleg betaalde soldijen en rekeningen, geslagen munten en eerepenningen alsmede op fac similis van handteekeningen van belangrijke personen.
- b. Penningen. Tot deze rubriek behooren tal van fraaie op ware grootte geteekende copieën van tijdens en na het beleg geslagen penningen en medailles, w.o. noodmunten, geuzenpenningen met het opschrift „liever turx dan paus”, en dgl.
- c. Refereinen en drukwerken.
- d. Schilderijen. De op de tentoonstelling aanwezige schilderstukken, w.o. ook het door Willem 1 in 1817 geschonken kapitale schilderij van Van Bree, worden beschreven en verklaard.
- e. Pourtraiten enz. Hiertoe behooren door v. d. P. op artistieke wijze in potlood of kleuren geteekende afbeeldingen van personen en gebeurtenissen betrekking hebbende op het beleg, voorts plattegronden van de stad en

omgeving met schanswerken, teekeningen van wapens, snaphanen, wapenborden en dgl.

- f. Rariteiten en Oudheden. In deze rubriek zijn ondergebracht nauwkeurige copieën van tal van andere op het beleg betrekkelijke en geëxposeerde voorwerpen, als wandtapijten, glazen, speelkaarten, metalen pot, enz.

- g. Octrooien. Afschriften worden overgelegd van:

1° Octroy van 6 Januari 1575 betreffende de stichting der Universiteit „op den naam van Koning Philips door den prins van Oranje”.

2° Octroy van 10 Januari 1575 bepalende „dat „voor elk gebouw gelegen buiten de stads- „veste zekere recognitie aan de stad moet „worden betaald, terwijl vandaar geweerd „worden alle fabrieken of bedrijven, welke „de stadsingezetenen konden benadeelen”. Deze bevoorrechting van de stad boven de omgeving heeft stand gehouden tot den Franschen tijd.

3° Octroy van 14 Januari 1577 betreffende het instellen van een vrije Jaarmarkt van 1 tot 14 October „tot eeuwigen gedenkenisse van „het loffelijcke en wonderbaarlijcke ontsiet in „de laatste belegeringhe den 3 Octobrys in „den jare 1574 gedaan en gebuert”. In latere jaren is deze Jaarmarkt vervangen door een aanvankelijk in Mei, later in Juli gehouden Kermis.

20. **Familieregister van Pieter Adriaansz. van de Werf, Burgemeester der stad Leyden In 1574 (h.s. -z.j.)**¹⁾

Het manuscript bevat omstreeks 50 stamboomen van families verwant aan dezen burgemeester, beginnende met diens vader Adriaan Vermeer en eindigende met zekeren Job Hugo de Wildt (1767-1807).

Adriaan Vermeer kwam vermoedelijk uit Gouda en vestigde zich in 1526 als zeemtouwer in Leiden. Hij was een aanhanger van de leer van Menno Simons en volgde de oefeningen van dezen prediker. In een bijeenkomst te Haarlem in 1537 werd hij door de Stadsdienaren overvallen, gevangen genomen en gedood. Zijne 5 kinderen, 4 zoons en **1** dochter, namen den naam Van der Werf aan naar de plaats in Leiden, waar de zeemtouwerij stond.

De oudste zoon Adriaan had een zoon Claas, die ongehuwd bleef, zoodat er geene mannelijke nakomelingen van dezen tak hebben bestaan.

De tweede zoon Pieter, de latere burgemeester, is 3 keer gehuwd. Uit het eerste huwelijk met Aagje of Eva Lourensdr. sproten 3 kinderen, waarvan de oudste Adriaan trouwde met Duifje Philippo of Schook en 12 kinderen bezat, waaromtrent het manuscript echter geen verder gegeven be-

1) Cat. Bibl. no. 788.

vat. ¹⁾ Pieters tweede huwelijk met Ida van Tol bleef kinderloos; zijn derde huwelijk met Marie Duyst van Voorhout werd met 6 kinderen gezegend, t.w. 2 zoons en 4 'dochters, doch het huwelijk van den oudsten zoon was kinderloos en de tweede zoon bleef ongehuwd. Aan v. d. P. waren dus geene rechtstreeksche mannelijke nakomelingen van v. d. W. bekend.

Adriaan Vermeer's derde zoon Nicolaas huwde, doch zijn nakomelingen worden niet vermeld. De vierde zoon Leendert huwde tweemaal en had 12 kinderen; van Hubert, het jongste kind kon v. d. P. de rechtstreeksche afstammelingen tot het jaar 1710 aanwijzen.

In de vrouwelijke lijn heeft de familie van den burgemeester zich voortgeplant o.a. in de geslachten van Assendelft, van Hoogeveen, van der Meer, van der Marck, Pompe van Slingerland, van Citters, Spoelman, de Wildt, e.a.

21. Verzameling van **Fac** Similees van **handteekeningen** der Burgemeesteren en Schepenen van de Stad Leyden aanvangende met het beleg der stad in 1574 (h.s. 1851) ²⁾

„Deze verzameling vangt aan”, aldus het voorwoord, „met de facsimilee der handteekening van

¹⁾ In „Levensbijzonderheden van P. A. van de Werff” door Jona Willem te Water, 1814 (Cat. Bibl. no. 792) worden de mannelijke nakomelingen van dezen Adriaan Pietersz. (van 1610-1613 burgemeester van Leiden) tot het jaar 1665 vermeld.

²⁾ Cat. Bibl. no. 2341.

prins Willem I en van hen, die met het Krijgswezen binnen Leyden gedurende het beleg waren belast — alsmede de vier Burgemeesteren te dier tijd aan het hoofd der Stadsregeering geplaatst en loopt vervolgens over al de opvolgende stadsregenten der latere jaren. Evenwel zijn niet alle handteekeningen van al de Burgemeesters en Schepenen opgenomen, daar vele dezer zijn verloren geraakt en dus onbekend zijn. De hier voorkomende zijn alle zoo getrouw mogelijk overgehaald in volgorde van hun aankomst in het College der Veertigen, waaruit de Burgemeester en Schepenen werden gekozen”.

Het aantal dezer door v. d. P. zelf met groote zorg gecopieerde en-ingeschreven handteekeningen bedraagt niet minder dan 378, ze zijn gerangschikt in chronologische volgorde. Een alphabetisch naamsregister, voor ieder vermeldende het jaar van „aankomen”, alsmede dat van overlijden, vergemakkelijkt het nazoeken.

Het laatste jaar van „aankomst” is 1795, omdat in dat jaar de stedelijke regeeringsvorm werd gewijzigd.

22. Proeve van geschiedkundige beschouwing van het wapen en de zegels bij de Stad Leyden in vorige jaren gebruikt (h.s. 68 blz. en 4 bladen met 66 teekeningen, z.j.1 ¹⁾)

Schrijver merkt op, dat oudere geschiedschrijvers als Jan van Hout wel veel aandacht wijdden aan

¹⁾ Cat. Bibl. no. 4.

den inhoud en de beteekenis der oudst bekende handschriften, charters en handvesten, doch geen acht sloegen op de daarbij behoorende wapens en zegels, hetgeen z. i. is te wijten hetzij aan gebrek aan belangstelling, of aan gemis aan gelegenheid tot nauwgezette studie daarvan. Toch begint de studie van Leiden's historie uit de geschriften eerst met het einde der 13de eeuw, terwijl de historie zelve en dus ook die der zegels van veel ouderen oorsprong is. Het begrijpen der oudste zegels houdt dus nauw verband met de kennis van het ontstaan en de ontwikkeling der stad.

Het eigenlijke handschrift begint dan met een beschrijving van de wijze, waarop bisschop Willebrord het Christendom in deze lage landen heeft ingevoerd en tot bestendiging daarvan een 12-tal kerken en kapellen heeft gesticht, waartoe o.a. behoorde de op een heuvel gebouwde kerk van „Orestgeyst”, d.i. Oegstgeest en vermoedelijk ook eene in Leiden gestichte kerk toegewijd aan den apostel Petrus, den sleutelbewaarder der kerk, van welk bouwwerk echter de juiste plaats niet meer valt aan te wijzen.

Het oudst bekende zegel van Leiden bevat slechts één sleutel in een veld van rood en wijst dus symbolisch op den apostel Petrus; het handschrift luidt „Leyden Opidi”. Een volgend zegel uit het laatst der 10de eeuw stelt een man in zittende houding voor, die met opgeheven hand een eed aflegt en in de andere hand een sleutel omvat, hetgeen volgens v. d. P. zou heenwijzen

op den eed van trouw, door de schepenen afgelegd hetzij aan den graaf of aan diens vervanger den burggraaf; dit zegel heeft stand gehouden tot het begin der 14de eeuw.

Op volgende wapens komen 2 sleutels voor. In de 16de eeuw verdwijnen allen & de godsdienstige en kerkelijke emblemten uit de zegels en verkrijgen de meeste steden nieuwe zegels, die zich tot op dezen tijd hebben gehandhaafd. Leiden behield zijne twee sleutels, waaraan werden toegevoegd een of twee leeuwen, ook voorkomende in het wapen van Holland; later is daarbij gekomen de afdekking met een kroon.

Na de stadszegels beschouwt de schrijver de zegels van de kerken, kloosters en gasthuizen in en rondom Leiden, waarna volgt een uitvoerige beschrijving van de zegels der burggrafelijke families, t.w. van de geslachten Alewijn, van Kuyk, van Wassenaar en de Ligne; de verzameling eindigt met afbeeldingen van een viertal zegels der Leidsche hoogeschool.

In het geheel worden van 66 zegels fraaie door v. d. P. zelf bewerkte copieën met toelichting gegeven.

23. Verslag betreffende de feestviering van het **Vijf-**tigjarig bestaan van het Genootschap M.S.G. te Leyden, gehouden den **17en** September 1835 met de copyen der originele bijlagen, enz. ¹⁾

Van der Paauw was destijds Vice-voorzitter van

¹⁾ Cat. Bibl. no. 8298.

het Bestuur van het Genootschap en als zoodanig aangewezen voor de voorbereiding der feestviering, welke onder deelneming van een overgroot deel der burgerij uitnemend slaagde. Allereerst beschrijft hij het ontstaan en de krachtige ontwikkeling van het genootschap, van welks oprichters in 1835 nog in leven waren B. van den Broek en P. Rijk. De zoon van eerstgenoemden, de predikant G. G. van den Broek te Boskoop, was aangewezen voor het 'houden der feestrede in de Doopsgezinde Kerk; hij zelf mocht na afloop uit de handen van den burgemeester het broederkruis van den Nederlandschen Leeuw ontvangen.

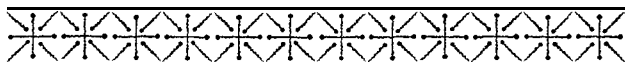
De plechtigheid in de kerk werd gevolgd door een feestmaaltijd in de Stadsgehoorzaal, waaraan 165 personen deelnamen. Voor de onderwijzers en leerlingen was er een afzonderlijk avondfeest in den Stadsschouwburg, waarbij de „Kunstenaar” Bamberg zijn medewerking verleende.

Aan de oprichters van het Genootschap van den Broek en Rijk werd een fraaie albasten vaas als herinnering aangeboden, de feestredenaar van den Broek Jr. 'ontving een copie van het geschilderd portret zijns vaders.

Een reeks van 39 bijlagen, zoowel het Genootschap als de feestviering betreffende, vergezelt het Verslag; eenige daarvan zijn zeer merkwaardig, omdat zij een duidelijk beeld geven van de toenmalige organisatie der vereeniging en van de groote sympathie, welke haar destijds door een overgroot en voornaam deel der burgerij werd

toegedragen. Onder de genoodigden en leden van het Genootschap worden tal van personen genoemd, wier namen ook thans nog in Leidsche ooren een zeer bekenden klank hebben.

Ir. G. L. DRIESSEN,
oud-Directeur van Gemeentewerken.

Prins Willem's bezoeken aan Leiden.

Oranjes bezoeken aan Leiden vallen samen met gewichtige tijdstippen in zijn leven en dat onzer stad. Laat mij er in ons jaarboekje van mogen verhalen, mijne wijsheid puttend uit gedrukte en ongedrukte bescheiden, de laatste meest ten stads archieve.

I. 1567.

Het „wonderjaar” 1566 was ook het jaar van den beeldenstorm, die hier Zondag 25 Augustus en vooral Maandag 26 had gewoed. ¹⁾ Oranje, als stadhouder van Holland en Zeeland geroepen om de rust te herstellen, werd te Antwerpen opgehouden en had Hendrik van Brederode, den beroemden geuzenleider, opgedragen alvast in zijne plaats te gaan. Den 6den September kwam hij met zijne gemalin, gravinne Amalia van Nieuwenaar, twee zusters van den Prins, wellicht Magdalena, gehuwd met Amalia's broeder Herman en voorts Anna of Elizabeth of Catharina benevens

¹⁾ Mijne **Geschied. v. d. Hervorming binnen Leiden.** 1908, blz. 225-236.

groot gevolg van Haarlem, op doorreis naar Utrecht, bij Leiden aan. De stadsregeering verwelkomde hem buiten de poort en onthaalde hem en zijn gezelschap in de stad, hem vrijen doortocht verzekerend. Men had lang gearzeld vóór men hem toeliet, omdat de regeering in hare meerderheid nog niet geus- of hervormingsgezind was.

Enkele dagen later, 14 September, schreef de Prins uit Antwerpen, dat de landvoogdes vrije prediking toestond totdat Z. M. anders zou besloten hebben, doch zonder hindernis van „doute catholique religie”. De overeenkomst tusschen de gouvernante en de edelen liet de regeering den 19den van de pui ten raadhuijs aflezen. ¹⁾ In deze dagen weifelde Oranje nog en durfde geen partij kiezen, noch tusschen den dienst des Konings en de zaak der Nederlandsche vrijheid, noch tusschen den ouden en den nieuwen godsdienst. Zijn hart ging uit naar het vertrapte volk, maar met zijn gansche verleden breken, als edelman, als royalist, als katholiek. . . . wie durft hem oordeelen, dat hij nog aarzelde, al liep hij gevaar aller vijand en niemands vriend te worden.

Hier te Leiden hadden die van de nieuwe religie de kerk der Minnebroeders aan het tegenwoordige Utrechtsche veer ²⁾ in gebruik genomen, maar, daar zij zich bovendien min of meer oproerig toonden, zoodat de regeering er zelfs over dacht

¹⁾ **Aflezingsboek** B. fol. 274 v. vlgg.

²⁾ Vandaar immers het Broedertjespad.

garnizoen in te nemen, omdat zij op de schutters niet rekenen kon, besloot zij Oranjes hulp in te roepen. De Prins was 12 October naar Holland gekomen, 14 December 1566 van Utrecht naar Amsterdam gegaan, waar hem 20 Januari 1567 het verzoek bereikte om „door zijne presentie ende autoriteit alle verdere desordre te doen cesseeren”. Nog den 17den hadden de nieuwgezinden de overheid voor eene nieuwe moeielijkheid gesteld door haar te verzoeken ook te Leiden te mogen collecteren voor die befaamde dertig tonnen gouds, die men Philips II voor vrije godsdienstoefening heette te willen aanbieden, maar die wezenlijk den opstand moesten voorbereiden. Donderdag 23 Januari 1567 tusschen 3 en 4 uur na noon kwam de Prins binnen de stad. De tresoriersrekening van dat jaar ontbreekt, en wij weten niet hoe burgemeesteren den hoogen gast hebben onthaald, noch waar hij logeerde, maar reeds Zaterdag 25 Januari werd in zijn tegenwoordigheid en die van den heer van Rijswijk, president van den Hove het verdrag geteekend door de gedeputeerden van de religie, t.w. Georgius Aponius, den predikant en vier ouderlingen der eerste gereformeerde gemeente in onze stad. ¹⁾ Het gebruik der Minnebroederskerk sloeg Z. Exc. hun af, maar zij kregen verlof eene houten kerk te bouwen, de bekende geuzenkerk buiten de Witte poort naast het blokhuis. De verdere geschie-

¹⁾ En niet luthersch. Zie mijn a. w. blz. 246 vlg., alwaar blz. 247 noot 1 moet luiden: de Confessio Augustana variata van 1540.

denis dezer gemeente ligt buiten het bestek van dit opstel. De Prins keerde kort daarop naar het Zuiden terug, in Maart was hij te Antwerpen en, toen de onzen onder Jan van Thoulouse bij Austruweel onder den klokslag dier stad zoo jammerlijk door de Spanjaarden werden geslagen, bedwong hij de gereformeerden binnen de muren, die hunne broeders wilden te hulp snellen, eene houding, die hem bijna het leven kostte. Den 11den April week hij uit naar den Dillenburg, en dan begint de tweede, glorieuse periode zijns levens, hij kiest partij, hij wordt de schutsheer, de bevrijder der benauwde Nederlanden. Hier te Leiden trad gelijk overal de reactie in: Alva's nadering had der landvoogdes den verloren moed hergeven. Eerst 23 Juni 1572 werd Leiden geus.

II. 1572.

De Prins had eind September 1572 zijne troepen te Roermond ontbonden en zich met een zestigtal getrouwen over de Zuiderzee naar Enkhuizen begeven, waar immers de prinsenvlag van de torens woei; 20 October trad hij daar aan wal. Uit deze dagen is die brief aan zijn broeder Jan, waarin hij zijn tegenspoed meldt en waarin o.a. deze ontroerende zinsnede: „Estant resolu de partir vers Hollande et Zeelande pour maintenir les affaires par delà tout que possible sera, ayant délibéré de faire illecq ma sépulture”. ²⁾ Aanstonds maakte hij zich

²⁾ Groen van Prinsterer **Archives IV 4.**

op om de geus geworden steden te bezoeken en 6 November 1572 hoorden de Leidsche poorters aflezen: „Schout, burgemeesteren en gerechte adverteeren dat sij terstont naer die middagh binnen deser stede verbeyden die comste van mijnheer die Prince van Orangiën ende van mijn genadighen Heere den grave van der Marck”. Alle schutters moesten vóór één uur zich met hun geweer en wapenen bij het raadhuis verzamelen. Aldus zouden zij in hun stad doen wat het geuzenlied voor allen gezongen had:

„Ras Seventien provincen,
Stelt U nu op de voet,
Treckt die compste des princen
Vriendlijk te ghemoet”.

Dat Lumey van der Marck, het „zwijn der Ardennen” Z.Exc. vergezelde, kon hem slechts schaden, 12 Augustus had hij het Minnebroedersklooster verwoest, in den nacht van 10 op 11 December zou hij Cornelis Musius, den prior van St. Aagten te Delft, hier te Leiden ellendig ombrengen, tot droefheid des Prinsen, eene zwarte bladzijde in onze stadsgeschiedenis. Het is waar, dat de uitmoording van Naarden, tien dagen vroeger, de gemoederen in heftige beroering had gebracht.

Thans, 6 November 1572, kwam Oranje niet alleen om zich te laten huldigen, er moest ook geld zijn voor den opstand. Jhr. Arent van Dorp zou de gelden innen, bijgestaan door schout Hendrik van Broeckhoven. De Prins deed hier dezelfde

droevige ervaring op als elders: de lieden zaten vast op hun geld, er waren er, die de stad verlieten om maar de leening te ontgaan! ¹⁾ Akelige schrielheid, den Prins sinds lang niet ongewoon. In 1570 had zijn agent Wesembeke van de *f* 4000, door de Delftsche vrienden beloofd, er maar 200 ontvangen en de Dordtenaren hadden hem met *f* 40 afgescheept. „Qui est en effet une pure mocquerie”, zeide Oranje met reden. ¹⁾ Thans moest de regeering ten onzent nog den 4den December doen aflezen, dat allen die den Prins iets hadden geleend het ook moesten storten. Z.Exc. zelf had 14 November Leiden verlaten, reizende naar Delft. Het was een vroege winter: men reed dien dag schaatsen op der stede vestgrachten. ²⁾

¹⁾ **Kron.** Hist. Gen. Utr. III, 1874, blz. 171 vlg. op 28 Nov. en 13 Dec. 1572. Orlers Kroniekje op 4 Dec. desz. jaars.

¹⁾ Fruin V. **Geschr.** II 153 vlg., die ook wijst op het onuitputtelijk geduld, waarmede de Prins zulke teleurstellingen droeg. Zie ook zijn brief van 27 Febr. 1573 uit Delft aan de gemeenten der ballingen in Norwich, Thetford en Ipswich: „is alleenlick ons voornemen tegenwoirdelijck bij desen aen te grijpen dieghenen, die deur te veele giericheyt liever zouden lijden 't verderft van een ontallick getal vrome christenen, dan doir eene cleyne mededeylinghe heurder goeden dieselve mitsgaders die vrijheyt haers vaderlandts te helpen beschermen ende verstercken. Nyet dat wij daerdeur verhoopen dieselve tot eenich beweginghe ofte verbeteringhe te brengen, want verhardt wesende in heur groote giericheyt zoude sulx qualick van haer te verwachten zijn....” Gachard, Corresp. III 73 vlg.

²⁾ Orlers, Kroniekje op datum in **Beschrijvinge** 2de druk blz. 566.

Kort daarna ontdekte Jhr. Arent van Dorp een aanslag op 's Prinsen leven. In het begin van Februari 1573 had Bossu aan een burgemeester van Delft, Hugo Janssen, geschreven dat, zoo hij den Prins wilde uitleveren, de koning de stad rijkelijk beloonen zou. Van Dorp ontdekte den bode te Leiden, nam hem gevangen en zond den brief aan Oranje, die, naar zijn aard, gematigd met den burgemeester handelde en hem alleen huisarrest gaf. ¹⁾

III. 1573.

Den dag waarop Musius in den vroegen morgen ellendig het leven liet, 11 December 1572, gelijk wij boven aanstipten, was het beleg van Haarlem begonnen. Z.Exc. spande zich op het uiterste in om de dappere stad te ontzetten. Daartoe kwam hij 7 Juni 1573 te Leiden. Reeds den 5den had de stadsregeering de burgerij opgeroepen om het bedreigde Haarlem te hulp te snellen, „een van de principaelste steden van Hollandt ende ons aller lidtmaet”, daarbij met nationale leukheid opmerkende, dat „veel beter is zijn vijandt voor eens andermans deur te schutten dan voor zijn eigen deure”. Ieder die 't gemeene vaderland lief had

¹⁾ Pieter de Carpentier aan de gemeente te Londen d.d. Schiedam 13 Febr. 1573 in Arch. Eccl. Lond. **Dat.** III, 1, 198 vlg. Bor, **Oorlogen**, I 431 a zegt dat de burgemeester inderdaad onschuldig was en kent de ontdekking van den brief aan den Heer van Batenburg toe. Bleyswijck, **Delft** blz. 446 vlg. weet niet dat de bode te Leiden werd gegrepen.

en zijn eigen lijf en goed, mitsgaders wijf en kinderen wilde beschermen, moest zich voor het ontzet opmaken, opdat niet deze vrome burgers door faulte van bijstand vermoord en verworgd zouden worden. Derhalve moest ieder Zijne Vorstelijke Genade in zijn loffelijk voornemen gewillig volgen. En dienzelfden 5den Juni beval de regeering der stad, dat alle bootsgezellen en schippers, die op de schepen van oorlog op de Haarlemmermeer gediend, maar die zonder paspoort verlaten hadden, zich terstond weder aan boord moesten begeven.¹⁾ Toen Oranje den 7den in de stad gekomen was, besloot men verder, dat alle burgers, die zich bereid hadden verklaard mede op te trekken zich bij mr. Andries Allaertsz als hopman zouden laten inschrijven, geheel uitgerust en geproviandeerd, terwijl ook de „pionnyers” of gravers zich moesten aanmelden. ²⁾ Door expresse last van Z.Exc. moest de burgerij ook alle spaden en ijzeren schoppen inleveren in het proviandshuis bij de Nieuwe brug op het Steenschuur, tegen vergoeding van de waarde, opdat het den pioniers niet aan werktuigen ontbreken zou. ³⁾ Te Leiden verzamelden zich ook de burgers uit andere steden, die aan het ontzet zouden meewerken, 150 uit Rotterdam, 250 uit Delft, 120 uit Dordrecht, 100 uit Gouda. De

¹⁾ **Aflezingsboek C.**, op datum fol. 69 v. vlgg.

²⁾ **Aflezingsboek C** op datum, fol. 71r. Den 8sten Juni 1573 zond Z.Exc. den bode Cornelis Ulrichsz. naar den gouverneur van Woerden, **Tres.boek 1573** fol. 53v. Vermoedelijk om ook hem om manschappen te vragen.

³⁾ **Aflezingsboek C.** op 13 Juni 1573. fol. 73r.

Prins had een zwaar hoofd in den uitslag, omdat het geen „burgerenwerk” was tegen welgeoefende Spanjaarden te strijden. Maar hij gaf toe aan den sterken aandrang en bood zelfs aan mede te trekken, maar de Staten van Holland konden hem gelukkig van dat plan afbrengen: al te kostbaar was zijn leven voor de goede zaak. Van Sassenheim uit, waar men een kamp had opgericht, trok het kleine legertje met 4 of 500 wagens proviand den 8sten Juli 's avonds naar Haarlem op, de Spanjaarden, door verraders gewaarschuwd, legden zich in den Haarlemmer Hout in hinderlaag en hadden met de onervaren lieden licht spel: het werd eene slachting zonder genade, omtrent 700 dooden bleven op het veld, sommigen redden zich in de duisternis van den korten nacht, alle wagens werden buit gemaakt. De aanvoerder Van Batenburg bevond zich onder de gesneuvelden; was hij inderdaad (door dronkenschap) de oorzaak van dezen zwaren tegenslag, dan heeft hij er met zijn leven voor geboet. Bor geeft eene lange lijst van de gedooide Delftsche burgers, misschien bestaat er ook zoo eene van Leidsche burgers, die mij dan echter is ontsnapt. Den 12den Juli ging Haarlem over, haar deerlijk lot is bekend. ¹⁾

¹⁾ Bor, **Oorlogen** I 439b, 440a. Bor zegt, dat sommigen die dronkenschap geloochend hebben; de meeste schrijvers zwijgen er over. In een Bijvoegsel achter 1 1006 geeft Bor nog een lijst van de Goudsche burgers, die zijn uitgetrokken, met eigenaardige bijnamen als Jan Claesz. Treurniet, den schoonen Barent, Jonge Drinkuit van der Goude, Jacob Cornelisz. wit in den mond, Cornelis Jansz.

IV. 1574.

In Leiden had men alle reden om het ergste te vreezen .De stemming was gedrukt, de nieuwsgierigen geloofden gaarne het ergste. Vrouwen en kinderen liepen in ledigheid langs de straten, „clappende en snappende, vernemende naar tijdinghe, en wat zij dan kwalijk verstonden zeiden zij ook kwalijk na”. Daardoor brachten zij groote onrust onder de anderen, en wie de geruchten geloofden werden zwaarmoedig en wilden geen werk meer doen. Geen wonder dat dit Z.Exc. mishaaagde en dat hij der regeering verzocht tegen dit ijdel en gevaarlijk alarmeeren maatregelen te nemen. ²⁾ De vroedschap was flinker, zij besteedde reeds een dag na Haarlems val den bouw van een bolwerk buiten de Witte Poort aan en den 15den Juli van zulk een ravelijn buiten de Rijnsburger Poort.

Toen het tweede beleg aanving in den nacht van 25 op 26 Mei 1574, was Leiden, trots de ernstigste waarschuwingen van den Prins, onvoorbereid en slecht geproviandeerd. Z.Ecx. bevond zich toen te Dordrecht, waar de Staten vergaderden, in diepen rouw om het sneuvelen zijner broeders op de Mooikerheide, 14 April van dat jaar, maar ongebroken ³⁾

tiktakker, Jan Pieters boerevijand e.a. zooals ook in de Leidsche sententieboeken bijnamen als Half-verbrant, Vroegbedorven.

²⁾ **Aflezingsboek** C. op 9 Juli 1573, fol. 76r.

³⁾ Men zie den ontroerenden brief des Prinsen uit Dordrecht 7 Mei 1574 aan graaf Jan, **Archives** IV 386, die in **alle** schoolboeken behoorde te staan afgedrukt.

en van stonde aan voor het ontzet der stad werkzaam. Den 30sten Juli dreef hij met Paulus Buys het lang beraamde plan door, om Rijnland, Schie-land en Delfland onder water te zetten en „la vermine espagnolle” in dat bad te smoren, ¹⁾ een plan, waartoe hij met onafmatbaar geduld de ingelanden eindelijk overreed had. Onder zijne oogen stak men de dijken door en intusschen beraadslaagde hij te Rotterdam met Boisot over de vloot, die over het verdrongen land Leiden zou komen ontzetten. Daar te Rotterdam is de Prins toen 10 Augustus zwaar ziek geworden, volgens zijn geneesheer, den beroemden Pieter van Foreest, den lateren hoogleeraar, die er uitvoerig over geschreven heeft, gal-koorts met kwaadaardigen buikloop. Met pleisters van kweepitten op de maag, met de toediening van geconfijte rozenbottels, limoenstroop, bouillon van kapuinen, confituur van pimpermoten en wat verder de pharmacopea anno 1574 voorschreef heeft Foreest de ziekte gelukkig bedwongen. ²⁾ Maar ook een andere gebeurtenis heeft die beterschap gebracht. Want toen de hooge patiënt ziek lag, in eene heete kamer van den Schuttersdoelen, waar men door besprenkeling en het uitspreiden van groene takken de temperatuur trachtte te doen dalen; eenzaam (12 Juni 1575 zou hij met Charlotte

¹⁾ De reohtvaardiging dier uitdrukking bij Fruin, **V. G. III** 48.

²⁾ Uitvoerig bij Fruin, **V. G. III** 53-57. Zie ook **Domini Petri Foresti Alcmariani . . . Observationum . . . Opera omnia**. Rothomagi 1653, tom. primus, lib. V, observ. VII, pag. 163a—164a (geheel door Fruin t.a.p. vertaald).

van Bourbon huwen) en met zijne **gedachten** alleen; geschiedde het den 28sten Augustus, dat Cornelis Mierop bij hem aan 't bed trad: er waren boden uit Leiden gekomen, die, eer zij terugkeerden, **Z.Exc.** gaarne wilden zien om het gerucht van zijn dood te kunnen tegenspreken. „Hij sprak hem aen, vragende, hoe dattet met zijn Exc. was en waer al zijn volk was, hij antwoordde met een zwacke stemme, dat hijse van hem hadde doen gaen” (n.l. zijne bedienden, om hen niet te besmetten, want men dacht aan pest) „en dat hij seer krank was, gaf hem evenwel gehoor, en verstaende dat Leiden noch van den vijanden niet in en was genomen, so verheugde hij hem, en dankte God, en van die ure **begonde hij** terstond te beteren en nam de sake van de ontzettinge wederom bij der hand”. ¹⁾ Den 28sten September, een zonnige dag, liet de Prins zich op een galei tusschen de schepen op de Noordaa rondroeien, overal met gejuich begroet. Zondag 3 October om 2 uur ontving hij de tijding van het ontzet, in de Walenkerk te Delft, en liet haar van den kansel aflezen. Maandag 4 October kwam hij 's avonds in de stad.

Z.Exc. nam zijn intrek bij Dirk Jansz. van Montfoort, en als een bewijs hoe hij altijd door bezig was sta hier de volgende post uit het tresoriersboek: „Noch aen Jacob Gerritsz. en Gerrit Jacobsz.,

¹⁾ Bor, Oorlogen 1 551a uit den mond van Mierop zelve. De treffende woorden over 's **Prinsen** beterschap in dit sober en daarom te ontroerender verhaal hebben wij onderstreept.

schuytvoerders, te samen ter cause, dat sy opten 4 Octobris 1574 een bode van Z.Exc. in aller diligentie uyt dese stede op Delft ghevuert hebben, 3 1." In een brief, nog te Delft begonnen maar te Leiden beëindigd, gewaagt hij van de vreugde in de verlostte stad en zegt te hopen dat de overwinning vrucht zal 'dragen. ¹⁾ Van een feestelijke intocht kon nog kwalijk sprake zijn, toch zou men eenig officieel relaas van 's vorsten komst hebben verwacht. In plaats daarvan vinden wij op 4 October deze zeker noodige maar ietwat ontnuchterende bevelen: „Bij advies van den admirael ende commissarissen verbieden die van den gerechte om vee van huisluiden ten platten lande te rooven of te helen, koopen, vermangelen of vernielen". „Item slachten buyten kennis der excijnsers". „Item te gaen op proviantschepen en die in 't minst te beschadigen op lijfstraf". Natuurlijk dat haring en wittebrood den honger niet voldoende stilden, maar dit was nog geen reden om bij de boeren koeien te gaan stelen of in de proviandschuiten in te klimmen. En slachten zonder betaling van accijns was schade voor de stadskas. Zoo ging het leven voort — maar nuchter is het. Om aan den nog nijpenden nood tegemoet te komen hield men in andere steden inzamelingen. Zoo gingen commis-

¹⁾ Delfft 4ten Octobris (hierin: „...mitt bitt Sie wollen unsz der Khürtze auch bei... unser freundlichen Lieben fraw mutter entschuldiget nhemen.. . .") P.S. te Leiden (hierin: was grosse freudt unter dem volck alhie gewesen. . . ."). **Archives**, lième série, tom. V 75 ss.

sarissen van **Z.Exc.** 5 October met wagens en schuiten in Delft rond en haalden brood, boter en kaas, vleesch, spek en visch op tot een waarde van 10000 caroli. Het is aardig, gul en aartsvaderlijk! En al deze bemoeiingen, terwijl er nog vijandelijke troepen bij Ter Wadding lagen! Men voerde nog geen oorlog op verren afstand. Oranje ging tijdens zijn verblijf te Leiden ook in de buurt op inspectie, 8 October b.v. naar de Kaag, om zorg te dragen dat die plaats, de sleutel tot de Haarlemmermeer, versterkt wierde; den 9den naar de Gouwsche sluis, waar een geweldige schans gelegd werd.

Een teere zaak was het verzetten van de Wet, d.i. de verandering der regeering, wat toch moest geschieden, omdat zij weinig betrouwbaar was gebleken. Echter was het in strijd met der stede voorrechten: de vroedschap was onafzetbaar. Toch moest men de slechtsten uit hen afzetten en buiten hen om nieuwe regenten kiezen. Daarom zette de Prins door, opdat de vrijheid niet wederom gevaar zou loopen. Hij wilde den 15den naar Gouda afreizen, den 14den ontsloeg hij 22 leden der vroedschap en benoemde vier nieuwe burgemeesteren, Willem Jansz. van Heemskerck, Willem van Loo, Claes Huygensz. Gael en Dirk Jacobsz. van Montfoort. Dus niet van der Werff, maar voorjaar 1577 zou hij weder in dat ambt optreden. De regeeringsverandering is echter niet ver genoeg gegaan: de geest van ongezeggenheid jegens den Prins was niet verdwenen; maar **Z.Exc.** wilde niet dwingender optreden dan noodig was.

V. 1580.

Oranjes bemoeiingen met Leiden bleven talrijk. De allervoornaamste is natuurlijk de stichting der Hoogeschool, zijne onvergelykelijke gave aan onze stad, waarvan hij de opening op 8 Februari 1575 echter niet bijwoonde. In 1579 trad hij verzoenend op in den strijd tusschen den gereformeerden kerkeraad onder leiding van Pieter Cornelisz en de stadsregeering met Jan van Hout, met wien Caspar Coolhaes éénstemmig was, over de oude kwestie van het gezag dat der Overheid ook over de Kerk toekwam. De Prins, altijd verlangend tweedracht te bannen, zond deputaten om het vuur te bluschen, met even weinig vrucht helaas als zijne twee brieven d.d. Antwerpen 14 April en 12 Augustus 1579. ¹⁾ In 1580, het jaar van den Ban tegen en van de beroemde Apologie van Oranje, vermeldt Orlers' kroniekje een bezoek van Z.Exc. op Vrijdag 5 Januari. Doch in dat jaar viel 5 Januari op een Dinsdag, maar bovendien was de Prins toen immers in Antwerpen, waar hij 9 Januari tot de Staten-Generaal die beroemde redevoering hield over den vrede, waarin hij tegenover den laster zijner vijanden zich beroept op de waarheid van zijn leven, aan het algemeen belang gewijd. ²⁾ Eerst den 1sten Februari 1580 kwam hij in Den Haag. In drie jaar had hij Holland niet gezien. Het verraad

¹⁾ Origin. Leidsch archief, afdeling Kerk no. 5 en 6

²⁾ Ruth Putnam, Willem de Zwijger, Holl. bew. II 235 vlg. Men vindt de gansche remonstrantie van Z.Exc. bij Bor, a.w. II 153a—156b.

van Rennenberg valt 3 Maart, gedurende die maand blijft de Prins in Holland, 7 April keert hij naar Antwerpen terug. Orlers moet zich dus vergist hebben. Maar is Z.Exc. kort daarop toch in Leiden geweest? Er is een post in onze tresoriersrekening van 1580 van drie ponden aan drie „speelluyden ter cause van haren ‘diensten deser stede met spelen gedaen ten tijde Z.Exc. laest binnen deser stede was als wesende den 25 Meye lestleden”. Het is mogelijk, maar juist in deze maanden „most (de Prins) steeds aen ‘t Roer ende inden Raet sitten, nu in Brabandt ende Vlaenderen dan over Rhijne” ¹⁾. Den 9den November was Z.Exc. te Delft. ²⁾.

Is de Prins inderdaad dien 25sten Mei in Leiden geweest, dan heeft die maaltijd, denk ik, plaats gehad in het Prinsenhof, waar Z.Exc. dan ook heeft gelogeerd. Zeven jaar later heeft zijn weduwe daar onderdak gevonden en met het verhaal daarvan kan ik gevoegelijk het relaas dezer vorstelijke bezoeken besluiten. De terreinen hoek Rapenburg en Voldersgrac’ht naar den kant van de Breestraat waren eerst ingenomen geweest door S. Barbara-convent voor nonnen van de derde orde van S. Franciscus. Weinig tijds na het beleg bestemde men die gebouwen voor Prinsenhof of Prinsenlogement ten behoeve van aanzienlijke personen, die op hun doorreis hier korter of langer vertoefden. Wel is waar heeft men daar in 1575 de Academie

¹⁾ Everh. van Reydt, **Historie der Ned. Oorl.** fol. 26a.
²⁾ Bor, **a.w.** II 225b.

onder dak gebracht, maar reeds in September verplaatst naar het Faliëde Bagijnehof. De Prins is er zeker dikwijls geweest, ook Jan van Hout heeft er een poos gewoond en er 10 en 11 November 1578 ambtshalve een vroolijken maaltijd aan de hooge autoriteiten gegeven zooals op Martini te doen gebruikelijk was. De kosten waren *f* 198. ¹⁾ „Welke maaltijden”, zegt Van Mieris, „in die dagen van geen gering nut geweest zijn, om elkanders innerlijke neiging te polsen, of de eendragt aan te kweeken, omdat het geheim des gemoeds zich best door den wijn ontdekt en dus leert wie men vertrouwen mag”. ²⁾

Er was aan het convent veel vertimmerd. Mees Claesz. maakte er eene besloten bedstede tot stoffeeringe van 's prinsen logement voor 18 pond (20 Juni 1579). Jan Anthonisz. lijstenmaker, man en voogd van Ariën Daniëlsdr. uitdraagster, leverde een comtoir met een opslag (boekenkist met opslaand deksel) voor *f* 10, een buffet voor *f* 13 en vier verbonden kooien (slaapgelegenheid) voor *f* 6, wederom tot stoffeeringe van 's prinsen logement (20 December 1580). Trijntje Gijsbrechtsdr. een ledikant voor *f* 13 (10 Febr. 1580). Herman Meesz. een schut voor *f* 3.50 (27 Dec. 1579) en Annigje Pietersdr. een besloten bedstede voor *f* 24 (20 Juni 1581). Voorts maakte Thoenis Cornelisz. er in 1578 nieuwe schoorsteenmantels, bol- en kruiskozijnen, dubbele vensters, hij herstelde de

¹⁾ Tresoriersrek. 1578, vergel. 1580 fol. 270v.

²⁾ Van Mieris, Leiden, II 406a.

deuren en liet de zolders opschuren. Jan Arentsz. de leidekker herstelde boven omhoog de schoorsteenen en de dakbedekking (Mei 1579). Dezelfde Thoenis zorgde ook voor de dakvensters (Dec. 1579). De glazenmaker deed er zijn werk o.a. in de groote keuken, die „d'eetplaetse van den secretaris placht te zijn" (13 Maart 1581). Ook aan de meubilleering dacht de stadsregeering en zij liet van elke nieuwe aanwinst inventaris opmaken. Zóó b.v. 22 Febr. 1586 bedden met hoofdpeluw en oorkussens; gevoerde roode dekens van Engelsch laken; vier witte Spaansche dekens en slaaplakens. Den 4den Augustus van datzelfde jaar schafte de stad zich voor het prinsenlogement aan „om voor 't eerst gebruyckt te worden in 't logeeren van milord Dudley" (Leycester) vier handdoeken met de stads-sleutelen gemerkt, acht groote, acht middelbare en acht kleine schotelen, acht sausieren (sauskommen) en drie dozijn taeljooren (borden) ¹⁾.

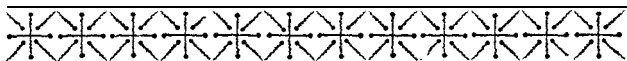
Toch was het nog een weinig logeabel huis, en dat mag de reden geweest zijn, dat het b.v. in 1599 leeg stond en de stad er kosteloos een harer boden, Jan Derksz., wonen liet, terwijl het gedeelte aan de Voldersgracht, eertijds de kloosterkerk, als stads artilleriehuis dienst deed, bewaarplaats van kanonnen en haakbussen. Doch 'zelfs in dit weinig aantrekkelijk gebouw logeerden nog soms aan-

¹⁾ Alle posten in rekeningen op data. Omslagen vroeger „Prinsenhof" in de portefeuille Fabricage, 17de eeuw, Stadsarchief, thans geïnv. als Secretarie-archief omslagen nos. 5215-5221.

zienlijke reizigers. Louise de Coligny hield er verblijf van 11 Maart tot 3 Juni 1585. ²⁾ De stad zorgde toen voor een nieuwen en rijken inboedel, meubelen, linnengoed, glaswerk, maar liet meteen, zuinig-nuchter, H.Exc. een stuk teekenen, den dag zelven van haar komst, waarbij zij beloofde alles na gebruik te zullen teruggeven. Het dokument met de kloeke handteekening der prinsss luidt: „Alle dese voirs. geïntariseerde meubelen ende goederen bekendt mevrouw de princesse, weduwe van Z.Exc. hoochloflijcker memorie, ontfangen te hebben van Pieter Jorisz. schepen als totte incopinghe van deselve goederen bij die van den gerechte gestelt sijnde; belovende na ‘t vertreck van H.Exc. die weer op te leveren in handen van burgemeesteren. Geteyckent bij mevrouwe den elfden Martii 1585. Louise de Coligny”. Toch schijnt zij bij haar vertrek iets te hebben mogen medenemen, ik denk tegen taxatie overgenomen, althans in dezelfde belangrijke portefeuille Fabricage 17de eeuw bevindt zich dit vel slordig beschreven papier: „Cy suyt ce que Madame la Princesse ayt prins avecq elle en Zelande le 3de Juyng 1585. Deux tapisseries (bedgordijnen), quatorze oreilles, huyct couvertures de say, huyct lits avecq leur traversins, neuf couvertures blanches et une verde” enz. Ook linnengoed.

Later is de prinses er nog eens geweest. „Burgemeesteren”, leest men in een merkwaardig stuk, „door een hellebardier verwittigt sijnde dat me-

²⁾ Blok, **Leiden** III 17.

De Naakte Sluis.

De naam van de Naakte Sluis over den Vliet in den Witten Singel, heeft tolt heel wat gissingen geleid. Als Nek-sluis, Ex-Sluis, en hole al niet meer heeft men het woord willen verklaren.

Zooals zoo vaak, is ook hier de oplossing eenvoudig als men maar eerst een aanwijzing in de goede richting heeft. Die aanwijzing verschaft nu het volgende zinnetje uit een vonnis van het jaar 1455 ¹⁾, over het plaatsen van hekken op het Marendijkje. Een der partijen stelde, dat hetgeen hij had afgesloten, geen openbare weg was, want het sluisje in den 'dijk (de tegenwoordige Stokdammerbrug) kon slechts door voetgangers worden gepasseerd. „Ende”, zegt hij, „gemerct, dat die sluse, die on den Marendijc legt, een open ende een naecte sluse is, also gemaect omdatter (= opdat er) ghien beesten over gaen noch liden en sullen. . . .” Het is duidelijk: het sluisje is van boven niet afgedekt, „onbekleed”, dus „naakt”.

1) Archief van Rijnland, Groot Register, Vonnissen en Brieven no. 46.

daar groote verbetering in gebracht. Zij ging (na den dood van den Prins) van Delft eerst naar Leiden, zooals wij zagen, en heeft daarna zeven jaren in Zeeland gewoond. In dien tijd valt dan haar tweede bezoek aan Leiden. Gaarne zou zij, toen Hendrik IV, de speelmakker harer jeugd, koning geworden was (mede door hulp onzer Staten, door Louise daartoe aangespoord) naar Frankrijk, het geliefde, zijn teruggekeerd met haren zoon (Frederik Hendrik). Doch juist hem wilde men in Holland natuurlijk niet laten gaan.

Van de latere gasten op het Prinsenhof is het hier niet de plaats te spreken. Ik vermeld nog slechts dat men in 1612 het oude convent geheel vertimmerde. Er kwamen groote, fraaie eetzaalen, slaapkamers en andere vertrekken, die alle hun licht van den grooten binnenhof ontvingen; boven kwamen er zeven kamers, meest met uitzicht op het Rapenburg. Binnen in was een groote, vierkante geplaveide wandelplaats, en achter de keuken en stal een groote en sierlijke tuin met bloemhof. Daarvan is de tuin van Huize Bruyns nog een stuk.

L. KNAPPERT.

Een Bestuursschandaal in de 17de Eeuw.

De plaats, waar dit verhaal zal spelen, behoeft nauwelijks nader aan den lezer te worden voorgesteld. Zoetermeer is een van die dorpen, waar de bestaansvoorwaarden en andere uitwendige factoren zoo weinig zijn gewijzigd, dat men zich er zonder moeite nog eenige eeuwen terug kan denken. De bevolking is er ook veel minder sterk toegenomen, dan het gemiddelde voor Nederland of voor Zuid-Holland; voor de zeventiende en achttiende eeuw mag men het aantal inwoners van Zoetermeer naar het aantal (huizen, dat in de verponding was aangeslagen, schatten op omstreeks 1000; bij de eerste volkstelling, van 1798, waren er 749; thans (1931) 1735. De dorpskom was vóór het droogmaken der plassen zeker uitgebreider dan nu.

In het midden der zeventiende eeuw bestond alleen de drooggemaakte Zoetermeersche Meer, waarvan $\frac{2}{3}$ onder Zoetermeer en $\frac{1}{3}$ onder Stompwijk valt, uit heel land. Al het overige was veengrond, deels vergraven, deels gebroken land. Ter plaatse waar in 1668 de droogmaking van den Driemanspolder zou worden ondernomen vond men

Het woord is te dien tijde nog van algemeen gebruik en niet aan een bepaalde sluis eigen. Maar reeds in 1512 ¹⁾ spreekt men over de Leidsche sluis aan den Vliet, kortweg als „de Naakte Sluys”. Een naam die zich, ongeacht etymologische en andere bezwaren, tot heden toe heeft kunnen handhaven.

S. F. A.

1) Archief van Rijnland, Blafferd 1483-1515, fol. 155 verso.

BLADVULLING.

In het einde van het jaar 1866 is te Amsterdam verkocht: Atlas van de Stad Leiden, uit de nalatenschap van Mr. Y. D. van Dam, die tot het 18e eeuwse Leidsche regentengeslacht van ‘dien naam behoorde. Het werd als een nummer verkocht voor f 1400.—. Waar mag die atlas nu wel zijn?

B.

vrouwe de prinsesse douairière van Nassau met den Prince van Orangiën up morgen voorgenomen heeft van hier te vertrecken, zijn bij Hare Exc. geweest deselve biddende dat Haar Exc. goede gelieve zoude zijn hier te blijven, verclarende dat zij niet geraden en vonden dat H.Exc. persoon en zonderlinge de persoon van den jongen Prins, H.Exc. zoon, in deze conjuncture zouden werden gehasardeerd en dat oversulx H.Exc. dese stadt de eer en vrundschap zoude willen dolen van haar bewoninge in deser stede te willen houden mit gediensstige aanbiedinge van dese stadt tot H.Exc. Daeoop H.Exc. ten antwoord gaf, dat zij van Z.Exc. van Nassau naar Den Hage was ontboden, dat zij beroerende haar vertreck uyt Hollandt niet en zoude resolveren dan bij rade van denselven en vande Heeren Staten van Hollandt, bedanckende Burgemeesters voor haer goede affectie ende aanbiedinge ende dat sij harenhalve ende voor haren zoon besorgt waren. Is geresolveert H.Exc. te doen hebben een damlooper (barge, pakschuit) om de goeden te voeren en de stadswagen met 4 andere wagens.” ¹⁾ Ik behoef wel niet te herinneren, dat Louise de Coligny bij den dood haars echtgenoots in de kommerlijkste omstandigheden was achtergebleven, dat zij te zorgen had voor vier van de zes meisjes uit Oranjes huwelijk met Charlotte van Bourbon en dat de Staten haar maar zeer onvoldoende steunden. Oldenbarneveldt heeft

¹⁾ **Burgemeestersdagboek A** op 15 Nov. 1587, fol. Ir.

een groote veenplas, slechts onderbroken door een weg met huiserven er langs en 'door enkele verspreide eilandjes.

De bevolking bestond voor het overgrootste deel uit boeren, verveners en arbeiders; 'daarnevens enkele neringdoenden en zéér enkele notabelen. Daar de laatsten in dit verhaal de voornaamste rollen zullen spelen, moeten ze worden opgesomd: de predikant en de pastoor — die op den achtergrond blijven —, de schout, de secretaris en de dokter. De secretaris fungeerde tevens als notaris.

Tusschen den schout en den secretaris eenerzijds, en de overige inwoners — zelfs de welgestelden onder hen, die tot openbare bedieningen werden geroepen — anderzijds bestond een sterke tegenstelling. Ambachtsbewaarders — het blijkt duidelijk uit de door hen geteekende stukken — konden nauwelijks schrijven: zij onderteekenden blindelings, wat hun door de „heeren" werd voorgesteld. Toen hun later gevraagd werd, waarom zij den schout en den secretaris zoo onverantwoordelijk — in letterlijken zin — met de openbare gelden hadden laten omspringen, verklaarden zij, altijd vertrouwd te hebben, dat het wel in orde zou zijn; tot controle en onderzoek rekenden ze zich toch niet in staat. Van den anderen kant verklaarden de schout en de secretaris, nooit ernstig tot het doen eener finale verantwoording te zijn aangemaand, en er ook hunnerzijds geen behoefte toe te hebben gevoeld. Een toestand die, let wel, twintig jaar en langer kon bestaan.

Men weet, dat destijds van de meeste plaatsen in Holland, ook van Zoetermeer, de ambachtsheerlijkheid in handen van particulieren was als een rentegevend eigendom. De heer mocht den Schout, den Secretaris en de mindere beambten aanstellen en, mits hij geen ongeschikte personen koos, kon hij zooveel voordeel uit dat recht halen als waartoe hij kans zag. Bijna alle schouten, secretarissen enz., hadden dan ook hetzij een som ineens, hetzij jaarlijksche retributiën aan den „heer” te betalen. Vaste bezoldigingen waren aan de ambten niet verbonden; uit de door ‘t gebruik gewettigde emolumenten en uit toevallige baten, uit hun ambtsverrichtingen voortvloeiend, moesten de functionarissen zoowel het levensonderhoud voor henzelf en hun gezin als de aan den heer te betalen retributiën goedmaken.

Over de kennis en de ervaring, die zulk een dorpsschout of -secretaris tot zijn beschikking moest hebben, denke men niet te gering: evenmin over den omvang zijner bemoeiingen. In een Rijnslandsche ambachtsheerlijkheid kwam de civiele rechtspraak in eerste instantie, de strafrechtspraak in kleine zaken, het burgerlijke bestuur, het waterschapsbestuur, het armbestuur en soms ook het kerkbestuur (der Hervormde Kerk) goeddeels op den schout en den secretaris aan; terwijl de secretaris, als gezegd, vaak nog als notaris, soms ook als advocaat, fungeerde. De bekende rechtsgeleerde Simon van Leeuwen, heeft in enkele zijner werken (Nederlandse Practijk ende oeffening der notarissen,

ende andere gemeene schrijf- en regtvorderaars; Handvesten ende privilegiën van den lande van Rijnland met de gevolge van dien, 1667; Costumen, keuren ende ordonnantiën van het baljuschap ende lande van Rijnland, 1667) een deel van de gegevens neergelegd, die hij door en ten behoeve van zijn lange praktijk als secretaris van Zoeterwoude, tevens als notaris en advocaat met platte-lands-cliëntèle, had verzameld. Men voege daarbij de Staten-, ordonnantiën op de belastingen (honderdste en tweehonderdste penning, veertigste en tachtigste penning), die de secretarissen als gaarders voor het gemeeneland hadden te innen; de ordonnantie op het Klein Zegel, die zij moesten nakomen; de keuren en ordonnantiën van 't hoogheemraadschap van Rijnland (de uitgave van 't jaar 1664 telt 437 bladzijden), waarmee zij onophoudelijk in aanraking kwamen; en nog zooveel meer; een stof kortom, waarover men na jaren studie nog niet geëxamineerd zou willen worden.

Bij het nakomen van al hun verplichtingen stonden de schout en de secretaris natuurlijk wel onder eenig toezicht. De ambachtsheer, die hen had aangesteld, kon zich voor al hun gesties min of meer verantwoordelijk achten; conscientieuze ambachtsheeren zijn er dan ook geweest, die zich intensief met de zaken van hun dorp bemoeiden — echter ook andere, die met het opstrijken der verschuldigde recognitiën hun plicht voldaan rekenden.

De uitoefening van de burgerlijke en crimineele

rechtspraak door de dorpsautoriteiten kon de controle niet ontgaan van Baljuw en Welgeboren Mannen van Rijnland, waaraan het hooger beroep ging; in ernstige gevallen kreeg men bovendien met het Hof van Holland en met den Procureur-Generaal te doen.

De inning der landsbelastingen werd gecontrôleerd door de Gecommitteerde Raden der Staten; het ambadhtsbestuur der waterstaatswerken en de polderbesturen stonden onder toezicht van het hoogheemraadschap. Terwijl eindelijk eenige invloed aan de belanghebbenden was verzekerd door het oude, in 1600 bij Staten-ordonnantie bevestigde voorschrift, dat al de rekeningen der plaatselijke besturen in het openbaar, ten aanhoore van een ieder, moesten worden afgelegd en gesloten.

Met het laatste voorschrift placht de praktijk een loopje te nemen. Men riep alleen de notabelen op, en wie verder waagde te komen, werd de deur uitgekeken; of wel, men hield een vóórvergadering, waar de zaken werden afgedaan, en liet in de openbare zitting de rekeningen slechts in uittreksel en zoo rad oplezen, dat er niets van te verstaan en nog minder te begrijpen was; of wel, degene, die iets in het midden durfde brengen, werd beboet wegens ordeverstoring en leerde een volgend maal beter oppassen. Daar nu de toezichthoudende lichamen veelal niet ingrepen, zoolang de belanghebbenden geen klachten inbrachten, was de voornaamste kracht aan het toezicht ontnomen.

Wat de contrôle nog bemoeijekte was de splitting der uitgaven en inkomsten naarmate van hun oorzaak en bestemming in verschillende „beheeren” en de verantwoording ervan in onderscheiden rekeningen. De garing van de voornaamste landsbelasting, de verponding (een belasting van de geschatte opbrengst van onroerende goederen, door de eigenaren te betalen) was een zaak op zich zelf, en de Staten hadden bij meer dan één ordonnantie (2 October 1584, 29 November 1680) verboden, in de rekeningen dezer garing eenige uitgaven van plaatselijk belang te brengen. Een tweede rekening bevatte de onkosten van wegen, wateringén, bruggen, sluizen enz.: de inkomsten ‘daarvoor werden gevonden door omslag over de landen naar hun grootte. Reeds bij oude plakكاتen (van 1515 en 1518) was het verboden met deze heffingen uitgaven, die slechts voor de inwoners van belang waren, te bestrijden: een voorschrift waarvan de nakoming door de hoogheemraden van Rijnland bij hun toezicht op deze „rekening der binnenland-sche kosten”, „ambachts”- of „morgengeld”-rekening werd gecontroleerd. Soms (o.a. te Zoetermeer) liep over dezelfde rekening de garing van de ten behoeve van Rijnland zelf, eveneens naar de oppervlakte der ‘landen, geheven omslagen. Naar denzelfden maatstaf geïnd, doch in een eigen rekening verantwoord werd het „molengeld”, de lasten der groote bepoldering van Zoetermeer, Zegwaard en Stompwijk, waarvan het waterschap „de Ellen-

boogsche en Stompwijksche Verlaten" nog een overblijfsel is.

Voor de uitgaven van het burgerlijke bestuur, ook wel genaamd „kerspelkosten", de eigenlijke gemeentebelangen, diende een hoofdelijke omslag over de inwoners, genaamd de „steek" of de „kerf", uit den tijd dat het „kohier" ervan op een lat gestoken of gekorven werd. Eindelijk werd jaarlijks nog een aparte rekening gedaan van het „last-geld", een heffing van de uitgeveende turf ten behoeve van den ambachtsheer en de Provincie en waaruit ook de armenkas trok. Vijf afzonderlijke rekeningen en „beheeren" dus, de kerk- en armen-rekeningen nog niet eens meegeteld.

Met opzet heb ik den lezer niets van deze administratieve bijzonderheden gespaard om te doen uitkomen, hoe ingewikkeld dit dorps-huishouden was, en hoeveel er voor frauduleuze ambtenaren bij een doelmatige exploitatie van alle mogelijkheden in kon zitten.

Dat de eene rekening door dit, de andere door dat orgaan werd gecontroleerd, gaf aan de opstellers van al die rekeningen gelegenheid, de diverse controleurs te misleiden zonder dat dit licht kon worden opgemerkt. Alle uitgaven moesten volgens hun omschrijvingen „wel en te recht" in de onderscheiden rekeningen gebracht, en door behoorlijke documenten, kwijtingen enz. gedekt zijn; doch bij het groote overwicht, dat de schout en de secretaris over hun mededorpelingen hadden, viel het hun niet moeilijk, als zij het eenigs-

zins handig aanlegden, om misleidende declaraties en kwijtingen voor niet uitbetaalde gelden over te leggen; de ja-broers van ambachtsbewaarders zouden het wel passeeren. Dit was nog maar knutselwerk vergeleken bij een praktijk, die bij meerdere publiciteit ondenkbaar zou zijn: de rekening van de binnenlandsche kosten werd in twee uitvoeringen opgemaakt: een „toonbare”, waar niets op te zeggen was en die ter goedkeuring aan Rijnland werd gezonden, doch die volkomen fictief was, en een voor plaatselijk ‘gebruik, die er heel anders uitzag, en waarnaar dan de omslagen werden geheven. Het was een gevaarlijk bedrijf; werd het ontdekt, dan zouden de uitvoerders ervan terstond van bedrog en valsheid in geschrifte, zoo niet van verduistering, overtuigd zijn. De schout en de secretaris van Zoetermeer achtten echter het risico gering tegenover de winsten, die zij uit hun handelwijze trokken; en als men ziet, dat zij het twintig jaar hebben kunnen volhouden, zou men hun haast gelijk geven.

Hun voornaamste goudmijn was echter nog het vervenen, en de daarvoor te storten waarborg-gelden. Volgens het plakkaat van 1595 moest zakelijke zekerheid worden gesteld voor het toemaken van uit te venen landen en voor het voldoen der daarop drukkende lasten; zulks was onvoldoende gebleken, en daarom was in 1680 door dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland voorgescreven, dat de zakelijke zekerheid zou worden vervangen door de storting van waarborggelden

(één stuiver per vierkante roede uitgelegd veen) door de verveners. Door de Staten van Holland is de zaak vervolgens nader geregeld, maar zulks valt na den tijd van dit verhaal; de hier optredende hoofdpersonen beleefden den gulden tijd, dat het storten der gelden wel voorgeschreven was, doch de controle op het beheer en de verantwoording ervan door de ambachtsbesturen nog weinig afdoende was; zij hebben er grof van geprofiteerd.

Eén staaltje van waartoe de heeren in staat waren, moge volgen. Als medebeheerder van een boedel van minderjarigen hielp de schout verkoopen een daartoe behoorend stuk veenland met de ervoor afgezonderde, doch nog niet gestorte waarborggelden. De kooper was een strooman, en even later was de schout zelf eigenaar. De uitgeveende en met lasten bezwaarde plas abandonneerde de schout vervolgens aan het ambacht; de opbrengst van het veen en de waarborgsom waren verdwenen; in welken zak behoeft men niet te vragen.

De landelijke rust en eenvoud, waarin dit alles zoo ongestoord kon plaats hebben, werd nu ietwat verbroken door de aanwezigheid van den dokter. Een man, die zich niet de mindere voelde van de beide dorpstirannen, en hen desnoods wel aandurfde.

Van zijn ondernemingsgeest heeft hij een monument nagelaten in den vorm van den Driemanspolder. Aan hem als aanvrager was het immers, dat de Staten van Holland in 1668 octrooi verleende

den tot het bedijken en droogmaken van den plas, waaruit die polder zou ontstaan. Zijn mede-participanten waren, naast den ambachtsheer van Zoetermeer, personen uit regeeringskringen, aanzienlijke burgers van Gouda, Delft, Leiden en Den Haag, die, in dien welvarenden tijd vóór 1672, mee wilden doen aan de bij uitstek deftige geldbelegging, als hoedanig het ondernemen van <droogmakerijen werd beschouwd; het mogelijk eruit voortvloeiende bezit van een buitenplaats was evenmin te versmaden.

Bij het octrooi was aan de ingelanden de bevoegdheid gegeven tot het benoemen van hun eigen bestuur, zooals zij ook deden; de Zoetermeersche dokter trad in den eersten tijd als penningmeester-uitvoerder op. Evenals de andere vóór circa 1700 geoctroyeerde 'droogmakerijen week de Driemanspolder dus belangrijk van de andere polders in Rijnland af; onder andere doordat de schouten en secretarissen der ambachten, die in alle andere polders als voorzitter en secretaris van het bestuur optraden, in deze droogmakerijen uitgesloten waren.

Het bestuur van den Driemanspolder was van het ambachtsbestuur dus geheel onafhankelijk; een onafhankelijkheid, die al spoedig werd tot een tegenstelling. Punten van wrijving waren er genoeg. In 1674 een minnelijke bijgelegde twist tusschen den Driemanspolder en het ambacht over het betalen van „steek” en lastgeld. Een geschil met den ambachtsheer over de van den droogge-maakten grond te 'heffen tienden volgde. In 1677

proces met het ambacht over de bijdrage van den Driemanspolder in de „binnenlandsche kosten”; de overeenkomst, die dit geschil beëindigde, bepaalde, dat de Driemanspolder volgens de oude grootte en met drie-vierde van den aanslag der overige landen van Zoetermeer zou worden belast (deze reductie was gerechtvaardigd, doordat de Driemanspolder bij de door het ambacht onderhouden waterstaatswerken weinig of geen belang meer had). Ingelanden van den Driemanspolder besloten nu, in 1683, dat de aanslag der „binnenlandsche kosten” uit de polderkas voor alle ingelanden zou worden voldaan en dat enkele gemachtigden deze ingelanden bij het afleggen der ambachtsrekeningen zouden vertegenwoordigen.

Er was nu en dan in Zoetermeer al vreemd gesproken over de directie van den schout en den secretaris; er was al eens ‘door ingelanden bescheidenlijk bij Rijnland geklaagd, zonder dat dit veel geholpen scheen te hebben. Maar toen de heeren van den Driemanspolder, de dokter voor-aan, hier de lucht van kregen, „soo heeft alle het selve Dijkgraaf en Heemraden van de Driemanspolder aanleidinge gegeven om uit haare oogen te sien, en haar te informeeren wat van de waarheid omtrent die saake mogte zijn.”

„Er is na examinatie van saaken ondervonden, dat den schout, ambagtsbewaarders en den secretaris van Soetermeer, de ingelanden van de Driemanspolder successivelijk en van tijd tot tijd in het maaken van den ommeslag over de binneland-

sche kosten hebben gedupeert en schandelijk bedroogen, . . . En staat te noteeren, dat seedert den jaare 1673 tot en met den jaare 1689 inclus, bij schout, ambagtsbewaarders en secretaris van de ingelanden van de Driemanspolder, op soo een ondeugende manier van doen als vooren is aangewezen, al is weggesleept een somme van tien duisend seeven honderd veertien guldens neegentien stuivers veertien penningen, volgens den staat; en werden de heeren ingelanden versogt, haare gedagte te laten gaan, van wat voor een pernicieusen en quaaaden gevolge het soude weesen, indien sulke sprinkhaanen in dat quaat koomen te volharden."

Bij het optreden tegen de „ondeugende manier van doen” van het ambachtsbestuur werden processueele moeilijkheden ondervonden. Het bestuur van den Driemanspolder had eerst afschrift van de rekening gevraagd, op grond waarvan de laatste omslag werd ingevorderd; en nadat zulks was geweigerd, het ambachtsbestuur voor het Hof gedagvaard, teneinde het afschrift bij vonnis te verkrijgen. Toen het ambachtsbestuur inmiddels met het executeeren van den omslag wilde doorgaan, vroeg en verkreeg de Driemanspolder bij het Hof daarvan schorsing, bij „mandement poenaal”. Dit echter rekenden dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland een inbreuk op hun gezag. De omslag der binnenlandsche kosten werd ter dekking van een door hen goedgekeurde rekening en met hun uitdrukkelijke machtiging geheven; het kwam niet te

pas, dat belanghebbenden zich daartegen, na de goedkeuring, met middelen van justitie zouden te weer stellen; zij hadden hun bezwaren eerder en bij het college van Rijnland behooren in te brengen of anders volgens de keuren van Rijnland bij pandkeering moeten procederen. Van de zijde van Rijnland werd het bestuur van den Driemanspolder dus met een nieuw proces („in cas van complainte”) voor het Hof bedreigd, indien het zijn voornemen wilde doorzetten. Rijnland slaagde er, tegen verwachting, niet in, de verlangde voorziening bij het Hof te krijgen. ¹⁾ Nu ‘van de justitie „niets als een deplorablen uytslag te hoopen” was, bracht men de zaak aan bij de Staten van Holland en conferreerde erover met den raadpensionaris. Hier strandde men in het Groot Besogne, en eenige jaren lang bleef nu alles zooals het was. Rijnland achtte het voorshands in strijd met zijn prestige, een stap te doen voordat het bestuur van den Driemanspolder van het door het Hof toegewezen afstand had gedaan; voor het ambachtsbestuur van Zoetermeer, althans voor den schout en den

¹⁾ Het Hof besliste den 19 Nov. 1692, overeenkomstig de conclusie van den Driemanspolder, dat de vierschaar van dijkgraaf en hoogheemraden in zulk een zaak bij uitsluiting competent was, indien deze daarbij alvorens behoorlijk aanhangig gemaakt was — m.a.w. dat werd hier niet geacht geschied te zijn. Op denzelfden grond was waarschijnlijk de in de eerste zaak door Zoetermeer aangevoerde exceptie van litispendingie door ‘t Hof verworpen.

secretaris, was het uiteraard ongeraden, te veel de aandacht op zich te vestigen; en de Driemanspolder kon volstaan met toe te zien en inmiddels geen penning aan het ambacht Zoetermeer te betalen.

Betrekkelijk nog onverwacht nemen dijkgraaf en hoogheemraden dan op 13 Mei 1697 het volgende besluit:

„Alsoo aan haer weledele verscheyde klagten sijn gedaen geweest, dat in den ambagte van Soetermeer die menaegie offte sorge bij de regenten van den selven ambagte niet en wiert gehouden, die bij de keuren van haer weledele haer wierde voorgeschreven, en dat haer weledele ook berigt waere, dat de regenten van den voornoemden ambagte van Soetermeer alle jaer, naer dat sij 't consent op haere ommeslaegen, die sij alle jaeren ingevolge van de keuren aen haer weledele mosten overleveren, en in welcke ammeslaegen alle de lasten en inkomsten van den voornoemden ambagte moste vervat werden, onder haer nog een particuliere reeckeninge quamen te doen, dewelcke seer veel was verscheelende van den ommeslag, de sij aan haer weledele quamen over te leveren en dat haer weledele ook het onderscheyt van de voornoemde ommeslagen en particuliere reeckeninge hadde doen examineeren en daer van een memorie formeren, en dat haer weledele uyt de voornoemde memorie ook hadde gesien, dat de voorseyde regenten van Soetermeer niet ten goeden trouwe hadde gedaen, en daerom

die saeck hadde gegeven in handen van den heer dijkgraaff, welcke heer dijkgraaff de voornoemde regenten ook te dien saecke voor de vierschaer van haer weledede had doen dagvaerden, die ten daege dienende exceptie hadde geproponeert, en dat daer door occasie was voortgecomen, dat de conduite en handel van de voornoemde regenten omtrent de ambagtsaecken wat naerder door den heer dijkgraaff was geëxamineert, en door zijn weledelheijts bediende ¹⁾ pertinente memoriën waren opgesteld van de excessen, die bij de regenten van Soetermeer sedert den jaere 1670, soo ten reguarde van 't mergengelt, molegelt, als 't lastgelt, als ook wegens 't verkopen van 't ambagts Swaersloots lants en andere meer zijn gepleegt geweest, vervattende de voorschreven memoriën verscheyde enorme peculaeter ²⁾ en mesuses, bij de voornoemde regenten van Soetermeer in der tijt begaen, en dat sij haer ook noyt soo in 't reguardt van de ommevlagen van 't mergengelt als molegelt naer de consenten van haer weledede op dezelve gegeven en hebben gedraegen, maer dat sij altoos wederom een particuliere reeckeninge onder haer hebben geformeert en haer daer naer gereguleert, en alsoo de consenten van haer weledede op de voornoemde ommevlagen gegeven illusoir gemaect etc., en het intrest van 't weledede collegie, mitsgaders 't disrespeckt, haer wel-

¹⁾ Vermoedelijk zijn substituut of procureur.

²⁾ „Peculaet is een onduitsch woord en beteekent landdieverije.” Boery. Woordentolk, bl. 510.

edele te dier saecke aengedaen, alsmede de quaede gevolge, die daeruyt soo voor 't weledele cohesie als haer weledele souwde kunnen ontstaen, door den heer consulent ende de heeren advocaten in 't lange en breede aen haer weledele voorgedraege sijnden,

Soo is 't, naer dat over de voornoemde saecken bij haer weledele serieuselijk en ampel was gesproocken, in deliberatie gebragt, off men den heer dijkgraaff sal authoriseren, bij dagvaeringe in persoon off bij kaptuere tegens de voornoemde regenten te procederen om de voornoemde enorme peculaeten en mesuses, bij de voornoemde regenten begaen, bij haer weledele goetgevonden en verstaen, dat den heer dijkgraaff sal worden geaathoriseert, gelijk als sijn weledelheyt geaathoriseert wert bij desen, om¹⁾, schout van den voornoemden ambagte van Soetermeer, en¹⁾, secretaris van den selven ambagte, te doen apprehenderen en deselve hier in een herberg in stricke gijseling te laeten brengen en buyten eenig het minste acces houden, ter tijt en wijle toe sij beyden bij 't weledele collegie sullen wesen gehoort offte geëxamineert, en naerder bij haer weledele sal wesen gedisponeert; en dat den heer dijkgraaff de ambagtsbewaerders en molemeesters van den selven ambagte alleen sal dagvaerden in persoon, omdat de schout en secretaris de diereck-

1) Om begrijpelijke redenen zijn in dit artikel alle namen weggelaten.

tie van de voornoemde saecken hebben gehad.

Verders is verstaen, dat soo ras als de captuere door ordre van den heer dijkgraaff sal wese gedaen, den secretaris Hulshout alle de pampieren, den selven ambagte ende voornoemde respecten raeckende, te saiseeren ende deselve onder inventaris in 't comptoir van Rijnlant te brengen; en soo die se veel mogte sijn, dan haere comptoiren toe te segelen met het waepe van Rijnlandt."

Het heeft weinig zin, de beide strafprocedures op den voet te volgen; de bewijzen, zoowel schriftelijke als door getuigen, waren van den beginne af overstelpend en de in voorloopige hechtenis gehouden verdachten bekenden ook vrij spoedig. 't Bleek maar al te duidelijk, hoe vooral de schout stelselmatig alle belanghebbenden bedrogen en „de goede luyden genoegsaem geëxactioneert” had; hoe hij de ambachtsbewaarders òf misleid, òf soms voor kleine bedragen medeplichtig gemaakt had; hoe hij ook den secretaris, zijn vroegeren klerk en schoonzoon, tiranniseerde — doch deze zich bijvoorbeeld door het declareeren van onstellende vacatiën en verschotten in de 'diverse rekeningen weer schadeloos had weten te stellen.

De vonnissen werden den 3 Februari 1698 in een rechtdag van dijkgraaf en 'hoogheemraden, daartoe te Zoetermeer belegd, uitgesproken. De schout werd bij het vonnis uit zijn post ontzet, terwijl hij „inhabiel” werd verklaard, eenige openbare betrekking in Rijnland te vervullen. Het ten onrechte door hem genotene moest hij, deels 'dubbel,

deels enkel, deels voor de helft restitueeren, en eindelijk werd hij veroordeeld in een boete van f 1800.— plus de kosten van het geding. Het vonnis van den secretaris behelsde in hoofdzaak hetzelfde, doch de hem opgelegde boete was lager, en hij werd niet ontzet van het recht tot het bekleeden van ambten.

De vonnissen zijn in kracht van gewijsde gegaan; de door den secretaris inzonderheid aangewende pogingen, om bij het Hof of den Hoogen Raad in beroep te worden ontvangen, faalden; in het Oud-Hollandsche procesrecht immers was een strafvonnis, dat op de bekentenis van den verdachte was gewezen, niet voor beroep vatbaar. Dus hebben de veroordeelden aan de vonnissen, althans grootendeels, voldaan, hetgeen hun nog moeite genoeg gekost schijnt te hebben. Uit het openbare leven zijn zij sedertdien verdwenen; de schout, reeds bejaard, „podagreus” en gebrekkig, heeft het niet lang meer gemaakt; de veel jongere secretaris heeft een nieuw bestaan gezocht en gevonden in de bierbrouwerij.

Was aan het wanbeheer in het ambacht Zoetermeer nu een eind gemaakt, de twist met den Driemanspolder was daarmee nog niet bijgelegd. Aan het ‘bestuur van den polder, bij ‘t college van Rijnland ontboden, werd „voorgedragen, dat bij haer wel-edele nu sodanige ordres in het ambagt van Soetermeer waeren gestelt, dat haer weledele meenden, dat die van de Driemanspolder geen de minste reden van klaegen souwde hebben, te weten, dat

sij te veel in de binnelantse kosten soude gecontributeert hebben etc., en waerom sy ook 't voornoemde penael versogt hadden; maer dat 't oock geensints aen die van de Driemanspolder en stont, om aen die van Soetermeer voor te schrijven op wat maenier sij hare ambagsreekeningen in 't toekomende soude moeten formeren, te weten wat posten in deselve te brengen off uyt te laeten, want dat dat een saecke was, die haer weledele competeerde, en van haer weledele haer gesag afhong, en daerom wel wensten, dat die van de Driemanspolder van 't voornoemde penael wilde renunchieren." Het bestuur van den polder verklaarde zijnerzijds, wel te willen betalen 't geen de polder verschuldigd was, „maer ook niet meer”; waarna de conferentie vruchteloos afliep. Na eenige jaren kwam men eerst tot overeenstemming; de overeenkomst tusschen het ambachtsbestuur van Zoetermeer en den Driemanspolder over 'het verrekenen der achterstallen en de mate waarin de polder voortaan in de binnenlandsche kosten zou dragen, werd op 16 Januari 1704 door de Staten van Holland goedgekeurd. Nu eindelijk was de kwestie geheel van de wereld.

Heeft het krachtdadige optreden, waartoe *dijkgraaf en hoogheemraden van Rijnland ten leste waren overgegaan, een blijvende werking ten goede uitgeoefend? Naar allen schijn: ja. Alom waren de belanghebbenden wakker geschud; allerlei min of meer 'ernstige misstanden in het ambachtsbestuur — te Zegwaard, Zoeterwonde, Aar-

landerveen, Ter Aar, Aalsmeer — werden (per anonymen brief soms) aangebracht, onderzocht en recht gezet. De schrik moet er bij de ambachtsbesturen destijds wel in gezeten hebben. Voor de preventie werd anderzijds óók gezorgd; het toezicht op de ambachts- en polderbesturen en vooral op het vervenen werd beter geregeld, en met vrij groote zekerheid kan men zeggen, dat praktijken als de boven geschetste in de achttiende eeuw althans veel minder zijn voorgekomen. ¹⁾

¹⁾ De voornaamste bron voor het bovenstaande verhaal is het archief van het hoogheemraadschap van Rijnland, en het eveneens bij Rijnland bewaarde ambachtsarchief van Zoetermeer. Daarnaast het gemeentearchief van Zoetermeer (inventaris: Verslagen van 's Rijks Oude Archieven 1926, dl. I). Voor hetgeen den Driemanspolder betreft: „Octroyen, reglementen, contracten, mitsgaders resolutiën en andere saaken, specteerende tot de Driemanspolder”, uitgegeven bij Scheltus te 's-Gravenhage in 1737.

Krijgstocht van gewapende Leidsche burgers naar Utrecht en Deventer in 1456.

Na den dood van Rudolf van Diepholt, bisschop van Utrecht in Maart 1455, kozen de kapittels eenstemmig den domproost Gijsbrecht van Brederode tot bisschop, die de leider van den opstand tegen zijn voorganger was geweest. Deze keuze echter, strookte niet met de wenschen van den machtigen Philips van Bourgondië, die zijn zoon David op den bisschoppelijken stoel wilde geplaatst zien. De Paus was dezen heerscher, die zelfs een plan voor een kruistocht tegen de Turken had gemaakt, gaarne ter wille en benoemde diens zoon.

Philips verzamelde een leger, om David bij het aanvaarden van zijn functie behulpzaam te zijn. Nadat Amersfoort en Rhenen tot David waren overgegaan en de elect Gijsbrecht van Brederode zijn rechten op het bisdom tegen een schadeloosstelling had afgestaan en zelfs de bezetting van Utrecht voor Philips had vergemakkelijkt, werd David den 6en Augustus 1456 als bisschop in de Domkerk gewijd.

Het Oversticht, voornamelijk Deventer en eenige andere plaatsen in haar omgeving, weigerden David als heer en bisschop te erkennen. Philips kwam te hulp en om David bij het aanvaarden van zijn waardigheid te beschermen en om Deventer en andere plaatsen in het Oversticht onder diens gezag te brengen.

In deze hulp heeft ook Leiden haar aandeel gehad. Het Gemeente-Archief bezit twee rekeningen, ¹⁾ welke de posten van inkomsten en uitgaven bevatten, veroorzaakt door twee krijgstochten naar Utrecht en Deventer, kort na elkaar gedaan in den jare 1456. Uit den aard der zaak houden beide rekeningen veel gelijksoortigs in, waarom het voldoende zal zijn slechts van één van beide nauwkeurig kennis te nemen, om eenige voorstelling te krijgen van hetgeen aan zulk een tocht verbonden was. Wij kiezen dan de eerste rekening en lezen eerst het hoofd daarvan, dat aldus luidt:

„Dit is dat Dammes Reynersz., Geryt Pieter Hanzenz., Pieter Florys Asselynsz. ende coman ²⁾ Florys Zybrantsz., als hoeftmans, gecoren bij den gerecht om mitter bannier van die eerste cavel uut te reysen, mijnen genedigen heere van Bourgoin-gen ten dienste, tegen die van Utrecht ende van daen voirt tegen die Overijselsche steden voir Deventer; ende togen uut opten lesten dach in

¹⁾ Archief der Secretarie, voorl.nummers 1109 en 1110.

²⁾ Koopman.

Julio anno LVI, **ende quamen wederomme** thuus op sinte Lambrechtsavont, dat is den XVI dach in September anno LVI voirs., dus dat dese bannier ende wapentuerres ¹⁾ in als uut waeren een termijn van XLVIII dagen, bynnen welker tijt zij ontfangen ende uutgegeven hebben als hierna van perceel te perceel bescreven staet; te weten XV placken voir 't Lb. gerekent."

Het gerecht van Leiden koos dus vier hoofdlieden, die met de banier en 'hun krijgsknechten naar Utrecht en Deventer zouden optrekken ten dienste van hun heer, Philips van Bourgondië; deze tocht 'duurde 48 dagen en wel van 31 Juli tot 16 September 1456, terwijl tenslotte vermeld wordt, dat in de nu volgende rekening een pond zal gesteld zijn op 15 plakken, dat zijn kleine geldstukken.

Op dit hoofd volgt eerst een opgave van hetgeen de homans ²⁾ ter bekostiging van dezen tocht van de burgemeesters ontvingen, aldus:

„Ontfaen bij den voirs. hoeftmans van den burgermeesteren, alse Heynric Reynersz., Bueckel Heerman, Claes Claesz. ende Symon van den Woude, an gereeden gelde, al tot eenre somme gerekent: XXXc XXXIX lb. X s. II d." (3039 ponden 10 shellingen 2 denarii).

De uitgaven der homans worden verder breedvoerig verantwoord. Een letterlijke copie der rekening lijkt mij hier niet op haar plaats; wel zal ik

¹⁾ Wapenknechten.

²⁾ Hoefdmans.

trachten hieruit een nauwkeurig beeld te geven van de fourageering en van de reis der manschappen, door Leiden aan den Landsheer voor den krijg afgestaan.

De heenreis werd vanuit Leiden in „aelmans” ¹⁾ langs den Ouden Rijn naar Gouda ondernomen door ongeveer 353 personen, waarbij zich bevonden: de banierdrager; burgemeesters; Jan van Zwieten, schout; broeder Jan Dulman, priester; meester Willem Rutgersz., chirurgijn; Zweer, boogmaker; Jacob die Vlieger, trompetter; 3 pijpers en nog een trompetter; vleesohhouwers uit Leiden; 2 koks; een onderkok; een jonge kok en 4 dragers. Te Gouda werd het eerste halt gehouden. Daar deed men uitgaven ter verkrijging „van cost, belensier ²⁾ ende diergelijcke”, en na „een nacht ende een halven dach” trok „die banier mit haer wapentuerres” naar Utrecht.

Vóór het vertrek had men te Leiden brood ingeslagen, maar het spreekt van zelf, dat telkens brood moest worden gekocht, zoo op de verdere reis van Utrecht naar Deventer, zoo tijdens het beleg voor Deventer, te Doesburg en op de terugreis te Delft. Bier werd ingeslagen te Oudewater en te Gouda; in deze laatste plaats 37 vaten. Het vleesch, dat niet alleen te Leiden, maar ook te

¹⁾ Platboomde schuit. Voor het vervoer werden niet alleen Leidsche schippers gehuurd, maar ook werden onderweg schippers aangenomen, o.a. te Gouda en te Rotterdam.

²⁾ Maaltijd.

Oudewater en Zutten werd gekocht, bestond uit: koebuiken ¹⁾, schaapsbuiken, hammen en schouders; voor zieken werd vleesch ingekocht, volgens de rekening bestaande in 2 oude hennen, 19 hoenders, 3 „putoirs” ²⁾, 26 vogels en 3 talingen. De proviandeering bestond ook uit visch. De rekening vermeldt aankooopen „om harinc, ael ende vissch”, waaronder schol, tong, rog, zalm, versche visch, bergharingen, schelvisch, lengen, gedroogde schol en snoek.

Verder worden uitgaven verantwoord voor zout, boter, stoelkaas, Tesselsche kaas en schapenkaas, „speceriecruyt om die spyse mede te koken ende op te maken”, azijn „om die mostaert mede te malen”, mosterdzaad, „Spaansche yung”, noten, appels „om wortelen, vleys mede te coken”, wijn, die „bij den gerechte, bannierdrager ende vroescip ende scut'ten gedroncken is te Jutfaes ende die eerste 4 dagen, dat de bannier binnen Utrecht was”, „item noch an wijn gehat bynnen Utrecht, mids dat die gesellen van aventueren ende andere yeranden ³⁾ van sproken te spreken ende van spelen voor die tafel gegeven”, „item noch van wijn, die de scout voir Deventer dranck.”

Daarna volgen de uitgaven voor hout, turf, kolen, „turcken” ⁴⁾, kaarsen en waslicht.

¹⁾ Buik is de helft van een geslacht dier, eene zijde of ook een vierendeel.

²⁾ Roerdompen.

³⁾ Potsenmakers.

⁴⁾ Toortsen.

Een post van geheel 'anderen aard is de volgende. 317 Kleine en 28 groote heerkaproenen werden gemaakt, waarvoor rood en wit laken — de Leidsche kleuren — was aangekocht; voor de banier werd nieuwe franje aangeschaft en „bokeseyn ¹⁾”, daer die bannier an die trompe of gemaict is.” Jan Allerts. ontving voor het maken van de banier van den trompetter 22 plakken en de sleutels op de banier werden „verlicht”, opdat het stadswapen weer als nieuw zou prijken. De troep werd verrijkt met een nieuwen banierstok, 30 wimpels en 32 schilden; tevens werden 88 pieken geleverd. Aan Aernt Lybert betaalden de homans 50 plakken voor het maken van brieven of biljetten met het wapen der stad, om te Utrecht voor de herberg, waar de manschappen hun intrek hadden genomen, aan te slaan.

Zooals reeds gezegd, voer men langs den Ouden Rijn van Leiden naar Gouda, alwaar het leger zich een nacht en een halven dag ophield; de volgende rustplaats was Achthoven ²⁾ gedurende 1½ dag. Een klein oponthoud had men nog in Gheyn ³⁾ en Jutphaas, waar men huur betaalde voor een huis, waarin voor de manschappen gekookt werd.

Uit de onkosten van „belensier, slaephuur ende licht, daer men mede te bedde gegaen heeft bynnen der stadt van Utrecht” blijkt, dat de Leidsche schutters aldaar 9 dagen waren om Philips van

¹⁾ Een stof van geitenhaar.

²⁾ Bij Montfoort.

³⁾ Bij Jutphaas.

Bourgondië bij zijn onderneming te helpen; 180 bedden, 5 huizen, een huis om te koken en een kamer voor het bewaren van proviand vinden wij onder de uitgaven vermeld.

Vóór de komst der schutters had bode Allertsz. reeds de herbergen besproken en beslagen met het Stadswapen van Leiden.

Op „Onzen Vrouwendag assumcio”, dus op 15 Augustus, brak het leger te Utrecht op en vertrok naar Deventer. De banier en het meerendeel der „wapentuerrers” waren uit de buurt van het „vitalyschip” ¹⁾ geraakt, waardoor zij ‘genoodzaakt werden mondivorraad te Arnhem, Kuilenburg en Wijk (bij Duurstede) in te slaan.

Op de terugreis van Deventer langs den Yssel, den Rijn en de Lek over Rotterdam naar Leiden werd door den schout en zijn gezelschap 4 pond verteerd „in zijn scip int harwaert ²⁾ comen van Devente.; mids dat zijn scip soe verlang ³⁾ voer, dat men hem niet leveren en mocht ende mids dat Jacob Robbrechtsz. doot was ende begraven wort”.

Voor zoover uit de lijst van manschappen, die te Rotterdam overnachtten, is op te maken, zouden ongeveer 286 personen uit het beleg voor Deventer teruggekeerd zijn; een vasten staat kan men echter niet op ‘deze berekening maken, daar uit de rekening niet blijkt of bij een post als: „Jan comen

¹⁾ Proviandschip.

²⁾ Herwaarts.

³⁾ Langzaam.

Jansz. mit XIX mannen verteert XXIII pl. ¹⁾ facit XXX sc. ²⁾ VIII d." ³⁾ of: „Clais Clinckairt mit zijn scipknechten 111 pl. facit 111 lb. ⁴⁾ VIII sc. VIII d.“, Jan comen Jansz., bij de 19 mannen is geteld of met hoeveel schippersknechten Clais Clinckairt te Rotterdam was. Uit de verantwoording der homans van de verteringen, te Utrecht door de soldaten gemaakt, bleek bij de meeste posten, dat de met name genoemde persoon bij het aantal manschappen was gerekend, waarmede hij tegelijk de verteringen had gemaakt. Ik veronderstel naar aanleiding hiervan, dat dit ook de bedoeling te Rotterdam was.

Onder het hoofd: „uutgheven van dienersloon” vindt men de uitgavea aan broeder Jan Dulman gedaan „van dat hij onder dese bannier int heer ⁵⁾ gedient heeft, als mit missen te doen, mit colacien ⁶⁾ te seggen ende anders, gelijcken 1 priester sculdich is te dienen”; aan den chirurgijn, den boogmaker, den trompetter, de pijpers en aan de vleeschhouwers van Leiden voor het slachten en zouten van 19 runderen te Zutphen.

De twee laatste posten behandelen de „alrehande uitgeven” en de „uutgeven van bodelonon ende diergelycke”.

¹⁾ Plakken.

²⁾ Schellingen.

³⁾ Denarii.

⁴⁾ Libra is pond.

⁵⁾ Leger.

⁶⁾ Preeken.

Onder de eerstgenoemde vindt men o.a. vermeld:
 „Item II boec papiers voir den homans om hoir
 blaffert ¹⁾ van haer rekeninge ende sendebrieue
 in te scriven II pl. van dboec, ende van int ende
 zegelwas II gulden facit VI sc. VIII d.”

Verder volgen uitgaven voor stoelen en matten;
 voor het repareeren van ketels, het slijpen der
 bijlen en messen van den kok en het wasschen van
 zijn handdoeken; „item Louwe die scipper gegeven
 van een scip broots te scepen ²⁾, dat men int heer
 sende ende wantet bloot gesceept ³⁾ was, soe
 verdichten ⁴⁾ die burgemeesters, dattet die
 Pickaerts hem ontnomen soudén hebben, daer-
 omme dattet weder uten scepe gedaen wort ende
 in tonnen geslagen, zoe dat Lou voir sijn moynisse
 hadde IIII pl.”

„Item Reyntgen die bode'1 ende roydrager van
 den capittel opt Hogelant gegeven van dat hij
 mitten broode voirs. tot Utrecht toech, om dat te
 bescermen, also hij Walsch ⁵⁾ conde”.

Het schijnt, dat de Hollanders en de Pikarden
 niet op den besten voet met elkaar waren; dit
 blijkt niet alleen uit den reeds boven aangehaalden
 post, maar ook uit het volgende. Te Utrecht ont-
 stond een twist tusschen Hollanders en Pikarden.
 Marck Symonsz., poorter van Leiden, werd be-

¹⁾ Register.

²⁾ Laden.

³⁾ Ontscheept.

⁴⁾ Beducht zijn.

⁵⁾ Waalsch, Fransch.

schuldigd dezen twist veroorzaakt te hebben en gevangen genomen, waardoor schout en burgemeesters van Leiden zich verplicht zagen, Marck uit zijn gevangenschap te Utrecht terug te laten brengen naar Leiden.

Uit de „uutgeven van bodelonon ende dierge-lijcke” zien wij, dat de homans „elcx een knecht hadden, die hem ‘dienden ende tot allen tijden tot huerre onderdanicheit stonden, om al te doen, des zij behoefden”.

Ook werden belooningen uigtereykt na den tocht, zooals blijkt uit het volgende:

„Item gegeven tot presencie den gerecht, bannierdrager, vroescip ende scutten, die uut deser eerster bannier ende cavel uut waeren, LXXV paer hantscoen”.

„Item, doe die bannier weder thuis quam, te presencie gegeven an wijn, als gewoonlijc is, den selven van den gerecht, bannierdrager, vroescip ende scutten”.

Toen de krijgstoct volbracht was en de manschappen naar Leiden teruggekeerd waren, werden „alrehande saecken ende perceelen, dat uten heere bij den voirs. homans weder gebrocht” waren, verkocht. De rekening noemt „dugen, vleeschtonnen, manden, een stuk „harnix” ¹⁾ welke 8 ponden 6 schellingen opbrachten.

De geheele uitgaaf van deze rekening, welke den 10den Juni 1457 is opgemaakt, bedroeg 3047 ponden

¹⁾ Wapenrusting.

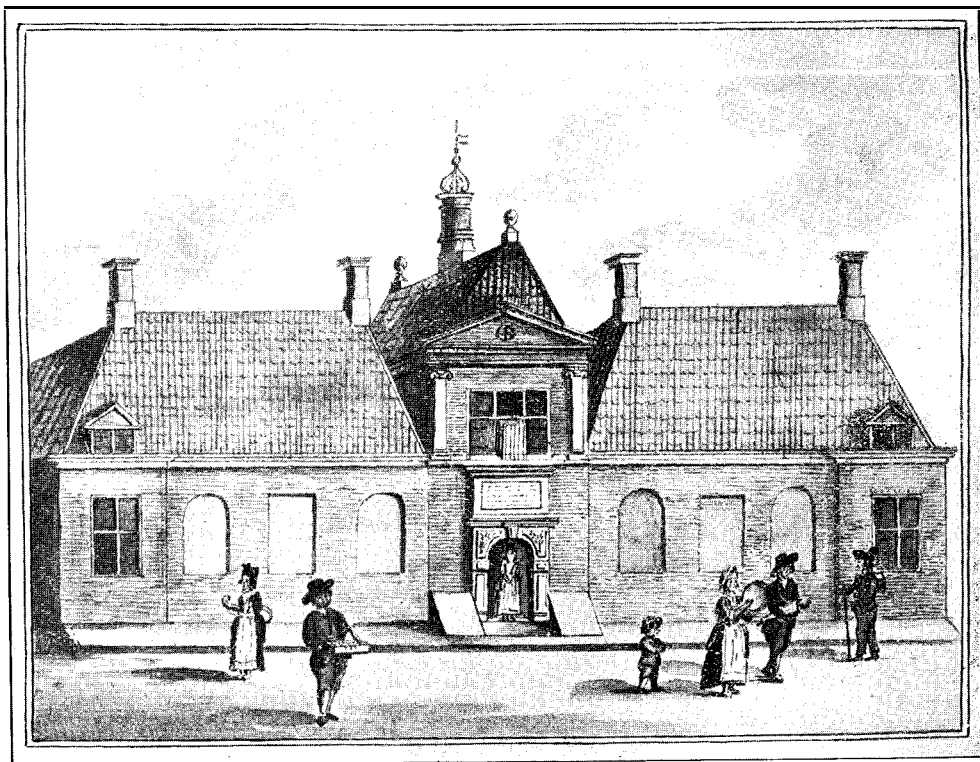
16 schellingen en 2 denarii, 'evenveel als de ontvangst; en zij werd goedgekeurd „bij den gerechte, rogières ¹⁾ ende vroescip op sinte Martinus avont in den winter — dat is 10 November — int selve jair van zeven ende vijftich”.

Deze krijgstoct heeft medegewerkt om Philips van Bourgondië zijn doel te helpen bereiken. De steden Deventer, Kampen, Zwolle en Groningen beloofden den 18en September 1456, volgens overeenkomst met bisschop David van Bourgondië, dezen binnen 3 weken als haren heer te erkennen en 20 September 1456 „op sinte Matheus avont”, verzoenden zij zich met den hertog van Bourgondië. ²⁾.

A. J. VERSPRILLE.

¹⁾ Royeermeeesters.

²⁾ Zie: Mr. S. Muller Fz.; Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722—1528), nrs. 3690 en 3691.

LORIDANS HOFJE IN DEN JARE 1787.

Loridans Hofje.

De Stichter en de Stichting van het Hofje.

Den vierden Augustus van den jare 1655 verscheen „des namiddags, de klokke omtrent twee uyren” voor „Caerl Outerman”, notaris te Leiden, Pieter Loridan, verver van lakens en andere stoffen, om over zijne tijdelijke goederen te beschikken.

Behalve dat hij eenige legaten besprak aan familieleden en aan zijne dienstmaagd Anna Wijbaeu, ordonneerde hij, dat „met de eerste ende bequaemste gelegenheid na sijn overlijden” uit zijne nagelaten goederen een hofje van twaalf huisjes gesticht zou worden met den naam van „Loridans Hofgen”. Dit zou geschieden door de regenten Toussaint Muysart, Pieter de la Court, Jean de Bucquoy en Cors Janss. van Rheenens, die bij dit testament tevens tot executeurs werden benoemd van Loridan's uitersten wil en de plaats zouden kiezen voor het Hofje. De twaalf huisjes moesten „omme aelmoessen” bewoond worden door twaalf paar menschen, gehuwde mannen en vrouwen, elk echtpaar in een bijzonder huisje, zijnde

meer dan veertig jaren oud en lidmaten der Waalsche kerk te Leiden. Bij het overlijden van een man of vrouw zal de langstlevende van beiden in hetzelfde huisje blijven en gedurende dezen tijd halve preuen genieten, totdat weder een man of vrouw in een ander huisje zal komen te sterven, als wanneer twee weduwnaars of twee weduwen bij elkander in een huisje zullen wonen en dan weder geheele preuen zullen genieten.

Verder liet de erflater in zijn testament beschrijven, dat de vruchten of interesten van al zijn andere nagelaten goederen, zoowel roerende als onroerende, ten behoeve van de personen, die in het hofje woonachtig zullen zijn, zouden dienen tot het koopen van mondkosten en andere noodzake-lijkheden, voor zoover zij daartoe zullen kunnen strekken, terwijl het kapitaal geenszins verminderd zal mogen worden. Alles, wat voor deze interesten zal worden gekocht, zal bij gelijke porties moeten worden verdeeld en wel op zoodanige tijden, als de Regenten zullen goedvinden.

Het zal den regenten vrijstaan ten laste van het hofje een rentmeester te benoemen, gelijk zij dan ook later notaris Carel Outerman als zoodanig verkozen hebben. De benoeming echter van een regent zal anders plaats hebben en wel door den Kerkeraad der Waalsche Gemeente van Leiden.

Toen Pieter Loridan zulks den 4den Augustus 1655 bij testament bepaalde, was hij nog „clouc ende gesont van lichame, gaende ende staende, sijn verstant, redenen ende memorie wel machtich ende

ten vollen gebruyckende naer allen uytwendigen schijn". Maar hij ondervond, dat er — om met de woorden van zijn testament te spreken — niets onzekerder is dan de tijd en ure van den dood. Reeds den 18den Augustus, alzoo veertien dagen later, 'overleed hij in zijn woonhuis „aan de zuidzijde van Marendorp" (Haarlemmerstraat) bij de „Backerstege"; den 23sten Augustus werd hij begraven in de Sint Pancras of „Hogelandsche" kerk in het zuid-pand, in het graf geteekend no. 121.

De rekening van „Caerl Outerman, notaris bin-aen Leiden, van den ontvangst en uitgift vanwege den boedel en goederen van Pieter Loridan", doet ons eenige omstandigheden kennen van het sterfhuis en de begrafenis. Zoo is er 12 gulden en 5 stuivers betaald aan Jan Lourenss. voor „waecloon in het sterffhuys"; aan Rachel Jans, huisvrouw van Jan Janss. Swart 19 gulden „voor de dootkist", 19 gulden „voort gebruik van het dootcleet" en 1 gulden 10 stuiver „voor 't pleyen van tselve kleet"; aan Pieter Geuwels, wijnkooper, 38 gulden 5 stuiver voor wijn in het sterfhuis geleverd; aan Dirc van der Linde „noder ter begrafenis" 31 gulden 11 stuiver voor „bidden, schencken, huyl van glasen, vershot voor de wijn in te brengen; aen den Schout sijn dienaers voor witte broot, mitsgaders voor druoken van de begraefenis-briefkens ende ten laetsten voor dat hij met noch een persoon over de besegeling ten sterffhuysse gestaan heeft"; aan Hendrik Plumioen, hoedstoffeerder, 15 gulden 9 stuiver voor geleverd lint en hand-

schoenen voor de bidders, alsook voor de handschoenen van de „vrijers, die den overledene ter aarde hebben gedragen”; aan Abraham van der Linde „graafmaker van de Hooglandsche kerk” 6 gulden „voor het kerkerecht of het openen van het graf, waarin Pieter Lorida**n** begraven is” en 12 gulden „voor de boete van te laat komen”; aan Dirc Harmanss, zilversmid, 75 gulden voor vijftien zilveren lepels om „de vrijers te vereren, dewelcke het doode lichaem van den overleeden ter aerde hebben gebracht”.

Den 17den November 1655 hielden Heeren Regenten hun eerste vergadering en al spoedig vonden zij een bekwame gelegenheid, welke dienstig zou zijn tot de oprichting van het Hofje. Zij kochten van Maritgen Claesdochter, weduwe van Leendert Crijnen een huis en erf, genaamd den Gouden Wagen, gelegen in het Noordeinde, op den hoek van het „Sant” (Varkenmarkt) en nog een huis en erf daarachter, op het „Sant” van Jan Jacobsz. Doese, welk laatstgenoemd huis met het achterste gedeelte van „den Gouden Wagen” gebruikt is voor het oprichten van het Hofje. Het voorste gedeelte van den Gouden Wagen bleef verhuurd. Ook lieten de Regenten drie hun toekomende woonhuizen, paarden-, koestallen en twee hooibergen, gelegen aan het „Sant” achter de berberg den Vergulden Wagen, afbreken, den opstal hiervan verkocht hebbende met de voorwaarde, dat het terrein hun vóór den 17den Mei 1656 zou moeten (opgeleverd zijn).

Aanstands met dezen datum kon de bouw van het Hofje beginnen. Tijdens het bouwen vergaderden de Regenten in den „Gouden Wagen” elken Zaterdagmiddag, omdat toen voortdurend vele zaken te behandelen waren. De Regent, die te laat of in het geheel niet ter vergadering kwam, verbeurde zes stuivers, maar uitstедigheid of ziekte waren geldige redenen tot verzuim; de boeten werden gebruikt „tot een vrolijcken dach”. Langen tijd zijn deze bepalingen van kracht gebleven.

Nadat de Regenten overeenkomsten hadden getroffen met den metselaar, loodgieter en steenhouwer zag men allengs het gebouw In baksteen verrijzen, de grondverdieping, vanaf de straat gezien, vlak gehouden met één raam ter weerszijden aan het einde, elk raam behoorend tot één van de twaalf huisjes, welke overigens slechts op het binnenplein uitzicht hadden. Een zandsteen poortje met rondboog geeft toegang tot het poortgebouw. De eerste verdieping is teruggemetseld met uitspringende, vlakke pilasters, versierd met Jonische kapiteelen en heeft in het midden een raam, uitzicht biedend aan de regentenkamer; zij wordt afgesloten met een geprofileerde kroonlijst en driehoekig fronton. Het spitse dak, gedekt met verglaasde pannen, heeft een monumentalen schoorsteen, gekroond door „een ysere peer mit een vaentgen”.

Boven het poortje leest men, in steen gehouwen,

A° Laridans Hofjen 1656.

Die rijk is van Geloof en eerlik van Gemoed
 En in zijn ouderdom schroomt voor de Arremoet,
 Werde hier al waer hy vreemd, van
 dese soroh verlicht,
 Nu Pieter Loridan voor Hem dit Hofjen sticht.

Het ijzerwerk, namelijk „anckers, ‘grendels, hangelissen, panduymen met cnoopen, pompwerc, putwerc en wyders, datter tot het maken vant hofjen dienstich wesen ende gebruyct werden sal, al te maken van goet Sweets ijser, in de Waech te leeveren, op Amsterdams gewicht, gebruyneert ende gepict naer den eys vant werc ende ten contentemente van de besteeders”, was den 25sten Juni 1656 aangenomen door „Jan Evertss. van Sonnenburch, slootmaker” voor drie stuivers zes penningen het pond. Bovendien nam dezelfde Jan Evertss. den 28sten October van dat jaar aan, elf sloten te maken aan de deuren, „boven het een bij hem gemaakt en niet erger, maar immers zoo goed”, ieder slot voor drie gulden vijf stuivers. De glazen zouden geleverd moeten worden „curieus ende sterc gewrocht, als de glasen int hofjen van Hogeveen”. Zij waren in lood gevat en zijn langen tijd zoo aantrekkelijk gebleven. Nog den 12den November 1806 werd „aan den verver P. J. Magnez gelast om de raamen van verscheide huisjes, waarvan het lood vrij slegt was, met nieuw lood te bekleeden en behoorlijk digt te maaken”, maar den 24sten Juni 1807 is „geresolveerd om aan vier

der twaalf huisjes, welkers raamen de meeste reparatie nodig hadden, de raamen in 't hout te doen stellen, terwijl de andere raamen met de minste kosten zouden worden gerepareerd, reserveerende de Regenten aan zich, om in een volgend jaar de huisjes met raamen in 't hout te voorzien".

Om zich een juiste voorstelling te kunnen vormen van den aanblik van het Hofje in de eerste jaren, dient ook vermeld te worden, dat deuren en vensters geheel „bruin taneijt" (bruin-geel) geschilderd werden en de „casijnen gebroocken wit". Het binnenpleintje werd bijna geheel in beslag genomen door het bleekveld, beheerscht door de karakteristieke pomp; den 24sten Februari 1657 hadden de Regenten besloten deze pomp te laten maken, „conform de stadtpomp, staende in de Verwerfstrate, 'doch naer den eijs vant werc". Deze pomp heeft stand gehouden tot 1888, in welk jaar zij door een kleinere werd vervangen; tevens werd in 1922 de waterleiding in de huisjes aangebracht, hetgeen mogelijk was door den geldelijken steun van den Voorzitter-Regent W. F. Verhey van Wijk.

Ook het bleekveld is niet ongerept gebleven; het werd in 1886 verkleind door den aanleg van eenige bloembedden, wier aantal in 1888 nog met één vermeerderd werd. De galerij, welke zich tegenover den ingang, op den achtergrond verheft, steunt tegen een hoogen muur, die wegens bouwvalligheid in 1931 aanmerkelijk verlaagd moest worden; deze galerij was in 1657 opgericht, het jaar, waarin het Hofje werd voltooid.

De Bewoners.

Den 26sten Januari 1657 werden Jean de Bucquoy en Balthasar de Bane vanwege de andere Regenten verzocht den volgenden dag in den Gouden Wagen te compareeren om een reglement van het Hofje te maken en „eenige andre nootsaeckelijkcke besongens by de hant te neemen”, maar zij wenschten niet te verschijnen, omdat zij den vorigen keer vergaderd hadden zonder eenig besluit te kunnen nemen wegens staking der stemmen. Daarom achtten zij het noodig, „datter een neutrael persoon de Regenten sou werden bijgevoucht”, zoodat er vijf stemmen moesten uitgebracht worden, „waardoor alle de voorseyde mseyelijcheden souden cunnen werden voorgecomen.” Dit voorstel, om het aantal Regenten met één uit te breiden, heeft geen verderen bijval gevonden, als zijnde tegen de bepalingen van het testament van den stichter.

Desalniettemin is een reglement ontworpen en goedgekeurd, waarnaar zij „die de huyskens in Lorigens Hofgen sullen comen te bewoonen” zich zouden hebben te voegen. Bestaande in 22 artikelen, werd het den 28sten April 1657 aan degenen, die de eerste bewoners van het Hofje zouden zijn, voorgelezen en „die alle op de conditiën, daerinne begreepen, het benefitie geaccepteert hebben”. Zij waren den 7den April van genoemd jaar op de volgende wijze gekozen. Elk der vier Regenten stelde ‘drie echtparen voor, die in hunne vergadering werden aangenomen. De huisjes werden ge-

nummerd van 1 tot 12 en bij loting werden aan elk der Regenten drie nummers toegewezen: 200 waren voor elken Regent 'drie bepaalde huisjes ter begeving gesteld, welker toekomstige bewoners hij mocht aanwijzen, als er een zijner drie nummers vacant was. Enkele keeren is we3 bij het vrijkomen van een huisje van deze manier van toewijzing afgeweken en geschiedde dit bij loting of stemming, maar een blijvende wijziging werd hierin gebracht den 7den October 1698, toen besloten werd, dat de vacante plaatsen in het Hofje bij overlijden voortaan vergeven zouden worden bij beurten van de Regenten. In 1809 blijkt de oude manier van toewijzing der woningen weer hersteld te zijn. Een buitengewoon doelmatig gebruik werd van dit recht gemaakt door den Regent F. A. van Oyen, die het huisje no. 2 I had te vergeven, dat den 24sten Februari 1820 vrijkwam wegens het overlijden van Arendina Vis, weduwe van Pierre Philippe des Tombe. Hij nu wees dit vacante huisje ter bewoning toe ten behoeve van zich zelven en van zijne 'huisvrouw en werd bij gevolg den 15den April van dat jaar van zijne betrekking als Regent onder dankbetuiging ontslagen. De toerbeurt werd den 10den October 1828 weer voor het vervolg ingesteld, zoodat elk der Regenten achtereenvolgens een nieuwen bewoner had aan te wijzen. Den 23sten December 1861 werd echter uitdrukkelijk besloten, dat in het vervolg wel een der Regenten bij toerbeurt de voordracht had, wanneer de bewoning van een huisje te begeven was,

doch dat de benoeming door de Regenten zou geschieden.

Het tegenwoordige reglement is reeds van kracht sedert het jaar 1791 en volgt hier in zijn geheel.

Ordonnantie of Reglement,

hetwelk aan de gezamenlijke Bewoonders van het Hofje van P. Loridan zal voorgehouden worden en waarna zij zich stiptelijk zullen hebben te gedragen, vernieuwd in het Jaar 1791.

1.

Alle die om een Plaats in dit Hofje solliciteeren, zullen ten genoegen van de gezamenlijke Regenten, van de Gebuuren daar zij gewoond hebben of van andere braave Lieden getuigenis moeten brengen, dat zij zich eerlijk in handel en wandel gedraagen hebben; „blijvende dit ter verantwoording van de Beneficeerende Regent.”

II.

Een Huisje uitstervende, blijft het nagelaaten Goed aan het Hofje, tenzij 'er bij wijze van uitkoop, na de vermogens van de Bewoonders en na discretie van Regenten te reguleeren, anders geconvenieerd was.

III.

Diegeene, die in 't Hofje zullen komen, mogen daar niet weder uit vertrekken, hetzij uit weelde of

uit armoede of om eenige andere oorzaak, als met speciale bewilliging van Regenten in der tijd, aan wier discretie overgelaten word, om met die lieden te convenieeren omtrent hetgeen voor het genotene zoude kunnen teruggeeven worden.

IV.

Dat niemand van diegeenen, die in 't Hofje woonen, eenige eetbaare waaren of andere preuven jegens andere lieden, die buiten het Hofje woonen, zal vermoogen te verruilen, vermangelen, verkopen of weggeeven, nogte ook van wooning in het Hofje veranderen, tenware zulks Regenten goedvinden, op poene dat in kas van verruiling, vermangeling, verkooping of weggeving van de preuven buiten het Hofje, voor de eerste keer de Preuven voor 3 Maanden en voor de tweede keer dezelve Preuven voor de tijd van een Jaar zullen ingehouden worden en zal, zulks voor de derde maal voorvallende, de overtreder geheel en al buiten het Hofje gezet worden.

V.

Alzo de Overleedene P. Loridan bij zijne uiterste wille geordonneerd heeft, dat bij sterven van Man of Vrouw, de langstleevende van hun in 't Hofje blijven zal, mits dat twee Weduwnaars ofte Weduwen bij den anderen in een Huisje zullen woonen, hebben Regenten tot voorkoming van verwarring geordonneerd, dat de eerste te wordene Weduwe-

naar of Weduwe in 't Huisje zullen blijven, 't welk zij bewonen en dat dienvolgens de tweede en verdere te worden Weduwenaars of Weduwen bij de eerste zullen (moeten inwoonen; zo nochtans, dat ieder zijn bedde met zijn toebehoren en verdere meubilen, hierna te noemen, zal moeten behouden en ieder apart slapen, behoudende altijd de eerste Bewooaer of Bewoonster van het Huisje de voorkeur om beneden te mogen slapen en voorts dat het gebruik van het Huisje verder gemeen zal zijn.

VI.

Dat niemand zal vermogen eenige kinderen of andere menschen, hetzij jong of oud, bij zich te laten wonen of te laten slaapen, tenzij met goedvinden van Regenten.

VII.

Dat ieder Bewaoner van het Hofje, het zij Man of Vrouw zich zullen wagten voor kijven, vloeken, zweeren, schelden, spotten, vegten of smijten, schempen of andere verongelijkingen zijn evenmensch aan te doen, maar dat diegeene, die vermeend eenigsints beleedigt te zijn, zal gehouden zijn, zig aan Regenten te adresseeren, welke partijen zullen hooren en uitspraake doen, waarmede zig partijen zullen moeten vergenoegen. Ook zullen diegeenen, die de verongelijkingen hooren of bijwoonen, daarvan aan Regenten kennis moeten geeven op gelijke straffe, als de verongelijker zal ondergaan.

VIII.

Bij ziekte zullen de Inwoonders van 't Hofje malkander bijstand en handreiking moeten doen, hetzij de eersten de twee naaste huisjes of bij in- 'dispositie van de naastgehuisden, de volgende en dit alles uit liefde, zonder daar iets voor te genieten.

IX.

Raakende het sluiten van het Hofje is bij Regenten goedgevonden, dat de Poort met het ophouden van de Poortklok op de grendel zal gesloten worden; voort dat er 's avonds in de zomer tot half-tien en in de winter tot neegen uren zal kunnen ingekomen worden en later niet, tenzij bij extra-ordinaire gevallen, die ter kermis van Regenten moeten gebragt worden; voorts zullen zich de Inwooners wagten van excessen van drinken of beschonken t'huis te komen, waarin alsdan door Regenten zal worden voorzien door behoorlijke correctie.

Het openen van het Hofje zal des zomers ten 6 en des winters ten 7 uren <geschieden, beginnende de zomermaanden met 1 April en de wintermaanden met 1 October.

Doch indien iemand vroeger als de gestelde tijd uit het Hofje, om zijn handwerk waar te neemen, moest zijn, zal hij zulks den Poortier bekend maken, die hem dan zal uitlaten en de Poort tot de gestelde tijd wederom sluiten.

X.

Dat niemand anders in 't Hofje zal mogen bleeken of te drogen hangen, noch eenig water halen, dan diegenen, die in 't Hofje woonagtig 'zijn; wordende hierbij speciaal geordonneerd, dat alle gewasse of gebleekt goed des Zondags in de zomer voor halfnegen en in de winter voor negen uren binnenshuis moet gehaald zijn.

x1.

Voorts zal ieder zich wachten van vuil water, waswater, vischwater of eenig ander vuil te gieten, veegen of werpen in de gooten of over de plaats, maar al het voornoemde brengen, uitgieten of veegen moeten in de kolk, die in het secreet loopt.

x11.

Niemand zal vermogen eenige Visch te wassen bij of omtrent de Put of Pomp, maar zulks doen moeten voor of in zijn woonplaats.

XIII.

Elke Bewooner zal verplicht zijn, (beginnende van de Bewooner van No. 1 en zo vervolgens) ten minsten eens ter week, elk op zijn beurt, de voorn. Kolk schoon te maken en verder zorg te dragen, dat het vuil aan de Vuilnishaalder wordt afgegeven; ook zal ieder de plaats voor zijne huizinge ten minsten eens s'weeks moeten veegen, uitwieden en schoon houden, dat er geen gras groeije.

XIV.

Ieder zal mede op zijn beurt van week tot week, te beginnen met No. 1, het Secreet moeten rein houden en uitschrobben.

XV.

De Straat van 't Zand ter halver breedte, zo verre het Hofje gaat, alsmede de Goot, die daarnevens heen loopt, zal mede bij de gezamenlijke Inwoaners van het Hofje moeten geveegd, gewied en schoon gehouden worden.

XVI.

Een ieder zal zich zo dikwijls mogelijk van zijn Asse aan den Asman ontdoen en daarvan niets in 't Hofje strooijen. Ook zal hij moeten voorzien zijn van een kopere of aarde Doofpot, die wel sluit; item van een ijzere of steene Aspot, opdat de Asche niet in een houte bak of emmer overgebracht werde.

XVII.

Een ieder zal zijn Huis zo zindelijk houden, als doenlijk is en ten minsten eens in de week zijn vloer veegen of dwijlen laten; voorts, zooveel als het zijne omstandigheden toelaten, op zijn lighaam zindelijk zijn.

XVIII.

Allen, die met de bewoning van zo een Huisje zullen worden gebeneficeerd, zullen voorzien moeten zijn van behoorlijke legging, huisraad en klederen, zoveel zij in redelijkheid van noden hebben.

XIX.

Allen, die in 't Hofje komen, zullen van hunzelven zoveel moeten hebben of met hunner handenarbeid kunnen verdienen, dat zij daarvan met de Preuven, die zij genieten, in gezondheid en ziekte bekwaame-lijk zullen kunnen bestaan, zonder dat zij van noden hebben ook van iemand iets bij wijze van aalmoes te genieten, op poene, dat zij, zulks doende, van hunne beneficiën zullen gepriveerd worden; alles echter ongeprejudicieert, nadere schikkingen, welken in cas van nood aan de Regenten indertijd worden overgelaten.

XX.

De Bewoonders der Huisjens van 't Hofje zullen zich stiptelijk houden aan de bovengemelde Artikelen, voornamenlijk met betrekking tot de nodige beveelen, die door Regenten aan den Poortier ge-geeven worden, zonder zich daartegen te mogen verzetten, op wat wijze het zij, blijvende het hun echter vrij, om, wanneer zij zich met het een of ander bevel bezwaard vinden, zich bij Regenten als hunne Verzorgers te adresseeren. En wordt

allen Inwoonderen speciaal verboden den Poortier in zijnen dienst in eeniger maniere kwalijk te bejeegenen, hetzij met woorden of daden, op poene van van hunne Preuven vervallen te zijn, ter discretie van Regenten.

Van den uitkoop, waarover artikel 2 handelt, is dikwijls gebruik gemaakt, gehecht als men was aan zijn huisraad, waarover men de vrije beschikking wenschte te houden. Het bedrag, voor den uitkoop te betalen, werd voor iederen boedel naar gelang van zijn waarde 'door de Regenten vastgesteld, terwijl den 19den Maart 1825 werd bepaald, dat wanneer nieuwe bewoners met een plaats in het Hofje zouden worden begunstigd, zij een vast bedrag van 25 gulden voor dezen uitkoop zullen 'hebben te voldoen.

Het negende artikel is den 7den Mei 1868 gewijzigd. Toen werd door de Regenten besloten om, evenals zulks vroeger had plaats gehad, aan de bewoners van leder huisje een sleutel te geven van de voordeur aan de Varkenmarkt, evenwel onder voorwaarde, dat, wanneer daarvan misbruik zou worden gemaakt, de sleutels teruggevorderd zouden worden. Reeds korten tijd na de stichting van het Hofje 'ontvingen de „ingelanden” een sleutel, om het dagslot te kunnen openen.

Wat het onderwerp betreft, behandeld in artikel XIV, werd bij den bouw besloten om het te maken met twee brillen. Het werd in twee appartementen gevestigd onder één dak, in een afzonderlijk

gebouwtje, staande naast de galerij. Het groote ongerief van zulk een „buiten-gelegenheid” is in 1931 verholpen door het plaatsen van een water-closet in elk huisje, hetwelk onze Voorzitter-Regent mogelijk maakte door een gift van duizend gulden. De bewoners van de huisjes no. 2, 4, 5 en 8 hebben elk honderd gulden van de kosten bijgedragen.

Na deze mededeelingen betreffende het reglement verdient vermelding het verdwijnen van een oud gebruik, waarbij de komst van een nieuwen bewoner of het overlijden van een „ingeland” een geldelijk voordeeltje aanbracht. Den 12den Mei 1848 werd op voorstel van den rentmeester, notaris Anthony Bernardus Barkey, besloten tot de afschaffing van het aloude gebruik, om door een nieuwen inwoner van het Hofje aan de andere conventualen als entreegeld te doen betalen aan ieder huisje, bewoond door man en vrouw, drie gulden en slechts door één persoon bewoond, een gulden vijftig cent, alsmede bij overlijden van een inwoner aan ieder huisje te voldoen dertig cent. Ter vergoeding van de schade, welke de toenmalige bewoners hierdoor leden, werden de door hen gedane uitkeeringen met hun ontvangsten vergeleken en het nadeelig saldo aan hen uit de kas van het Hofje betaald.

De entreegelden, welke door nieuwe bewoners gestort moeten worden in de kas van het Hofje, zijn een wrange vrucht van de tijdsomstandigheden. In 1909 werden deze verhoogd van 25 op 100 gulden, in 1918 was door de duurte, veroorzaakt

door den wereldoorlog, een entreegeld van 200 gulden noodzakelijk geworden, terwijl onze tijd van „malaise” een bedrag van 300 gulden vordert. Maar ook deze som wordt met gelatenheid voldaan, want men koopt zich een rustig plekje, waar men in zijn ‘ouderdom niet „schroomt voor de armoet”.

Het blijkt wel. dat het hier goed is te zijn, wat door voorbeelden is aan te wijzen. Zoo woonden Keetje en Saartje de Tombe met hun vader J. A. de Tombe in 1856 reeds ongeveer vijftig jaren in het huisje no. 8, hetwelk zij ook mochten blijven bewonen na zijn dood in November 1856. Zoo vierde de oudste bewoonster van het Hofje, Me-juffrouw Henriette S. Marijt den 24^{en} Mei 1923 haar vijftigjarige inwoning in het Hofje. De Regenten hadden zorg gedragen, dat deze gouden gedenkday niet onopgemerkt voor haar zou voorbijgaan en de vlag doen uitsteken, terwijl zij haar een bloemstuk en een taart vereerden. De jubilarisse gaf uiting aan haar waardeerende gevoelens door den volgenden day schriftelijk haar dank aan Regenten te betuigen en aan den Rentmeester een bankbiljet van honderd gulden te zenden „tot een kleine tegemoetkoming” voor het onderhoud van het Hofje. De Regenten gevoelden zich daarna gedrongen Mejuffrouw H. S. Marijt te melden, dat zij hare erkentelijkheid en haar zichtbaar blijk van belangstelling op zeer hoogen prijs stelden.

Ook bruiloftsfeesten zijn op dit poëtisch plekje gevierd. In 1855 hadden Cornelis Dee en Cornelia

Meeler hun gouden huwelijksfeest en ontvingen vanwege de Regenten een geschenk van vijf gulden, terwijl in 1911 het echtpaar Verbrugge zijn veertigjarig huwelijk herdacht en met 25 gulden vereerd werd.

Ja zelfs schoot Amor wel hier zijne pijlen. De annalen vertellen het eerst hiervan in den jare 1800. Het gold den portier Daniel Pierre Hanno, weduwnaar van Catherine des Quiens, die den 8sten April 1799 was overleden. Hij gaf den 19den Maart 1800 aan de Regenten te kennen, dat hij voornemens was zich wederom in den echtelijken staat te begeben met Marie des Tombe en verzocht permissie om dit huwelijk te mogen voltrekken en tevens vergunning om dan dubbele preuven te mogen genieten. „Waaromtrent rijpelijk gedelibereerd zijnde, is dat verzoek, aangesien zijn aanstaande vrouw mede lsdemate van de Waalsche gemeente was en bereikt had den ouderdom van 62 jaaren, aan hem geaccordeert”. Het huwelijk was echter niet van langen duur. Hanno overleed in December van datzelfde jaar 1800.

Ook was de weduwnaar Jan van den Bree niet fortuinlijk. Deze hertrouwde in 1815 „met een vrouw beneden de 40 jaaren” en lidmaat van de Hollandsche Gereformeerde Kerk. Hem werd vanwege de Regenten aangezegd, dat hij tot den eersten Mei 1816 zijn huisje met zijne tegenwoordige huisvrouw zou kunnen blijven bewonen, zonder eenige preuven te genieten, doch dat zij beiden op

den genoemden datum het huisje metterwoon verlaten zouden moeten hebben.

In een omgeving van meest ouden van dagen spreekt het vanzelf, dat de tegenheden des levens zich ook danig laten gevoelen. Het gebeurde wel, dat een bewoner „wegens zijn hooge jaren en ongemakken” zichzelven niet meer kon verzorgen en een plaats voor hem besproken werd in de „Oudemans-zaal” van het Waalsche weeshuis, met behoud van de preuven. Ook waren bepalingen gemaakt betreffende het gebruik van de diensten van een geneesheer. Zoo werd den 3den Jaauari 1663 voor één jaar „Dr. Beaufort” aangenomen „omme soo yemant van de conventualen mochte comen siec te werden, hem te mogen gebruycken”. Omstreeks het jaar 1800 komt als zoodanig Paulus la Lau als „Medicina Doctor” voor; na diens overlijden wordt dokter Marinus Zeewoldt aangesteld, die opgevolgd werd door dokter Jacob Baert. In zijn plaats werd geen nieuwe geneesheer in 1887 benoemd, „omdat bij onderzoek gebleken was, dat door geen der inwoners daarvan gebruik werd gemaakt.” Kwam een der conventualen te overlijden, dan moest — zoo bepaalden de Regenten den 4den Januari 1659 — Laurens Outerman als „nooder ter begrafenis” gebruikt worden, „doch de conventualen meer als één willende gebruiken, zullen vermogen een tweede te stellen, die ‘t hun belieft.” Bepalingen van lateren datum over dit onderwerp zijn niet geboekt. Slechts dient hier vermeld te worden, dat den 27sten Mei 1910 door de Regenten

besloten werd in het portaal bij de poort een kleine rouwkamer te doen maken, opdat het niet langer noodzakelijk zou zijn, het stoffelijk overschot van een overleden bewoner gedurende eenige dagen in hetzelfde vertrek te bewaren, waarin de nabestaanden verblijf moeten houden.

Doch niet alleen de lichamelijke, maar ook de geestelijke verzorging der bewoners ging den Regenten ter harte. Zoo keurden zij den 16den Augustus 1852 goed, te voorzien in de kosten van verlichting en verwarming der Regenten-kamer voor het houden van bijbellezingen om de veertien dagen door den Proponent der Waalsche kerk, welke door het Consistorie van predikanten en ouderlingen der Waalsche gemeente te Leiden voor het Hofje waren ingesteld. En met algemeene stemmen besloten zij den 11den April 1855 aan de inwoners van het Hofje exemplaren der nieuwe gezangen uit te reiken.

Bevat het Reglement van 1791 de regels, waaraan de „ingelanden” zich hebben te houden, het testament van Pieter Lorida van 1655 of liever de stichtingsbrief bevat de Grondwet van het Hofje. Uitdrukkelijk is hierin te lezen, dat de conventualen lidmaten moeten zijn der Waalsche kerk te Leiden.

Overtreding van deze testamentaire bepaling van den stichtingsbrief had in het jaar 1774 verre gevolgen. Regent Isaac Willer was aan de beurt om zelfstandig een huisje te vergeven en wees dit toe aan het echtpaar Philippe Collas en Sara Broccaar, maar de vrouw was geen lidmaat der Waal-

sche kerk. De Kerkeraad der Waalsche gemeente trad tegen deze overtreding op en de zaak werd door Schepenen der stad Leiden behandeld. Den 15den October 1774 kwam het tot een acte van verdrag tusschen den genoemden Kerkeraad en de Regenten. Philippe Collas en Sara Broccaar zouden in het Hofje blijven wonen, met behoud van de preuven, maar Regent Willer, aan wien de begeving van het huisje had gestaan, had zich in privé te verbinden, om aan een echtpaar, te benoemen door de Regenten, boven de veertig jaren en leden der Waalsche gemeente, drie gulden per week uit te keeren, te rekenen vanaf den dag, dat het echtpaar Collas in het Hofje was geplaatst. Deze uitkeering moest 'duren, zoolang Philippe Collas en Sara Broccaar beiden of een van beiden leefden en van het Hofje genoten en zelfs zou zij aan het door de Regenten benoemde echtpaar ten volle moeten geschieden, zoolang deze beiden leefden, 'ofschoon Collas of zijn vrouw reeds overleden mochten zijn. Maar kwam een van de door de Regenten benoemde echtgeaooten te overlijden, dan zou de uitkeering van drie gulden per week verminderd worden op dertig stuivers; stierf de langstlevende van dit echtpaar, dan zouden de Regenten een ander echtpaar benoemen en Regent Willer zou dan weder verplicht zijn drie gulden per week uit te keeren, hetgeen zoo lang zou moeten voortduren, totdat de langstlevende van het echtpaar Collas zou overleden zijn; daarna zou het door de Regenten benoemde echtpaar in het

vacante huisje van Collas als bewoners opvolgen.

Tot 1791 is deze uitkeering geschied, als wanneer Philippe Collas overleden is en een nieuwe bewoner zijn huisje betrok.

Het is te begrijpen, dat den 12den October 1774 in de Regenten-vergadering besloten werd 'van nieuwe bewoners overlegging van een bewijs te vorderen, dat zij lidmaten zijn der Waalsche gemeente. Doch op voorstel van den Regent, Professor R. T. H. P. L. A. van Roneval Faure werd den 26sten November 1902 besloten, dat, wanneer bij een vacature zich geen gegadigden van de Waalsche kerk voordeden, het huisje verhuurd kon worden, met verval van de preuven, aan lidmaten der Nederlandsche Hervormde kerk, onder verbintenis het huisje binnen zes maanden te verlaten, wanneer een lidmaat der Waalsche kerk voor bewoning in aanmerking zou komen.

De Preuven.

Bij testament had de stichter Pieter Loridan bepaald, dat voor de interessen zijner goederen aan de conventualen „mōndkosten en andere noodzakelijkheden” zouden moeten worden aangekocht. Als goede huisvaders hebben de Regenten aanstonds vanaf de opening van het Hofje 'hierover hunne zorgen laten gaan. Den 22sten Mei 1657 was aan de Regenten Jean de Bucgoy en Balthasar de Bane bij loting „te beure gevallen omme op Saterdag eerstcomende int boterhuys te coopen 12 kinne-

kens booter, yder van 20 lb. (pond), als voor yder huysken een". Denzelfden dag werd besloten, dat ieder paar menschen elke week door bakker Cornelis van Gaesbeecq twee tarwebrooden, elk van drie pond, met een halve grove bol van anderhalf pond zullen worden thuis gebracht. Een maand later waren de Regenten erop bedacht om 400 ton nieuwe turf in te koopen, namelijk voor ieder huisje dertig ton en de rest voor de regentenkamer en den 20sten October 1657 hebben zij zelfs drie ossen gekocht voor 92 gulden het stuk. Deze aankoop van 'drie ossen wordt tot 1692 jaarlijks vermeld, wanneer deze aanlokkelijke gewoonte eindigde.

Vele jaren achtereen was het Leendert Gerritss. van Hogeveen, die ze slachtte en verdeelde en hiervoor circa tien gulden ontving. De maat der barmhartigheid werd vol 'gemeten — ook in de eigenlijke beteekenis van het woord — 'door de dagelijksche uitdeeling van vier-guldens-bier; ieder huisje kreeg sedert October 1657 elken dag „twee haelpinten, te weeten tegens den middach een pint ende tegens den avond een pint. Tot welcken einde een geheele tonne bier teffens ingeleyt sal werden ende een maet sal werden gemaect, die juist een haelpint hout". Als de portier „de schelle" geluid had, moest ieder het bier komen halen, dat hij uitmat. Maar wie kwam, nadat de kelder gesloten was, zou „voor die reis van zijn portie in het bier versteken zijn." Bier was (toentertijd de gewone dagelijksche volksdrank. Den 23sten Maart 1658 besloten de Regenten twaalf tinnen kannetjes te

laten maken om het bier te halen; voor ieder huis één, voorzien van het huisnummer; voor henzelfen echter kannetjes van 'dubbele grootte, van welke nog twee exemplaren aanwezig zijn in het Gemeente-Museum „de Lakenhal”. Den eersten Augustus 1663 hield het leveren van grove bollen op; daarna werden voor ieder huisje, door twee menschen bewoond, wekelijks drie tarwebrooden toegewezen in plaats van twee, ieder van drie pond en voor ieder huisje door één persoon bewoond, „naar advenant.”

Jammerlijk waren de dagen van 'duurte, zooals in de oorlogsjaren van 1710 tot 1712 en in 1810 tot 1813, tijdens de inlijving bij Frankrijk, waarbij ook onze staatsschuld werd getiërceerd; de preuven konden toen in het geheel niet uitgereikt worden. Na de dagen der Revolutie werd sedert den 23sten November 1814 weer turf en sedert den 31sten Juli 1816 weer boter als preuve uitgereikt, hetwelk tot den 21sten November 1873 werd voortgezet, toen voortaan „in plaats van boter aan de enkele huisjes 12 gulden en aan 'die, bewoond door twee personen, 24 gulden werden uitgereikt”, gelijk nog heden ten dage geschiedt.

De uitreiking der preuve van turf hield op in de door ons pas doorgemaakte oorlogsjaren; den 24sten Mei 1917 besloten de Regenten, daar „wegens gebrek aan turf het niet mogelijk was de gebruikelijke 1500 turven per persoon den ingelanden te verschaffen, in plaats daarvan per huisje

15 gulden in geld te geven" welk bedrag thans 10 gulden beloopt.

Van den beginne af waren de Regenten erop bedacht om vrijdom van accijns voor de preuven te verkrijgen. Reeds in den jare 1657 verzochten zij dit aan de Edele Heeren van den Gerechte dezer stad Leiden, die den 14den Juni van genoemd jaar aan het Hofje vrijdom van de stedelijke accijnzen vergunde op het bier, vleesch en turf. Maar op het brood werd dit voorrecht niet verkregen; eerst in 1790 is vrijdom van accijns op het gemaal toegestaan. Deze vrijdommen van impost verdwenen in 1795; de regeering stond sedert dien als vergoeding hiervoor een jaarlijksche som toe van 160 gulden, te voldoen door den Lande, maar na 1808 werd niets meer uitgekeerd. Dit was in 1816 aanleiding voor de Regenten om weder vrijdom van den stedelijken impost op turf van de regeering van Leiden te verzoeken, welke den 24sten November 1815 verleend werd, maar den 5den Mei 1823 weer is ingetrokken.

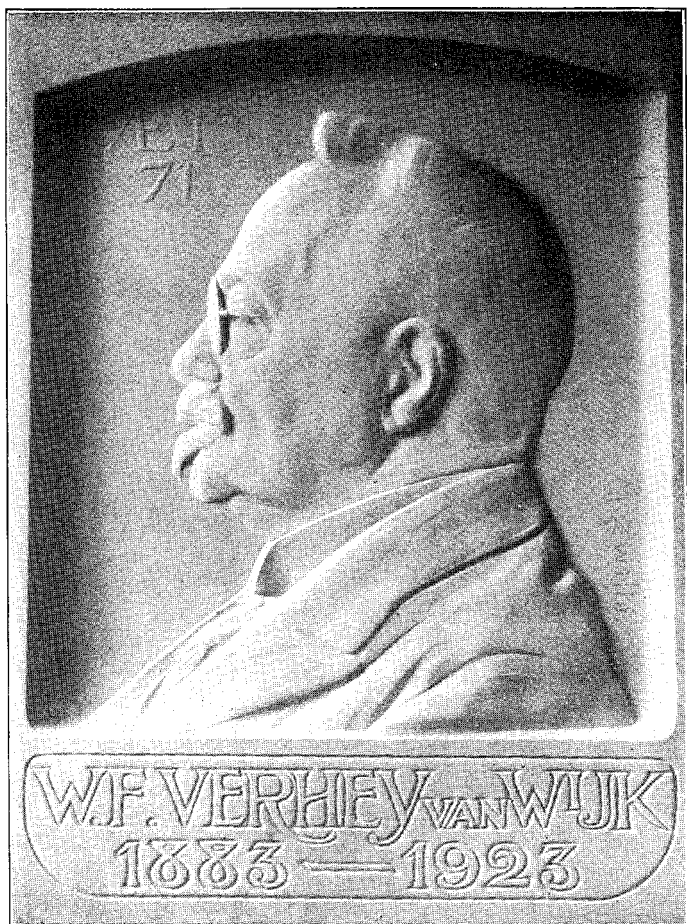
De Regentenkamer.

Alle bestuur en beheer van het Hofje zetelt bij de Regenten, wier centraal en verheven gelegen vergaderkamer reeds een indruk geeft van het gewicht van hun vaderlijk ambt. 275 jaren geleden, den 6den Juli 1657, werd hier de eerste vergadering van Regenten gehouden en sedert dien is het beleid van hieruit uitgeoefend over het Hofje.

De houten vloer, de balken-zoldering, de schouw met vuurmand en vuurplaat beelden nog de voorbijgegane tijden af, al is de zoldering in 1910 vernieuwd moeten worden. Antiek is de meubilering met tien „Spaense stoelen mit juchtleer becleet”; deze werden te Amsterdam gekocht en zijn den 10den Mei 1657 met 67 gulden betaald. De drie groote borden met de namen der Regenten en Rentmeesters trekken vooral de aandacht. Het oudste naambord is opgehangen in den jare 1686. Eerwaardig door zijn ouderdom verdient het eene meer omstandige beschrijving, welke de rekening op deze wijze geeft: „Betaelt aen Jan Bastiaens voort maken van een raem tot de lijst, daer der Regenten namen op geschildert staen” 1 gulden 10 stuivers 8 penningen; „betaelt aen Jan de Vos voort schilderen van alle de namen van de Regenten” 29 guldens; „item voort plemeuren van het doek” 4 guldens 10 stuivers: „betaelt aen de lyste-maeker voor de lijst” 35 guldens 17 stuivers 8 penningen. Het nieuwste bord is het werk van den Heer P. J. J. van Weerlee te Leiden, vervaardigd in 1926. Onder enkele namen staat het woord: „gedefisteert”, hetwelk niet beteekent: afgezet, maar: afgezien van het ambt.

De naam van den Rentmeester G. L. Korsse, die in 1901 overleed, dient in het bijzonder in herinnering gebracht te worden, wiens weduwe in 1916 250 gulden legateerde ten bate van het Hofje.

Van den laatsten tijd is het regentenstuk tegenover de schouw, in 1927 vervaardigd in de ateliers

PLAQUETTE IN DE VESTIBULE.

van den Heer M. H. Laddé te Amsterdam in een kleuren-procédé, met de beeltenissen der tegenwoordige Regenten: W. F. Verhey van Wijk, Voorzitter, Dr. J. C. M. Timmermans, W. J. P. Suringar, Mr. J. W. Verburgt en C. Peltenburg Pzn., Rentmeester, waarvan de kosten, bedragend 525 gulden, door den heer Verhey van Wijk werden gedragen.

Naar aanleiding van het veertigjarig jubileum van den Voorzitter, tot Regent benoemd den 11den Juli 1883, werd zijn sprekend contereitsel in brons, geplaatst zijnde in de vestibule van het Hofje, ont-huld, kunstig gemodelleerd door den bekwamen beeldhouwer M. Zwollo te Voorschoten. Bij dezelfde feestelijke gelegenheid overhandigde Mejuffrouw H. S. Marijt namens de bewoners, na een woord gesproken door den portier A. Bourgeois, een fraaien, met zilver beslagen voorzittershamer aan den Heer W. F. Verhey van Wijk. De jubilaris deed hierna naar zijn oude gewoonte weder van zijne belangstelling blijken door het Hofje voor zijne rekening in alle huisjes van electrisch licht te laten voorzien in de plaats van gas, hetwelk in 1848 de petroleum had vervangen.

Bij het raam aan den straatkant hangt een ge-brandschilderd wapen van den Rentmeester C. Peltenburg Pzn., tot welk ambt hij den 23sten December 1901 was benoemd en welks 25-jarige uitoefening in 1926 door de overhandiging van dit jubileumsgeschenk werd herdacht. Den 13den Maart 1932 was het 25 jaar geleden, dat Dr. J. C. M.

Timmermans zijn regentschap aanvaardde, bij welke gelegenheid hem vele vriendelijke blijken van waardeering ten deel vielen.

Twee schilderstukken werden in 1874 aan het Stedelijk Museum „de Lakenhal” in bruikleen afgestaan, het portret van Pieter Loridan, den stichter van het Hofje, geschilderd door Nicolas van Negre, waarvoor den 16den December 1658 met het paneel 25 gulden is betaald en een regentenstuk, vervaardigd in denzelfden tijd. Hierop zijn afgebeeld de Regenten Jean de Bucquoy, Balthasar de Bane, Jean le Prince, Jean le Flor, de Rentmeester Carel Outerma en de Portier Jean le Dru; in een cartouche, op de lijst bevestigd, prijkt een tweede, in grijs geschilderd, portret van Pieter Loridan; den schilder Jacobus van de Merck werden hiervoor, mitsgaders voor het doek en de vracht, 333 guldens 2 stuivers betaald; bovendien werden nog voldaan 52 guldens 10 stuivers aan Carel de Moor voor de ebben lijsten om dit en het eerstvermelde schilderij; 19 guldens 4 stuivers aan Aelbrecht Goosman, beeldsnijder, voor het snijden van de wapens in de lijst van het Regentenstuk en 14 guldens 8 stuivers aan Marcus Leopoldus voor het vergulden van het lofwerk dezer lijst.

Behalve deze schilderstukken bevinden zich ook in de Lakenhal de twee reeds genoemde bierkanen, een kandelaar en een koperen haardgarnituur uit de 18de eeuw, bestaande uit tang, aschschop en veger.

Het archief van het Loridan's Hofje, waaruit

deze gegevens zijn geput, werd bij besluit van Regenten van den 26sten November 1902 geplaatst in de Bibliothèque Wallonne.

Reeds 275 jaren is het vredige Hofje een weldaad geweest voor velen. In 1856 werd het tweede eeuwfeest gevierd door uitdeeling aan de conventualen, aan ieder huisje met man en vrouw, vier halve flessc'hen wijn en vijf gulden en aan ieder huisje met één bewoner twee halve flesschen wijn en een rijksdaalder. Ook het 250-jarig bestaan in 1905 werd feestelijk herdacht. Aan de bewoners werd een som gelds uitgereikt, gelijkstaande met het bedrag der halve preuve en bovendien eene fotografie van het Hofje, zoodanig, „dat elk daarop het door hem of haar bewoond huisje te zien kreeg, strekkende dit tot eene herinnering aan nabestaanden”.

Moge de vlag, welke bij feestelijke gelegenheden wappert en in 1904 door het vele gebruik vernieuwd moest worden, nog eeuwen lang een blijde gebeurtenis van Loridans Hofje den volke verkondigen.

J. W. VERBURGT.

Namen van de Regenten vant Hofgen.
van saliger
PIETER LORIDAN

Aengecomen in den jaren		Overleden in den jaren
1655	Toussaint Muijssart	1655
1655	Pieter de La Court	1657
1655	Jean de Bucquoy	1666
1655	Cors Janss. van Rheenen	1658
1655	Balthasar de Bane	1667
1655	Carel Outerman, Rentmeester	1669
1657	Jean Le Prince	1666
1658	Jean Le Fort	1663
1663	Jean Peseyn	1666
1666	Jean Pettit	1670
1666	Pierre Desplancque	1671
1666	Marcq Dequiens	1676
1667	Pierre Cateau	1669
1669	Jean de Mons	1670
1669	Adriaen den Oosterlingh, Rentmeester.	
1670	Simon Drolenvaux	1692
1670	Jean Le Gillon	1678
1671	Louys du Mortier	1694
1676	David du Toict	1677
1677	Charles Del Tombe	1678
1678	Lambrecht van Tongre	1692

Aengecomen in den jaren		Overleden in den jaren
1678	Daniel Remacq	1692
1692	Guillaume Desmas	1698
1692	Coenraed Dagovos	1699
1692	Joris Drolenvaux	1708
1693	Jean Blocqueau, Rentmeester	1724
1694	Isaac del Croix	1705
1698	Simon Drolenvaux	1717
1699	Matthias de La Porte	1706
1702	Pieter Dozij	1712
1705	André Desmas	1712
1709	Jacob Poulus	1718
1712	Elie del Tombe	1713
1712	Abraham Drolenvaux, Regeerend Scheepen	1713
1713	Jasper de Ramaux	1717
1714	Isaïc des Obrij	1720
1718	Jean Thomas	1749
1718	Abraham le Pla	1726
1719	Thomas Parker	1737
1720	Nicolas Bucaille	1721
1721	Daniel de Coup	1721
1722	Isaïc Wasteau	1732
1724	Philip des Tombe, Rentmeester	1748
1727	Pierre Castel	1729
1729	Daniel Pérot	1763
1732	Pierre Le Poetre	1733
1733	Abraham Le Boullenger	1738
1737	Adriaan Hubert	1744
1738	Jean Willer	1741
1741	Philippe Poitevin	1759

Aengecomen in den jaren		Overleden in den jaren
1744	Jacob van Gangelt	1767
1748	Johannes Thyssen, Rentmeester	1788
1749	Jacob Callifies	1750
1750	Paul du Cloux	1758
1758	Jaques Pierre La Pierre	1788
1759	Lambert Rouvairolle	1779
1763	François Rigail, Gedefisteert	1775
1768	Isaïc Willer	1784
1775	Abraham Lasoubs, Gedefisteert	1788
1779	Paul Phil. du Cloux	1796
1784	Girard Willer	1802
1788	Isaïc Elias Luzac	1788
1788	Jacob van Noort	1799
1788	Josué L'Ange, Rentmeester, Gede- fisteert	1806
1788	Mr. Jacob Kinkee, van hier vertrokken	1790
1790	Moize des Quiens	1798
1796	Paul van Lelyveld	1807
1798	Mr. Henri Begram	1827
1799	Mr. Etienne Luzac	1827
1802	Jean Albert Huijgens	1820
1806	Pierre Benezet, Rentmeester	1841
1807	François Abraham van Oijen, Ge- defisteerd	1820
1820	Mr. Guillaume Pierre Kluit	1837
1820	Paul Godfried van Hoorn	1850
1827	Mr. Pieter Josias Moens	1841
1827	Mr. Louis Gaspard Luzac	1861
1838	Charles Louis Levoir, Bedankt	1867
1841	Mr. Jan Gerard La Lau	1857

Aengecomen in den jaren		Overleden in den jaren
1841	Anthonij Bernardus Barkeij Nz. Rentmeester	1857
1851	Mr. Paul du Rieu Jr.	1883
1857	Jean Jacques Brute1 de la Rivière	1874
1857	Mr. Paul Claude Lezwijn, Rent- meester, Bedankt	1880
1861	Marie Adrien Kluit	1863
1863	Jonathan Zaalberg, Bedankt	1907
1867	Mr. Rembt Tobias Hugo Pieter Liebrecht Alexander van Boneval Faure, Bedankt	1906
1875	Willem Gerrit de Bruyn Kops	1886
1880	Guillaume Louis Korse, Rentmeester	1901
1883	Willem Frederik Verhey van Wijk	
1886	Antoine Nicolas Visser	1923
1901	Corneille Peltenburg, Rentmeester	
1907	Dr. Jacob Casper Maurits Timmer- mans	
1907	Karel Frederik Leonard van der Woerd	1914
1914	Willem Joachim Pieter Suringar	
1924	Mr. Jan Willem Verburgt	

Heer Dirk Woutersz.,

huiskapelaan der heeren van Wassenaar en
pastoor te Wassenaar.
(1504—1580).

Verleden jaar heb ik in dit jaarboekje een opstel gewijd aan Wassenaar in den Geuzentijd. Daarin heb ik ook ten tooneele gevoerd den toenmaligen pastoor te Wassenaar, heer Dirk Woutersz. (zie t.a.p. blz. 73), van wien ik onder meer heb medegedeeld, dat hij zich in zijnen vrijen tijd heeft gewijd aan historische en genealogische studiën.

In aansluiting bij mijn vorig opstel wensch ik thans stil te staan bij enkele merkwaardige pennevruchten van dezen liefhebber van oudheden. Vooraf echter meen ik goed te doen hem nog even nader voor te stellen, zonder daarbij al te zeer in herhalingen te vervallen.

Heer Dirk Wouterszoon, ook wel genaamd v a n K a t w i j k naar zijne geboorteplaats Katwijk aan den Rijn, moet omstreeks 1504 het levenslicht hebben aanschouwd, want bij zijn verhoor op 2 Januari 1568 — in het archief van den Raad van Beroerten — gaf hij op, dat hij was „out omtrent

LXIII jaeren". Hij zal reeds vroeg voor den geestelijken stand zijn bestemd en eene goede opvoeding hebben genoten, want de eerste maal, dat hij in de geschiedenis voorkomt, t.w. op ongeveer vier-entwintig-jarigen leeftijd, bekleedde hij reeds een post van bijzonder vertrouwen aan het hof der Wasse-naer's te 's-Gravenhage. Toen namelijk J a n n e van H a l e w i j n, vrouwe douagiere van Was s e n a i r, 12 Februari 1528 haar testament maakte, werd dit te harer bede mede-ondertee-kend door heer Dirck Wouters Z., priester van Catwijck upten Rijn.... woonende i n d e n H a g e. Later wordt heer Dirk uitdrukkelijk huiskapelaan van Wassenaer genoemd en genoot hij als zoodanig huisvesting in het hof der Wasse-naer's te 's-Gravenhage — ter plaatse van het huidige Departement van Financiën — zoodat ik vermoed, dat hij die functie reeds in 1528 bekleedde, hetgeen zeer wel zou verklaren, dat hij de uiterste wilsbeschikking zijner meesteres mede-onder-teekende. De testatrice, die kort daarop overleed, was de tweede echtgenoot en weduwe van h e e r J a n v a n W a s s e n a e r, die reeds 22 Februari 1496 het tijdelijke met het eeuwige had verwisseld. Ook heer Jan's gelijknamige zoon en opvolger was in 1528 reeds sedert een viertal jaren ten grave ge-daald, tengevolge vaa eene kwetsuur, bekomen in dienst van Keizer Karel V bij het beleg van Sloten in Friesland. Diens weduwe, v r o u w e J o s i n a v a n E g m o n d was echter noginleven en uit dezen echt waren twee dochters geboren,

Maria en Margaretha van Wassenaer, van wie de eerstgenoemde de voorvaderlijke goederen had geëerfd en in 1526 aan den Zuid-Nederlandschen edelman J a c q u e s d e L i g n e was uitgehuwelijkt.

Aan laatstgenoemd echtpaar moet heer Dirk Woutersz. het te danken hebben gehad, dat hij in 1534, na het overlijden van Mr. Jacob Dirksz. van der Goude, pastoor te Wassenaar, tot de vervulling van diens herderlijk ambt werd geroepen. Sedertdien teekende hij zich :D i r i c k W o u t e r s - s o e n P a s t o e r t o t W a s s e n a e r , o f k o r t e r n o g : D i r i c k W . , P . d e W . , terwijl hij zichzelf aanduidde als T h e o d o r i c u s C a t t o v i c a n u s , e c c l e s i a e a p u d W a s s e n a e r p a s t o r , o f a l s D i r c k W o u t e r s z . v a n C a t w i j c k , p a s t o e r t o t W a s s e n a e r . Z i j n zegel vertoonde een gevierendeeld wapenschild: I en IV drie eikels, II en III een omgewende leeuw; met omschrift: S. Theodorici apud Wasnaer pastor(is).

De eerste decennia van zijne herderlijke loopbaan zullen voor heer Dirk vrij rustig zijn verlopen, hetzij hij woonde in de pastorie te Wassenaar, of wel verbleef in het hof van Wassenaar in het Lange Voorhout te 's-Gravenhage. Het laatste werd hem te gemakkelijker gemaakt, omdat een broeder van den overleden pastoor van Wassenaar, n.l. Mr. Gerrit Dirksz. van der Goude, insgelijks priester, in den eersten tijd nog naast hem werkzaam was te Wassenaar.

Heer Dirk, die zich reeds vroeg tot de historie en genealogie aangetrokken moet hebben gevoeld, blijkt zich zijn vrijen tijd in zijne destijds kalme omgeving ten nutte te hebben gemaakt door zich rustig over te geven aan zijne geliefkoosde studiën, waartoe niet alleen de merkwaardige verzameling Romeinsche en andere oudheden der heeren van Wassenaer ¹⁾, maar ook hun rijke archief hem volop stof heeft kunnen leveren. Jammer genoeg heeft hij zich echter niet tot die archiefstukken bepaald, maar aan allerlei kronieken en weinig geloofwaardige schrijvers aandacht besteed en vooral daaraan in zijne geschriften veel ontleend.

Het eerste van die geschriften, waarop ik thans de aandacht wil vestigen, is handschrift no. 18003 in de Bibliothèque de Bourgogne te Brussel. Het bestaat uit 29 bladen perkament van folioformaat, heeft schutbladen van papier en is gebonden in een donker bruinlederen band, waarin bij wijze van randversiering o.a. de telkens terugkeerende afbeeldingen van Hiram, Saul, David en Salomo zijn geperst met stempeltjes uit het jaar 1557, terwijl de voorzijde in het midden met gulden letters den naam E g m o n t en daaronder het jaartal 15 62 — eveneens verguld — draagt. De herkomst van dit handschrift schijnt niet bekend te zijn, maar doet weinig ter zake, aangezien de inhoud volkomen klaarheid schenkt, wat betreft zijn ontstaan.

¹⁾ Vgl. Bijdr. voor Vaderl. Gesch. en Oudheidk., VIe Reeks dl. VIII blz. 119.

Zooals de band aangeeft, is de inhoud gewijd aan het geslacht van Egmond. Op het eerste blad is in kleuren, een heraut van dit huis afgebeeld, die ons eene geslachtsrol vóórhoudt, aanvangende met de woorden :

In den jaere ons Heeren VIIc ende XXV starff Rabbout Conynck van Vrieslant

De keerzijde van dit blad geeft de beeltenis van Radboud, den eersten 'heer van Egmond, die 18 Januari 792 overleed, na eene regeering van dertig jaren, zooals een kort onderschrift vermeldt. Evenzoo geven alle volgende bladzijden tot en met fol. 14recto respectievelijk de portretten der achtereenvolgende heeren van Egmond, met dat van den in 1562 levenden L a m o r a a l Graaf van E g m o n d tot besluit, welk laatste evenwel van eene gansch andere hand is dan alle voorgaande, zij het ook dat het onderschrift ongetwijfeld door denzelfden schrijver is gesteld, als die van de vorige 'bladzijden.

Op fol. 14 verso vangt vervolgens plotseling eene toespraak aan, en wel aldus:

Mijn Heer, Als men alle die oude cronyken van Hollant wel doerlesen, soe bevind men dat omtrent den jaere ons Heeren Drie Hondert Seven ende Dertich hebben die Wilten ende die Slaven een wreet volck ende vol oerlochs, Batavia (dat nu Hollant genoempt wert). . . . mit vechtenderhant overgevallen ende ingenomen....

In den jaere oue Harou Nij. ende xxx. starf Rabbout Cominck Van Vrijslant daermit off
laest inde legendaris p. Willibert. dese heeft gehad twee zoonen den ouersten gebeten Poppo.
ende die ander gebeten Aldgillus. ende hadde noch ten dochter gebeten Romuella. ende dese
was ten kinder Van sinte Fredericus Bischop van Vtrecht. Poppo starf ende heeft eene kinde
ren gehad. ende Aldgillus is Coninck geworden. ende bekeret tot den kersten geloue. omme
elen haer suten doet sijn vaders Rabbout. Dese Aldgillus heeft twee zoone gehad den ouersten
geheten Gondebolt. ende jinger Rabbout. Dese Rabbout is heere geweest Van neder Vrijslant. daer nu
L. genout intont. Ende die goede Gondebolt haestende om te begerme dat kersten geloue so gerust
met R. slant ende met veel heere by die goede Cominck K. an slomme tegens den engelengen So
vancien te striden. daer zij alswen verslagen werden. Sier dat kersten
geloue in Romuella

Het heeft geen nut den auteur verder op den voet te volgen. Merkwaardig is echter hetgeen hij op fol. 17vso. mededeelt aangaande den oorsprong en de beteekenis van het wapen van Egmond ¹⁾, t.w. :

....Dese twee soenen heeft sint Aelbert geleert den christen gelove ende christelicken manieren. Want die Coning Agillus sach ende bemerkte, dat sees doechden, te weten Edelheyt, Starckheit, Vroemheit. Trouheit, Wijsheit ende Rechtvaerdicheit waren sonderling in Rabodus sinen jongsten soen, ende dat hy liever hadde sijn bluet te sturten dan een van desen ses doechden buyten te gaen, dus heeft hy hem gegeven een roet schildt ofte wapen mit ses gulde winckelhaecken daerinne, want die ses winckelhaecken beteykenen die ses voers. doechden, ende dat roede schilt ofte wapen beteykent 't bluet dat men liever heeft te sturten dan iet gedaen te werden teghens een van dese ses doechden, want gelijck geen ding recht int viercant ofte recht uur gemaect mach werden sonder winckelhaeck, alsoe is een eelman niet waerdich genoempt noch gehouden te werden een eelman sonder die doechden, die alleen een man maken eel, ende

¹⁾ Hierbij zij evenwel opgemerkt, dat dezelfde wapenduiding voorkomt in Simon van Leeuwen's *Batavia Illustrata* (blz. 955), en wel op gezag van den bekenden Hadrianus Junius, eenen jongeren tijdgenoot van onzen Wassenaarschen pastoor.

heeft hem gemaect die eerste heer van Haecmunda, dat men nu noempt Egmont, ende van die dorpen daer om gelegen.

Daarop vervolgt de schrijver zijne genealogie der Egmond's tot en met den bekenden Graaf Lamoraal — wiens beeltenis wij reeds op fol. 14 zagen -, getrouwd met „Jongfrou Sabina des hartoghen dochter van Beyeren”, vermeld op fol. 28vso, waarop hij dan dadelijk voortgaat:

Mijn heer want ick u oetmuedige dienaer veel gehoert ende verstaen hebbe hue vromelicken ende trouwelicken mijn heer hem gehadt ende getoent heeft in deser oorloghen tot verscheyde tijden ende plaetsen bijsonder in den slach voer sinte Quintyn (als dat vermeld mijnen genadigen heere van Utrecht Georgius van Egmont mijns heeren oems brief mit sijn eyghen hant geschreven ende oeck alder meest in den slach voer Gravelinge, waerinne mijn heer hem getoent heeft waerachtelicken te wesen een soen ende naevolghar van die Edele Trouwen ende Vromen Heeren van Egmont ende wel te recht te moegen dragen die wapene van Egmont, die anders niet en spreken en beteykenen dan Edelheyt, Trouheyt ende Vroemheyt (als hier boven breder geschreven is). Dus mijn heer heb ick u oetmuedige dienaer voer mij genomen dit boeck mijn heer te dediceren ende te presenteren, waer in alle die Edelen Trou-

wen ende Vroemen heeren van Egmont Uwen
 voerouderen bij een ander geschildert sijn, d a n
 ick heb mijn heer tegenwoordich
 daerbij geschildert¹⁾ mit meerder
 ende breder bescheit ende verclaringe van Uwen
 voerouderen in een manieren van een brief,
 die ick aen mijn heer schrieve die selfde mijn
 heer te kennen ghevende hue dat ick dit voers.
 bescheyt ²⁾ ende verclaringhe ghenomen ende
 gheschreven heb eens deel uut die Cronyke
 van Hollant, die Gulielmus Hermanus Gouda-
 nus Regulier in Steyn begonnen hadden ende
 Meyster Reynerus Goudanus Snoy Doctoer
 der medecynen volendt ende volschreven
 heeft (als ick self van sijnen mondt gehoert
 hebbe) ende eens deel aldermeest uut die
 Cronyke betreffende die afcoempste der
 Edele Heeren van Egmont, die Petrus Suyr-
 mundius, Andreas Hoesdenus, Antonius Hue-
 vues (die noch int leven is) ende Martinus
 Zybrandus Huveus Canonicus Egmondensis,
 ghecopuleert ende gheschreven hebben uut

¹⁾ De spatieering is van mij.

²⁾ Hierbij is in het handschrift de volgende marginale
 noot door den schrijver gesteld:

Ende dit bescheyt heb ick eens deel oeck mede ge-
 nomen ende geschreven uut een boeck dat Marcellinus
 een discipel van Sinte Switbertus den heyligen Biscop
 ende van Sinte Wilbroert den heyligen Aertsbischop
 van Utrecht geschreven heeft int iaer ons Heren VIc
 ende XCV, van Sinte Switbertus leven ende miraculen,
 daer Marcellinus self bij gheweest is ende gesien heeft,
 als hij self schrijft.

die oude cronyken, die sij in die voers. Abdie van Egmont ghevonden ghesien ende ghelesen hebben, die nu uut die Abdie voers. (als mij Antonius Huveus voers. een geleert man geseyt heeft) ghestolen ende afhandich gemaect sijn. Ende dit selfde bescheyt ende verclaringhe had ick ter begheerten van mijn Genadighe Heer van Utrecht Georgius van Egmont voirs. (wiens ziele God genadich muet sijn) in latijn begonnen te schrijven, mer dit voert te schrijven in latijn heb ick gelaeten overmits die doot van mijn genadighe heer van Utrecht voers. ende ick hebt tselve nu in duytsch gheschreven voer mijn Heer teghenwoerdich. Biddende daer om die selfde mijn Heer, dat hij dit selfde in danck wil nemen, dat duende sal mijn Heer mijn sijn oetmuedich dienaer eer ende vrientschap duen. Ken God, die mijn Heer lang muet sparen, ghesont ende gheluckich. Tot Wassenaer den 16 Junii Ano 1562.

Mijns Heeren oetmuedighe dienaer
Dirick Wouters soen **Pastoer** tot Wassenaer.

Wij leeren hier dus uit, dat dit handschrift het werk is van Heer Dirk Woutersz., pastoor te Wassenaar, en vervaardigd voor niemand minder dan Graaf Lamoraal zelf, wien hij het 16 Juni 1562 opdroeg. Opmerkenswaard is daarenboven, dat Heer Dirk zich reeds, ter voldoening aan een ver-

langen van den in 1559 overleden Utrechtschen Bisschop George van Egmond, 's Graven oom, gezet had deze genealogie samen te stellen. Zijn eerste opzet was hij in het latijn begonnen, maar de dood van den Bisschop was oorzaak, dat het werk onvoltooid bleef, en toen hij het daarna voor diens neef wilde afmaken, heeft hij blijkbaar begrepen, dat het latijn beter werd verstaan door een Kerkvorst dan door een veldheer, vandaar dat hij opnieuw begon en den geheelen tekst in de landstaal schreef. Zoo het schijnt zijn echter de portretten, met uitzondering van dat van Graaf Lamoraal zelf, nog die, welke voor het werk voor Bisschop George bestemd waren, vandaar dat Heer Dirk uitdrukkelijk zegt, dat hij 's Graven portret d a e r b i j [h e e f t] g e s c h i l d e r t. Aanstonds kom ik op dit laatste portret nog terug naar aanleiding van een ander standaardwerk van Heer Dirk.

Intusschen rijst eene andere vraag; n.l. hoe kan Bisschop George van Egmond er toe zijn gekomen aan den pastoor van Wassenaar zijn verlangen kenbaar te maken naar eene door dezen samengestelde genealogie der Egmond's. De beantwoording van deze vraag is niet moeilijk, wanneer wij ons herinneren, dat de vrouw van den in 1523 overleden Heer Jan van Wassenaer, Josina van Egmond was geheeten, en bij verder onderzoek vinden, dat deze eene zuster is geweest van Bisschop George. Ongetwijfeld zal onze pastoor en huiskapelaan den bisschop bij herhaling hebben ontmoet, ook in het hof van Wassenaer, waar de

liefhebberij-studie van eerstgenoemde gemakkelijk ter sprake kan zijn gekomen ¹⁾). Ook wordt het dan aannemelijk, dat Heer Dirk Woutersz. Graaf Lamoraal zelf insgelijks zal hebben ontmoet.

Vragen wij ons nu af, welke de waarde is van deze geslachtslijst der Egmond's, uit een genealogisch oogpunt beschouwd, dan moet ik in herinnering brengen, dat de stamreeks aanvangt met Radboud, Koning van Friesland, die in 725 overleed, Mij dunkt, dat dit feit op zichzelf voldoende is om ons uiterst sceptisch te doen staan ten opzichte van deze genealogie. Heer Dirk mogen wij echter niet te hard vallen, want in zijnen brief aan Graaf Lamoraal heeft hij zijne bronnen voor dit werk opgesomd, en het blijkt, dat hij in dezen meer als compiler is te beschouwen dan als genealoog, die met meer of minder critischen blik zelfstandig is te werk gegaan. Hoe weinig zelfstandig hij was, treedt duidelijk aan het licht, wanneer ik nog eens mag wijzen op den aanvang van zijne toespraak op fol. 14vso., t.w.:

Mijn Heer, Als men alle die oude cronyken van Hollant wel d o e r l e s e n ²⁾, soe bevind men....

en daarnaast stel den aanhef van het werk van Antonius Hoveus, getiteld: Die chronycke ofte historien der edelre en welgeboren heeren ende

¹⁾ Vgl. het door hem 21 Mei 1575 afgegeven attest, hierna afgedrukt op blz. 152.

²⁾ Deze spatieering is van mij.

baroenen van Egmont ¹⁾), hetwelk door Heer Dirk als een zijner bronnen wordt aangehaald, n.l.:

Als men alle die oude boecken ende chronycken wel d o o r l e s e n d e ²⁾ is, soe mach men merckelicken bevinden. . . .

Waar de zaken zoo staan, acht ik het tijd verspillen verder veel aandacht aan Heer Dirk's tekst te wijden.

Thans rest nog de vraag, welke waarde dit werk van hem heeft uit een iconographisch oogpunt. Natuurlijk moeten wij de afbeeldingen der eerste heeren van Egmond niet beschouwen als van eenige iconographische waarde; die portretten berusten op loutere phantasie. Iets anders is het evenwel met de laatste en toen ik het noodige vergelijkingsmateriaal had opgespoord, bleek mij, dat aan die portretten wel degelijk eenige waarde als zoodanig is toe te kennen. Hierop kan ik te dezer plaatse echter niet verder ingaan, noch mij begeven in beschouwingen aangaande 'den kunstenaar, die deze

¹⁾ Zie h.s. No. 19227 der Bibl. de Bourg. te Brussel. Dit handschrift meen ik voor het origineel (van 1553) te moeten houden, terwijl No. 18009 (ibidem), met den meer uitgebreiden titel: „Die chronycke ofte historie der edelre ende welgheboren Heeren ende Baroenen van Egmond opt cortste uuyt die oude boecken cortelycken gevonden inder Abdye Tegmond van Anthonio Hoveo Hegmundano verhaelt”, mijns inziens eene bijgewerkte copie is van kort na 15 Mei 1559, en wel van de hand van iemand uit de naaste omgeving van Graaf Lamoraal.

²⁾ De spatieering is van mij.

portretten heeft gemaakt. Alleen wil ik nog het vermoeden uiten, dat de reeks afbeeldingen der heeren en graven van Egmond, die eertijds het slot te Egmond hebben gesierd en waarschijnlijk op last van Jan, den eersten graaf, overleden in 1516, is vervaardigd, tot voorbeeld heeft gediend.

Ongeveer terzelfder tijd als deze genealogie der Egmond's stelde Heer Dirk voor P h i l i p s G r a a f d e L i g n e, heer van Wassenaar en burggraaf van Leiden, eene geslachtslijst van diens voorouders van moederszijde op; ditmaal in het latijn. Deze genealogie berust thans als bruikleen in het Gemeente-Museum te Leiden, de Lakenhal. Zij is van kleiner formaat (4°) dan de voorgaande, geheel op papier geschreven en gebonden in een eenvoudigen lederen band.

Ook dit werk geeft eene reeks portretten, doch hier zijn bij de latere generatiën mét de mannen ook hunne respectieve vrouwen afgebeeld. Voorts onderscheidt zich deze genealogie ook in opzet eenigszins van die der Egmond's. Vangt laatstgenoemde aan met de reeks portretten met korte onderschriften en volgt daarop eene meer uitvoerige genealogische behandeling der afgebeelde personen en ten slotte een persoonlijk schrijven aan den Graaf van Egmond, in dit geval is Heer Dirk begonnen met de opdracht aan den Graaf de Ligne en dan volgt de serie portretten met vrij wijdloopige onder- en bijschriften, waardoor toevoeging van **verdere** genealogische bijzonderheden, die dan aan

het slot hadden moeten komen, onnoodig was. Het Wassenauer-boek is dus in zijn opzet logischer.

Wat de opdracht aan den Graaf de Ligne betreft, moet ik mededeelen, dat Heer Dirk begint met te zeggen, dat de vorsten van het aan den Rijn gelegen Batavenland, uit wie de Graaf van moederszijde was gesproten, lange jaren vóór de Graven van Holland met het gezag waren bekleed, genoemd Batavenland als vaderlijk erfdeel hebben bezeten, en dat die vorsten, die wij tegenwoordig Burggraven van Leiden en heeren van Wassenauer noemen — deze laatste naam is, zoo zegt Heer Dirk verder, eene verbastering, want de Germanen spraken oudtijds van *W a s s e r h e r* —, van oude edele afkomst waren, n.l. van de Catten, en dat zij Koningen der Batavieren zijn geweest vele jaren vóór de stichting van Rome, n.l. in 1050 vóór Christus (!).

De mededeeling van dezen aanhef geeft een voorproefje van hetgeen onze auteur ons verder gaat voorzetten ¹⁾, of liever den Graaf de Ligne tracht

¹⁾ Wanneer wij dit lezen, wordt het ons begrijpelijk, waarom Hadrianus Junius Heer Dirk in zijn, in 1588 verschenen, *Batavia* aanduidde als *Wassenariae stirpis egregius assertor*, en een andere tijdgenoot — de niet minder bekende Bockenberg — schreef: *Extititque Stirpis eorum* (sc. *Wassenariorum*) *audax assertor, Theodoricus Gualterus*, aetate nostra *Wassenarae Sacerdos*, *Dominique eorum simul a sacris*, *qui Personis temporibusque*, *nescio unde desumtis*, *Dominos suos*, *per Lugduni et Bataviae* (ut loquitur) *Rhenanae Heroas*, *Itemque per Frisiae Reges*, *mirabili Genealogiae et temporum serie continuata*, *ad usque C i v i l e m liberrime evexit*.

te doen gelooven. Hij hangt voorts een droevig tafereel op, hoe de Graven van Holland sedert 1251 er steeds op uit zijn geweest de rechten der Burggraven van Leiden te verkorten en aan zich te trekken, en eindigt zijne opdraocht ongeveer aldus ¹⁾ :

Dit schrijf ik Uw Edele Heer, om uw te toonen hoe reeds de graven van Holland voor 300 jaar getragt hebben de Leidsche burggraven uwe voorouders te besnoeyen en hun van het vaderlijk erf te verjagen en uit de famielje goederen, en hoewel men een middel hiertegen had kunnen vinden, 200 uwe voorvaders maar het oor niet hadden geleendt aan trouwlozen raadslieden, die God vervloeke ²⁾, zoo is het egter op deze wijze gebeurd, dat wij nu de Leidsche burggraven uit bijna alle hunne voorvaderlijke goederen verdreven zien. Nu is er geen reden om 'langer te talmen, dit doet men niet ongestraft en daar er geen

¹⁾ Volgens de vertaling van A. van Wassenaer—Catwijk; zie arch. Wassenaer-Starrenburg, Algem. Rijksarch. Aanwinsten 1916, no. 1.

²⁾ Vgl. het onderschrift bij afbeelding 42, voorstellende Maria van Wassenaer, echtgenoot van Jacques de Ligne, waar blijkt, dat Mr. Franciscus Boot „een geleerd en braaf man” goeden raad had gegeven, welke echter te niet werd gedaan door kuiperijen van een ander, die zelf den Leiderdorpers gouden bergen beloofde — waarvoor hij zestig gld. ontving —, maar hen in het verderf stortte.

flauwheid of zorgeloosheid in deze zaak geduld wordt, smeeke ik uw, dat gij uw met kragt en geweld op deze dingen toelegt, die uw eer en roem zullen aanbrengen; nu is de gelegenheid daar om met goed gevolg uwe regten als Leidsche burggraaf te herkrijgen, in deze jaren daar er een zeer edele en grootmoedige Koning heerst.

Ik schrijf uw dit meer uit zugt om te schrijven, dan dat ik vermeen dat gij vermaningen en 'lessen nodig hebt, vaart wel, intusschen dat gij Edele heer overleggen zult en vlijtig overdenken wat er gedaan moet worden om uwe regten te herkrijgen.

Ik beveel mij geheel in uwe bescherming ¹⁾.

Is het niet opmerkelijk, dat onze brave pastoor, die de valsche oorblazers, naar wie de voorouders van den Graaf de Ligne te kwader ure hadden geluisterd, vervloekte, zelf niet beter wist te doen dan tot gewelddadig optreden aan te zetten, en dat nog wel niettegenstaande hij toenmaals zijnen wettigen Koning als zeer edel en grootmoedig beschouwde! Mij dunkt, dat Heer Dirk, die ongetwijfeld geheel te goeder trouw was, als motto voor zijne opdracht had kunnen kiezen de woorden uit Johannes 2 vers 17: „De ijver van uw huis heeft mij verslonden.”

Na de opdracht volgt eene lange reeks van af-

¹⁾ De slotzin luidt in het origineel: Bene vale, Generose Domine, cui me totum dico dedicoque.

beeldingen, welke op enkele uitzonderingen na ¹⁾ voorouders van moederszijde van den Graaf de Ligne voorstellen, te beginnen met den Batavenkoning Radboud, die in het jaar 100 vóór Christus zijnen vader als zoodanig opvolgde. Deze reeks is ongetwijfeld eerbiedwaardig, maar ik meen toch goed te 'doen die hier niet weer te geven, waar-toe ik te gereeder kan 'besluiten, omdat er een en ander van vrij wat meer belang valt op te merken naar aanleiding van de laatste portretten. Vooraf maak ik evenwel de opmerking, dat de afbeeldingen in dit geslachtboek — met uitzondering van de laatste, waarover ik aan het slot zal handelen — van veel mindere kwaliteit zijn dan die in het Egmond-boek en opvallende overeenkomst vertoonen met de beeltenis van Graaf Lamoraal, waarvan Heer Dirk getuigde, dat hij die aan de reeks portretten van zijne voorvaderen zelf had toegevoegd. De portretten in het Wassenaer-hand-schrift zullen derhalve van de eigen hand van Heer Dirk zijn.

Alvorens een en ander aangaande die portretten te zeggen, meen ik nog een oogenblik op de onderschriften te moeten terugkomen. Zooals ik reeds

¹⁾ In de eerste plaats moet ik uitzonderen de laatste portretten, waarop ik aanstonds terugkom, en verder b.v. afbeelding 21, voorstellende Radboud, den stichter van Egmond, die 'in 792 door een val van zijn paard overleed en alleen is opgenomen om te doen uitkomen, dat de Wassenaer's en Egmond's 'van denzelfden stam zijn, immers de Wassenaer's stammen af van Radbouci's broeder, aan wien afbeelding 22 is gewijd.

aanstipte, zijn die veel uitvoeriger dan bij de Egmond's. Gegevens van waarde voor de genealogie der Wassenaer's bezitten die echter, voor zoover ik kon nagaan, niet. Alleen zouden aan het onderschrift bij de beeltenis van den in 1523 overleden Heer Jan van Wassenaer wel eenige bijzonderheden kunnen worden ontleend voor diens biographie, maar daarop kan ik hier niet ingaan.

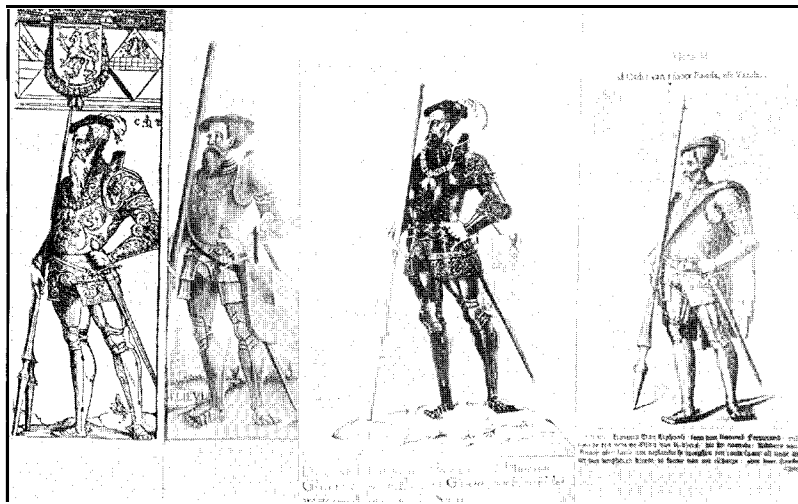
Aan de portretten zal, naar het mij voorkomt, in ieder geval bijzondere aandacht zijn te wijden te beginnen met die van de voorouders van den Graaf de Ligne, die Heer Dirk persoonlijk heeft gekend. Zooals ik in den aanvang schreef, is Heer Dirk getuige geweest bij het testament van de oude Douairière van Wassenaer, geboren van Halewijn, in 1528. Te verwachten is dus, dat hij zich eenige moeite zal hebben gegeven om haar portret voorkomende op afbeelding 32 met haren man en diens eerste vrouw, te doen gelijken. Ik betwijfel echter zeer, of hij daarin wel is geslaagd. In het treffen van gelijkenissen was hij niet van de sterksten, zooals ook uit zijn portret van Lamoraal Graaf van Egmond blijkt, en daarenboven verschillen de beide door hem afgebeelde vrouwen van Heer Jan van Wassenaer uiterlijk zoo weinig van elkander, dat alleen reeds op grond 'daarvan is te vermoeden, dat aan die portretten slechts zeer geringe iconographische waarde is toe te keanen. Dit vermoeden wordt nader bevestigd bij vergelijking van de door Heer Dirk gemaakte portretten met andere authentieke afbeeldingen derzelfde perso-

nen. Van het geven van voorbeelden en het doen reproduceeren van vergelijkingsmateriaal moet ik hier afzien. Eene opmerking kan ik echter niet weerhouden, n.l. dat Heer Dirk's afbeelding van Jacob Graaf de Ligne in opzet verrassend veel gelijkt op zijn portret van Lamoraal Graaf van Egmond, en dat voortgezet onderzoek mij heeft geleerd, dat eene houtsnede van C o r n e l i s A n t h o n i s s e n uit den jare 1551, voorstellende Heer Reinout van Brederode, onzen pastoor tot model moet hebben gediend.

Aan Philips Graaf de Ligne was het Wassaerboek, zooals ik boven aanhaalde, opgedragen en het besloot aanvankelijk dan ook met diens portret, waarbij Heer Dirk zich onthield van het stellen van een onderschrift ¹⁾. Dit portret stelt Graaf Philips voor op nog zeer jeugdigen leeftijd, doch als Vliesridder, en indien niet moet worden aangenomen, dat de keten van het Gulden Vlies, waarmede hij in 1559 werd begiftigd, later is toegevoegd, valt hieruit af te leiden, dat Heer Dirk deze genealogie moet hebben gemaakt in 1559, of uiterlijk in 1560.

De reeks portretten besluit echter thans niet meer met de beeltenis van Philips Graaf de Ligne

¹⁾ Thans staat onder dit portret: Philippus grave van Ligne en Faukenberg trout Margarita de La Laing en Hoogstraeten, maar dit is in de 18de eeuw geschreven door den Graaf van Wassaer, die toenmaals eigenaar van het handschrift was.

1. Heer Reinout van Brederode, door Cornelis Anthonissen 1551.
2. Jacob Graaf de Ligne, door Heer Dirk Woutersz. ± 1560.
3. Lamoraal Graaf van Egmond, door Heer Dirk Woutersz. 1562.
4. Afbeelding van een Ridder van 't Snoer, op blz. 167 van de Rouck's „Den Nederlandtschen Herauld” (1645).

en hetgeen daarna volgt, is mijns inziens het merkwaardigste van het geheele werk.

Op laatstgenoemd portret volgen namelijk nog twee afbeeldingen, welke ook eerst in de 18de eeuw van onderschriften zijn voorzien. De eerste ver-
toont ons Jan Graaf van der Marck, heer
van Lumey, en diens echtgenoot M a r g a r e t h a
v a n W a s s e n a e r, die eene zuster was van Ligne's moeder. Deze teekening kenmerkt zich — hoe-
wel minder vast van lijn — door zoo groote over-
eenkomst met de voorgaande, dat ik meen die ook
aan Heer Dirk Woutersz. te moeten toeschrijven.
De daarop volgende echter, voorstellende den heet-
gebakerden zoon van genoemd echtpaar: W i l l e m
G r a a f v a n d e r M a r c k, h e e r v a n L u m e y,
welbekend door de inneming van den Briel op 1
April 1572 — op den achtergrond is de Geuzen-
vloot en de stad Brielle afgebeeld —, is buiten kijf
van eene andere, veel vaardigere hand, mede uit
den tijd zelf.

Hoe is nu te verklaren, dat een geslachtboek
door den pastoor van Wassenaar opgedragen aan
Philips Graaf de Ligne omstreeks 1560 en aan-
vankelijk eindigende met diens eigen beeltenis,
verder nog bevat de naar alle waarschijnlijkheid
door genoemden pastoor eigenhandig geteeken-
de portretten van diens overleden oom en tante
van der Marck en last not least het door een
ander vervaardigde portret van den oudsten zoon
van dit echtpaar, den Watergeus Lumey, die zich
zoo berucht heeft gemaakt door het wreedaardig-

lijk doen ombrengen van R.K. geestelijken? Dit raadsel verdient ongetwijfeld alle overdenking en dit te meer, aangezien daarmede samenhangt de vraag, welke waarde aan het portret van Lumey als historisch document is te hechten.

Voor de oplossing is in de eerste plaats van belang de herkomst van het handschrift zelf te kennen. Dienaangaande licht het eerste schutblad ons op ondubbelzinnige wijze in; wij lezen daar namelijk:

Den Heere Grave van der Marck en Schleyden Generael van de Neder Rijnse Creijtz Troupen, (afstammeling van Heer Jan Grave van der Marck Heere van Lumeij, en van Margarita Heer Jan van Wassenaer, Burggrave van Leyden, en Josine van Egmond, Dogter, in het eijnde deeses Boeks te sien) heeft dit Boeck aen mijn vader zalgr. Heere Jacob Grave van Wassenaer etc. etc. vereert, in of omtrent den jaere 1710 of 1711.

(w.g.) Unico Wilh. Gr. van Wassenaer.

Dit geslachtboek is dus afkomstig uit de familie van der Marck en het zal ongetwijfeld aan Lumey zelf, met wiens beeltenis het besluit, hebben toebehoord. Van dezen weten wij, dat hij na de inneming van den Briel als gemachtigde van den Prins van Oranje is opgetreden en van Juli tot November 1572, toen de Prins zelf hier te lande kwam en het bewind in handen nam, op het Bin-

nenhof te 's-Gravenhage heeft geresideerd, althans voor zoover zijne tegenwoordigheid niet elders — ik denk 'hier b.v. aan Haarlem — werd vereischt. Na de komst van den Prins zijn er reeds spoedig onaangenaamheden gerezen tengevolge van Lumey's optreden. Niet alleen werd hem gebrek aan beleid in militaire zaken — het vergeefsche beleg van Amsterdam en de mislukte poging tot ontzet van Haarlem — verweten, maar veeleer nog was zijn onmenschelijk optreden tegen de geestelijkheid der oude richting daarvan oorzaak. In 1573 werd hij 'deswege een tijdlang in verzekerde bewaring genomen en na daaruit te zijn geslaakt en nog eenigen tijd te Rotterdam te hebben verbleven, heeft hij in Mei 1574 vaor goed het land verlaten en zich metterwoon gevestigd in Luikerland, waar 'hij 1 Mei 1578 ongehuwd is overleden. Zijn jongere broeder, Graaf Philips, volgde hem in zijne goederen op en zal toen tevens in het bezit van het Wassenaer-boek zijn gekomen, waardoor het vervolgens op diens nakomelingen tot den aanvang der 18de eeuw is vererfd.

Opheldering vereischt thans echter nog, hoe Lumey zelf in het bezit van dit boek kan zijn gekomen. Naar het mij voorkomt, is daarvoor maar ééne aannemelijke oplossing: hij heeft het zelf gekregen van onzen pastoor, hetzij deze het nimmer aan den Graaf de Ligne had ter hand gesteld, of nog onder zijn bereik had in het dezen toebehorende hof van Wassenaer te 's-Gravenhage. Heer Dirk zal in den zomer van 1572, toen een groote

uittocht uit den Haag plaats had uit vrees voor de Watergeuzen, de gunst van Lumey, hetzij voor zichzelf, hetzij voor zijne kerk, of wel ter wille van zijnen meester den Graaf de Ligne hebben behoeft — en menschenkenner als hij was — niet beter hebben weten te doen dan hem dit boek met de afstamming zijner moeder aan te bieden, na daarin inderhaast de portretten zijner ouders te hebben gesteld ¹⁾. Bekend is, dat Lumey het hart zeer hoog droeg, zoodat hij de hem hier gegeven afkomst van moederszijde van de Koningen der Bataven naar waarde zal hebben weten te schatten. Lumey zelf zal dan verder — hoogstwaarschijnlijk nog in 1572, gezien de kort daarop zoozeer gewijzigde omstandigheden — zijn eigen portret er aan hebben doen toevoegen, met de vloot, waarover hij het bevel voerde, en den Briel op den achtergrond, ter (herinnering aan zijne glorieuse daad.

Dat dit de gang van zaken zal zijn geweest, komt mij te meer waarschijnlijk voor, wanneer ik let op Heer Dirk's verderen levensloop. Zooals ik ten vorigen jare reeds verhaalde, is hij namelijk na 1572 de vaan der opstandelingen gevolgd en heeft

¹⁾ Niet alleen in deze haast zoek ik eene verklaring van het feit, dat die portretten minder goed zijn geteekend dan de voorafgaande, maar ook in de omstandigheid, dat er ruim tien jaren moeten zijn verloopen tusschen het teekenen van de eerste en de laatste, terwijl bovendien vast staat, dat de teekenaar in 1572 bejaard was, zoodat dit tijdsverloop van te meer beteekenis is.

Jacobus van der Meer, Edele van der Meer, Edele van der Meer
 Jeroen van der Meer, Bellagie van der Meer

1572. 1. Apr.

Willemsen grave van der Meer en Lamey, Bismarck
 Kruis van 1. April der Bismarck van der Meer
 Bismarck van der Meer van der Meer, van der Meer
 van der Meer, van der Meer.

hij zich van de Spanjaarden verre gehouden; immers hij zocht bij hunne nadering in den winter van 1572-73 eene wijkplaats binnen Gouda en trok vandaar later naar Rotterdam en Delft, om eerst na den aftocht der Spaansche troepen in den Haag terug te keeren, waar hij weder woonachtig was in 1579 en in het jaar daarop overleed. Dat hij, de getrouwe zoon van de Moederkerk, bij de nadering der Spanjaarden de wijk heeft genomen en de Prinsgezinden is gevolgd, pleit op zijne beurt voor de onderstelling, dat hij zich gecompromitteerd heeft gevoeld door 'zijne relaties met Lumey. Van die relaties meen ik bovendien nog een ander spoor te hebben gevonden en wel in een attest, hetwelk Lumey schijnt te hebben afgegeven aan den rentmeester der Wassenaersche goederen M r. J o h a n d e J o n g e, die daarbij wordt verklaard af te stammen uit het geslacht van v a n d e r M a r c k, waartoe Lu m e y zelf behoorde. Het origineel van dit attest heb ik jammer genoeg niet kunnen terugvinden, en ik vermoed, dat het is vernietigd, nadat het vele jaren later is vervalscht ter wille van Mr. Cornelis de Jonge van Ellemeet, die tot eene geheel andere familie de Jonge behoorde en eene adellijke afstamming behoefde.

Hoe dit echter ook zij, voor mij staat vast, dat Heer Dirk van zijne liefhebberij-studie partij wist te trekken, wanneer hem dit te pas kwam, en ik meen daarvan ook na 1572 nog een spoor te hebben gevonden, en wel in het hierna volgend attest, het-

welk in meer dan een opzicht merkwaardig is en publicatie verdient ¹⁾ :

Ick Dirck Woutersz., pastoor tot Wassenaer, attestere mits dese, dat ick dese voorgaende genealogie en afkomste gescreven hebbe uyt het Register van de Leene van het huys van Wassenaer ende waren in franchijn gescreven, seer out zijnde, dat se lange over de 200 jaer gescreven waren, waarmede dese jegenwoordige van woorde te woorden accordeert. Voorts attestere ick oock, dat ick dese voorgaende leenbrieven oock selve gescreven hebbe uyt de originele leenbrieven, die ick oock gevonden hebbe in het huys van Wassenaer, oock in franchijn gescreven ende bezegelt. Ende heeft mijn heer Eiardus van der Marck, Cardinael van Cuyck ²⁾, ter begeerte van mijn vrouwe Josina van Egmont, vrouwe van Wassenaer, deselve leenbrieven Ao. 1532 aen Syne Kyserlycke Majesteyt Carolus 5 tot Brussel vertoont, ende

¹⁾ Ook dit attest schijnt niet meer in originali aanwezig, maar ik vond daarvan een geloofwaardig afschrift in een boek met in de 17de eeuw gecopieerde genealogische gegevens betreffende de Wassenaer's, hetwelk in 1722 te 's-Hertogenbosch ten geschenke werd gegeven aan Wassenaer-Doeveren en deel uitmaakt van het in 1891 aan het Algem. Rijksarch. in bruikleen afgestane archief van Wassenaer. Zie Algem. Rijksarch., Aanwinsten 1891, no. 28, IVm, fol. 39.

²⁾ De copijst is hier blijkbaar niet nauwkeurig geweest want bedoeld is: Everard van der Marck, kardinaal (sedert 1520), bisschop van Luik (sedert 1506), overleden in 1538.

ick hebbe oock voor seecker verstaen van mijn vrouwe voors., dat de Keyser tot mijnheer de Cardinael voornoemt (dese leenbrieven gesien hebbende seer verwondert zijnde), syde dese woorden: In effect, ick hadde niet gemeent, dat de Vrouwe van Wassenaer so veele ende so verre getoont ende geprobeert soude hebbe van der oude afkomste van de heere van Wassenaer, want daer is niemant in mijn hof, die van so lange bewysen zoude, noch ick selver niet boven de 200 jaren; hoe kome ick aen het goet, het en hoort my niet toe. Daarenboven alsoo ick dese leenbrieven oock toonde den Cardinael voors. en Graef Floris, heer van Buuren ende me mijn Vrouwe daerby ende d' oude heer van Buren ¹⁾ ende de heer van St. Amand Georgius van Egmont ²⁾, te samen zijnde ende ick oock tegenwoordich, zyde de voors. heer van Buren: Nichte, ick en hadde niet so veel gehouden van mijn neef den heer van Wassenaer, dan dat het een vroom krijghsman was, maer naer dat uwe cappelaen ons hier getoont heeft met zegel ende met brieven,

¹⁾ Naar ik vermoed, heeft onze pastoor, of wel de copiist, zich hier vergist; immers de oude heer van Buren kan n.l. niemand anders zijn geweest dan Floris' vader Frederik van Egmond, doch deze overleed reeds in 1500 dus nog vóór de geboorte van Heer Dirk. Floris stierf in 1539, 70 jaren oud en ik zou denken, dat met hem zijn zo on Maximiliaan hier tegenwoordig zal zijn geweest.

²⁾ George van Egmond, bisschop van Utrecht, was te voren abt van St. Amand.

so zijt gy aen also groote huyse geheylickt, als in dese lande is, eade dat hem meer toebehoort ende toekomt van Hollant als den Kaiser selfs nu tegenwoordich, ende hadde mijn heere van Wassenaer half dat bescheyt geweten, ten soude hem **maer** een woort gekost 'hebben aen **den** Kaiser, als hy met Sijn Majesteyt rijsde **naer** Aken om gekroont te werden, hy soude het al van Sijn Majesteyt wederom gekregen hebbe, Leyde met alle de appendentien, wantet hem toebehoort. In oorkonde der waerheyt van alles des voors. is, hebbe ick Dirck Wouters voornoemt dit met mijn ygen hant gescreven ende ondergetijckent binne Delft den 21dach in Mij A. 1575.

Aan wien hij deze verklaring heeft gegeven, annex aan eene nog niet teruggevonden genealogie der Wassenaer's, welke aan betere gegevens schijnt te zijn ontleend dan de voor den Graaf de **Ligne** opgestelde, weet ik **niet**, maar mijns inziens ligt, gezien den datum van dit attest, de gissing zeer voor de hand, dat hij een en ander 'opstelde voor **Jonker Johan van Woerden van Vliet**, weduwnaar van de mede uit den Wassenaerschen stam gesproten Aleid van Duvenvoorde, uit den tak Obdam ¹⁾, die vier dagen later ter Statenver-

¹⁾ Deze Jonker Johan van Woerden van Vliet, die burgemeester van Haarlem was geweest in 1571 en 1572, trouwde in tweede huwelijk andermaal met eene Wassenaer, t.w. Maria van Duvenvoorde uit den tak Warmond.

gadering van Holland als eenige aanwezige edelman van dit gewest medewerkte tot het toekennen van een jaargeld aan den hoogbejaarden en te goeder naam en faam bekend staanden Heer Dirk Woutersz., pastoor te Wassenaar.

W. A. BEELAERTS.

De Leidsche Monumenten.

In het jaarboekje van 1929-1930 gaf ik in een artikel over „Leidsche monumenten” (blz. 50) een overzicht van de veranderingen, die genoteerd moesten worden in de „Voorloopige lijst der Nederlandsche Monumenten van Geschiedenis en Kunst”, voor de Provincie Zuid-Holland, voor zooveel het de gemeente Leiden betreft. Sindsdien zijn de Leidsche monumenten niet onveranderd gebleven, weshalve hierna vervolg op de opsomming in vorenbedoeld overzicht moge worden gegeven.

Hoogewoerd 181. Zooals ik reeds in vorenbedoeld artikel mededeelde, was na den brand in 1929 de kap niet hersteld; de topgevel was geschoord in afwachting van een eventueele verbouwing van het perceel met de nevenliggende panden.

Nadien stond de topgevel aan beide zijden bloot aan weer en wind, met het gevolg, dat hij bouwvallig werd en gevaar opleverde. Aangezien vorenbedoelde verbouwing wegens de tijdsomstandig-

heden voorloopig geen kans van verwezenlijking had en noch de eigenaar genegen was gelden voor de restauratie en behoud beschikbaar te stellen, noch van overheidswege of 'daarvoor belangstellende corporatiën, mede wegens de geringe belangrijkheid van den gevel, gelden konden worden verkregen, moest tot slooping van den topgevel worden overgegaan.

Noordeinde 33. Eenvoudige trapgevel, eind XVIIde eeuw. Deze gevel is gesloopt en door een modernen gevel vervangen. Daar de trapgevel van weinig waarde en reeds gedeeltelijk verminkt was, bestond hiertegen ook vanwege het Rijksbureau voor de Monumentenzorg geen bezwaar.

Haarlemmerstraat 274. Dit reeds in 1922 en 1929 gedeeltelijk verbouwde pand is in 1931 wederom verbouwd. Een deel van den gevel aan de zijde van het Havenplein is hierdoor veranderd. Dit deel van den gevel had echter geen historische waarde.

Oude Rijn 90. Pakhuis met trapgevel (1737). Teneinde beter te voldoen aan de bestemming, die het pand momenteel heeft, zijn de raam- en deuropeningen op den beganen grond eenigszins gewijzigd. Een en ander is echter zooveel mogelijk geschied in overeenstemming met den bovenbouw, waarbij gebruik is gemaakt van de oude steenen.

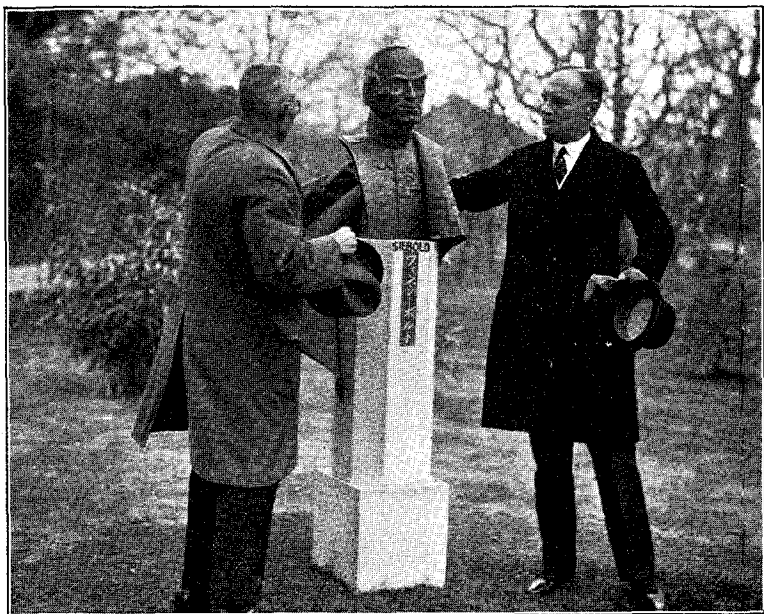
Breestraat 79. Trapgevel (1652). Oeil-de boeuf, twee cartouches en gevelsteen (herplaatst 1880). Opmerkelijke zijgevel in de Diefsteeg. In vroeger

jaren was de onderpui van den voorgevel verbouwd. Deze minder fraaie pui is thans door een andere vervangen, waardoor een beter architectonisch geheel is verkregen; ook is een deel van den zijgevel veranderd, waarbij het eveneens minder fraaie, door vroegere verbouwingen verminkte, deel van 'dezen gevel in overeenstemming is gebracht met den bestaanden bouw.

Oude Singel 66. Eenvoudige gevel begin XVIIIde eeuw, gewijzigd $\pm$ 1850. Op den beganen grond van dit patriciërshuis is een gedeelte der woning ingericht tot werkplaats.

In verband hiermede is een raamkozijn van den voorgevel veranderd in een deurkozijn.

G. F. E. KIERS.

Het borstbeeld van VON SIEBOLD onthuld door diens kleinzoon, K. A. GRAF VON BRANDENSTEIN ZEPPELIN en door JAC. MATER, gelijknamigen kleinzoon van het hoofd zijner vermaarde kweekkerij.

4 Mei 1932.

Leiden heeft ten leste de eereschuld voldaan. Voortaan zal onze steeds toegankelijke Hortus aan een ieder, die het zou mogen vergeten, of soms niet weten, verkondigen, dat er voor Leiden na de eeuw van Rembrandt, na die van Boerhaave, de eeuw van Siebold komt.

Van harte hoop ik, dat ons Jaarboek volgenden keer een artikel zal bevatten, dat dieper ingaat op deze herdenking, maar nu het deeltje voor dit jaar nog ter perse was, leek het mij gewenscht, een enkel woord te wijden aan de von Siebold-herdenking. Dat die is uitgegaan van de Kon. Ned. Mij. voor Tuinbouw en Plantkunde, is evenzeer te waardeeren, als te begrijpen; het eerste, omdat geen lichaam h.t. 1. meer recht kan doen gelden op zulk eene onderneming, dan zij, de vertegenwoordigster van een bedrijf, dat Nederland over de geheele wereld beroemd heeft gemaakt; het tweede, omdat onder al hetgeen waarin von Siebold uitmuntte, niets zoozeer juist zijne groote liefde en voortdurende zorg had, als de vooruitgang en bloei van tuinbouw en plantkunde. Zeker ware hem de hulde van die

zijde wel het alleraangenaamst geweest en te meer, nu onze Vlaamsche broeders zich beijverd hebben op de schitterende tentoonstelling van Japansche gewassen te bewijzen, hoe groot hunne erkentelijkheid is voor alles, wat de *herdachte* beteekend heeft, ook voor hunne thans *zoo* beroemde kweekerijen.

Ook de academische kringen hebben gedaan, wat in hun vermogen was, om de herdenking te doen slagen, zoowel curatoren, als professoren en *museum-directeuren*.

Algemeen bewondert men de wijze, waarop de beeldhouwer erin is geslaagd, 66 jaar na het verscheiden van zijn model, eene treffende gelijkenis, die tevens von *Siebold's* geestkracht weergeeft, te bereiken.

De gezanten van het Duitsche Rijk en van den Keizer van Japan hebben de onthulling met hunne tegenwoordigheid vereerd. Des te treffender viel het op, dat het *officieele* Nederland zich nog altoosniet heeft kunnen opheffen tot het standpunt, dat er hier iets viel goed te maken. Vermelding verdient, dat Z. E. de Japansche gezant zelf het opschrift in Japansche karakters heeft ontworpen.

Zoo staat von *Siebold* dan in onzen Hortus ver-eeuwigd, den blik gericht naar zijn voormalig *Nippon* en naar het verre, verre eiland van dien naam.

BIJLEVELD.

LEIDEN, 2 Mei 1932.

INHOUD.

	Blz.
Een woord vooraf	V
Vereeniging „Oud-Leiden”, Verslag over het jaar 1931.	VII
Statuten, bestuur en ledenlijst	IX
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland. . .	XVII

IN MEMORIAM:

Dr. Jan Hendrik Wilterdink, door Dr. C. A. Crommelin	XXXII
R. Th. van Leeuwen, door Leo Mens . . .	XL
J. H. de Waal Malefijt, door J. W. Kobus .	XLIII
S. J. Le Poole L.Gzn., door Prof. Dr. L. Knappert, met portret	LV
Mr. Menno Rijke, door Mr. E. C. Wiersma .	LVIII
A. J. Schölvinck, door Alb. Oudshoorn . .	LXI
Ds. J. Wuite, door Ds. J. A. Prins . . .	LXV
Ds. H. J. Kouwenhoven, door Ds. H. Thomas	LXVIII
W. Massink, door Dr. j. C. Schalkwijk . .	LXXIII

Het leven en de geschriften van den Stads- architect S. v. d. Paauw, (vervolg) door Ir. G. L. Driessen	1
Prins Willem's bezoeken aan Leiden, door Prof. Dr. L. Knappert	43

	Blz.
De Naakte Sluis, door S. F. A.	64
Een Bestuursschandaal in de 17de Eeuw, door Mr. S. J. Fockema Andreæ . . .	66
Krijgstocht van gewapende Leidsche burgers naar Utrecht en Deventer in 1456, door Mej. A. J. Versprille.	86
Loridans Hofje, door Mr. J. W. Verburgt (met 2 afbeeldingen)	97
Heer Dirk Woutersz., door Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland (met 3 afbeeldingen)	132
De Leidsche Monumenten, (vervolg), door G. F. E. Kiers	160
4 Mei 1932, door W. J. J. C. Bijleveld (met 1 afbeelding)	163

